

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- **ՀԱՆՅԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄԸ**
- **ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՉՍՏՈՒԹՅՈՒՆ**
Ընթրնման տիպարանության հիմնահարցը
- **ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ**
- **ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿՉԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ**
Ըստ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի
- **ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՏՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ**

ՀՀ գլխավոր դատախազ ԱՂՎԱՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԸ և Հայաստանում ԱՄՆ դեսպան ՋՈՆ ՀԵՖԵՐԸ 2012թ. սեպտեմբերի 8-ին ստորագրել են ԱՄՆ-ի և ՀՀ-ի միջև դեռևս 2001թ. կնքված թմրամիջոցների հսկողության և իրավապահ ոլորտում համագործակցության նամակ-համաձայնագրի 14-րդ փոփոխությունը կատարելու մասին արձանագրությունը: Այս փոփոխությամբ մոտ 2,5 մլն դոլարի լրացուցիչ աջակցություն է նախատեսվում, որն ուղղվելու է ՀՀ-ում դատաիրավական ոլորտում մի շարք ծրագրերին:

Նոր աջակցություն իրավապահ ոլորտին

ՀՀ գլխավոր դատախազը փաստաթղթի ստորագրումից հետո կայացած բրիֆինգում, մասնավորապես նշեց, որ այս համաձայնագրով առայսօր տրամադրված մոտ 18 մլն դոլար աջակցության շնորհիվ իրավապահ ոլորտում բազմաթիվ լուրջ ծրագրեր են իրականացվել, որոնք հանգեցրել են ոլորտի զարգացմանը, մասնավորապես ձևավորվել և կայացել է դատական փորձաքննությունների ազգային բյուրոն, որի շնորհիվ այսօր այն գործում է որպես անկախ փորձաքննությունների բյուրո: Ձևավորվել է ֆինանսական դիտարկումների կենտրոնը, ծրագրեր են իրականացվել փողերի լվացման, թրաֆիկինգի և կոռուպցիայի դեմ պայքարի դաշտում: Այս նոր աջակցությունն էլ, ըստ գլխավոր դատախազի, դարձյալ տրամադրվելու է իրավական ոլորտի զարգացմանը, մասնավորապես կավելացվի փորձաքննությունների տեսականին, կակտիվացվի թրաֆիկինգի և կոռուպցիայի դեմ պայքարը: Աջակցությունը կտրամադրվի նաև քրեական դատավարական օրենսգրքի, քրեական

օրենսգրքի նախագծերի մշակմանը և դրանց հետագա կիրառման հետ կապված հարցերի լուծմանը:

Դեսպան Ջոն Հեֆերը մինչ կանդրադառնար ստորագրված փաստաթղթին, հարկ համարեց Հայաստանի շախմատի հավաքականի եռակի օլիմպիական չեմպիոն դառնալու կապակցությամբ ԱՄՆ ժողովրդի անունից շնորհավորել Հայաստանի ժողովրդին:

«Ես ցավում էի իմ երկրի հավաքականի համար, բայց Հայաստանի թիմը ամերիկյան թիմին ջախջախիչ պարտության մատնեց: Հիմա ես սրտանց շնորհավորում եմ ձեզ այդ տիտղոսը նվաճելու կապակցությամբ :

Այնուհետև դեսպանը նշեց, որ այս համագործակցությունը կարևոր է հանցավորության դեմ միասին պայքարելու առումով: Համագործակցության շրջանակում հաջողություններ շատ են եղել, մասնավորապես թրաֆիկինգի դեմ պայքարում: Դեսպանը գոհունակությամբ նշեց համայնքային ոստիկանության մոդելի կիրառման աշխատանքները Հայաստանում: Նա հույս հայտնեց, որ համագործակցությունը ԱՄՆ իրավական ոլորտի և Հայաստանի իրավապահ ոլորտի միջև հաջողությամբ կշարունակվի նաև հետագայում:

№73

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԱՏԱԽԱՁՈՒԹՅՈՒՆ

ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԱՏԱԽԱՁՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ՀՐԱՏԱՐԱՎՎՈՒՄ Է 1997 ԹՎԱԿԱՆԻՑ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ԱՐՄԵՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ - նախագահ
ԳՈՒՐԳԵՆ ԱՄԲԱՐՅԱՆ
ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ
ՎԱՅՐԱՍ ՇԱՅԻՆՅԱՆ
ԳԱՌՆԻԿ ՍԱՖԱՐՅԱՆ
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

Գլխավոր խմբագիր՝ Գ. ԱՄԲԱՐՅԱՆ

Խմբագրության հասցեն.
375010, ք. Երևան, Հանրապետության փ., 85
Հեռախոս՝ 52-33-76, Ֆաքս՝ 56-76-72
www.genproc.am

© Համակարգչային շարվածքը,
ոճը, տառաձևերը և էջադրումը՝
«ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ»

Ստորագրված է տպագրության
22.10.2012 թ.
Ֆորմատ՝ 70 X 100 1/16
Տպաքանակը՝ 500
Ծավալը՝ 8 պայմ. մամուլ
Գրանցման վկայական՝ N 688

Տպագրված է
«Պոլիգրաֆ բիզնես» ՍՊԸ տպարանում
Երևան, Գ. Քոչարի 21

© «ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ», 2012 թ.

2012

Հանդեսը ՀՀ բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ԲՈՀ) կողմից ընդգրկված է թեկնածուական (1999թ.) և դոկտորական (2002թ.) ատենախոսությունների հիմնադրույթների հրապարակման համար թույլատրելի գիտական պարբերականների ցանկում:

ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՀԱՄԱՏԵՂ ՈՒԺԵՐՈՎ

Շնորհակալական նամակ Նիդերլանդներից

Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազ ԱԴՎԱՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆԸ, կոնկրետ քրեական գործով ՀՀ դատախազության և Նիդերլանդների թագավորության ազգային ոստիկանության համագործակցության արդյունքում իրականացված արդյունավետ գործունեության համար շնորհակալական նամակ է ստացել Նիդերլանդների ազգային ոստիկանության քրեական հետաքննության ծառայության գլխավոր տնօրենից, որում ասված է.

«Հարգարժան պարոն Ադվան Հովսեփյան, թույլ տվեք Ձեզ երախտագիտություն հայտնել TOLLING-ի գործով հետաքննության ընթացքում արդյունավետ համագործակցության համար: Ձեր աջակցության և պրոֆեսիոնալիզմի շնորհիվ կասկածյալը ձերբակալվել է Երևանի օդանավակայանում:

Նիդերլանդների ոստիկանության բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում հանցագործությունների դեմ պայքարի բաժնի աշխատակիցների և Հայաստանի Հանրապետության գլխավոր դատախազության ներկայացուցիչների հետ հանդիպման ընթացքում մենք զգացել ենք համատեղ աշխատելու և գործը դատարան ուղարկելու հայկական կողմի մտադրությունը:

Նիդերլանդների ազգային ոստիկանության բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում հանցագործությունների դեմ պայքարի բաժնի կողմից իրականացված միջոցառումների ընթացքում համագործակցել ենք Հայաստանի գլխավոր դատախազության վարչության պետ պարոն Արթուր Գոյունյանի, դատախազ պարոն Գրիգոր Տիգրանյանի, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ծառայության աշխատակիցների հետ: Նրանք աշխատել են սերտորեն համագործակցելով Նիդերլանդական կողմի ներկայացուցիչների հետ, ինչը թույլ է տվել մեզ հաջողությամբ գործն ուղարկել դատարան:

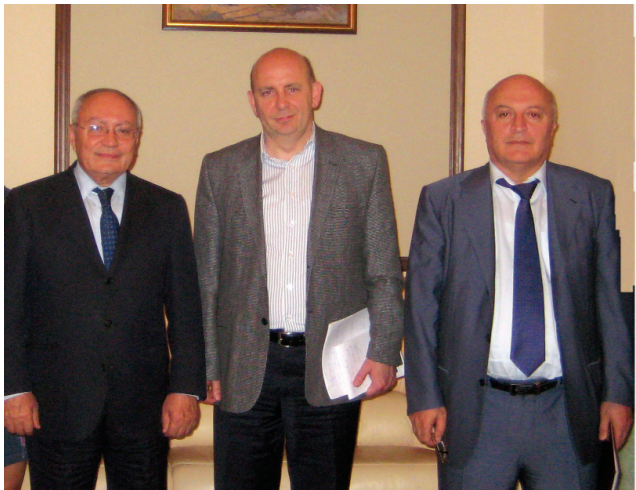
Մենք դրական ենք գնահատում այն փաստը, որ բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում հանցագործությունների դեմ պայքարի Նիդերլանդների և Հայաստանի Հանրապետության ազգային օրենսդրությունները բավականաչափ նման են: Դա զգալիորեն ավելի պարզեցնում է մեր համագործակցությունը:

Ինչպես վերջերս տեղեկացանք, հիշյալ գործով մեղադրյալը դատապարտվել է չորս տարվա ազատազրկման: Այդ փաստը կարող է մեր սերտ համագործակցության օրինակ ծառայել: Ես հուսով եմ, որ հանցավոր ծանապարհով ձեռք բերված դրամական միջոցների լեգալացման փաստով պարոն Ավանեսովի դեմ հարուցված քրեական գործը ևս հաջողությամբ կավարտվի:

Մենք հույս ունենք մոտ ապագայում շարունակել քրեական գործերի հետաքննության աշխատանքները ինչպես համակարգչային տեխնոլոգիաների, այնպես էլ այլ ոլորտներում: Խնդրում ենք Ձեզ դիմել Նիդերլանդների ազգային ոստիկանության քրեական հետաքննությունների ծառայություն բոլոր այն դեպքերում, երբ մենք կարող ենք օգտակար լինել»:

«Ղ գլխավոր դատախազն ընդունել է Եվրոպայի խորհրդի փորձագետին»

ՀՀ գլխավոր դատախազ Աղվան Հովսեփյանն 2012թ. օգոստոսի 22-ին ընդունել է «Վատ վերաբերմունքի և անպատժելիության դեմ պայքարի ուժեղացման» ծրագրի շրջանակներում Եվրոպայի խորհրդի փորձագետ Էրիկ Սվանիձեին: Հանդիպմանը մասնակցել են ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Արամ Թամազյանը և Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղարի հասուկ ներկայացուցիչ Սիլվիա Ջեյնս:

Հանդիպման ընթացքում քննարկվել են մասնավորապես քրեական գործերով ոստիկանության բաժիններում վկաների, բերման ենթարկվածների, ձերբակալվածների նկատմամբ բռնությունների կամ այլ վատ վերաբերմունքի վերաբերյալ դիմում բողոքների քննարկման առանձնահատկություններին առնչվող հարցեր: Կողմերը կարևորել են այդօրինակ ահազանգերով հատկապես անկողմնակալ և բազմակող-

մանի քննության իրականացումը՝ անկախ քննչական մարմնի մասնագիտացված ստորաբաժանման կողմից:

Պայմանավորվածություններ են ձեռք բերվել շարունակել փոխգործակցությունն ու օրենսդրական դաշտի զարգացման ուղղությամբ աշխատանքները՝ հաշվի առնելով եվրոպական չափանիշները:

Բարեփոխումների նոր հայեցակարգ

ՀՀ գլխավոր դատախազ Աղվան Հովսեփյանն ընդունել է Ամերիկյան իրավաբանների ընկերակցության հայաստանյան գրասենյակի ղեկավար Ռոնալդ Մանգումին

Հանդիպման ընթացքում քննարկվել են փոխգործակցությանը վերաբերող հարցեր՝ կարևորելով համագործակցությունը հատկապես դատախազական համակարգի բարեփոխումների իրականացման ընթացքում: Ներկայացնելով Հայաստանի դատախազության համակարգում իրականացված բարեփոխումների նախորդ փուլերը՝ Ա.Հովսեփյանը նկատել է, որ ուսումնասիրվել են արդյունքները, արձանագրված բացթողումներն ու դրանց լուծման ուղիների վերաբերյալ միջազգային փորձը, որի հիման վրա մշակվել է բարեփոխումների նոր հայեցակարգը: ՀՀ գլխավոր դատախազը տեղեկացրել է նաև, որ դատախազության առաջարկությամբ ԵԱՀԿ

փորձագետ Ջոն Պերսոնն ուսումնասիրել և գնահատել է բարեփոխումները՝ ներկայացնելով առաջարկությունների փաթեթ: Առաջիկայում ԵԱՀԿ-ն պաշտոնապես կներկայացնի փորձագետի եզրակացությունը, որում ներառված առաջարկությունները ևս կընդգրկվեն դատախազական բարեփոխումների՝ 2012-2016թթ. ռազմավարության ծրագրի՝ դատախազությանը վերաբերող բաժնում:

Ռոնալդ Մանգումը, բարձր գնահատելով նախորդ տարիներին ձևավորված համագործակցության փորձը, հավաստել է իր պատրաստակամությունը՝ աջակցել ռազմավարության ծրագրով նախատեսված միջոցառումների իրականացմանը:

ՀՀ գլխավոր դատախազն ու Մեծ Բրիտանիայի դեսպանը քննարկել են համագործակցության հարցեր

ՀՀ գլխավոր դատախազ Աղվան ՅՈՎ-ՍԵՓՅԱՆԸ ընդունել է Հայաստանի Հանրապետությունում Մեծ Բրիտանիայի արտակարգ և լիազոր դեսպան Քեթրին Լիչին:

Հանդիպման ընթացքում քննարկվել

են փոխգործակցությանը վերաբերող հարցեր՝ հատկապես դատաիրավական համակարգի բարեփոխումների վերաբերյալ: Հյուրի խնդրանքով գլխավոր դատախազը ներկայացրել է դատախազության համակարգը՝ ներկայիս գործառույթներն ու կառուցվածքը, իրականացված բարեփոխումների ուղղվածությունը և նոր մարտահրավերները:

Պայմանավորվածություններ են ձեռք բերվել առաջիկայում ևս շարունակել քննարկումները՝ մասնավորապես դատաիրավական առաջնահերթ բարեփոխումների՝ 2012-2016 թթ. ռազմավարության ծրագրի իրականացման ընթացքում համագործակցության ուղիները նախանշելու վերաբերյալ:

Կզարգացվեն փոխգործակցության մեխանիզմները

ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Արմեն Դանիելյանը 2012թ. հոկտեմբերի 4-ին ընդունել է Հայաստանում ԱՄՆ դեսպանության նորանշանակ մշտական իրավախորհրդատու Ջոն Լուլեջյանին: Հանդիպմանը մասնակցում էր նաև Սթիվ Կեսլերը, ով ավարտում է մշտական իրավախորհրդատուի իր առաքելությունը Հայաստանում:

Ողջունելով հյուրին՝ Ա.Դանիելյանը հաջողություն մաղթեց նրան՝ իր առաքելությունն իրականացնելու ընթացքում՝ հույս հայտնելով, որ կշարունակվեն ձևավորված արդյունավետ համագործակցության ավանդույթները: Արձանագրելով պետությունների միջև իրավական համագործակցության բնագավառը կարգավորող համաձայնագրերի բացակայությունը՝ կողմերը բարձր գնահատեցին երկուստեք դրսևորվող պատրաստակամությունը՝ համագործակցելու հանցավորության դեմ պայքարում, որի շնորհիվ ձևավորվել է դրական փորձ, և հույս հայտնեցին, որ առաջիկայում ևս կպահպանվեն ու ավելի կզարգացվեն փոխգործակցության մեխանիզմները:

ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Ա. Դանիելյանը շնորհակալություն է հայտնել Ս. Կեսլերին՝ անցած մի քանի տարիների ընթացքում բեղմնավոր ու արդյունավետ աշխատանքի համար:

ԱՊՅ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համակարգող խորհուրդն անհանգստություն է հայտնել Սաֆարովին Ադրբեջանում հերոսացնելու կապակցությամբ

ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ Մնացական Սարգսյանի գլխավորած պատվիրակությունը 2012թ հոկտեմբերի 2-ին մասնակցել է Ուկրաինայում կայացած ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համակարգող խորհրդի հերթական նիստին:

Ի թիվս այլ հարցերի՝ նիստի օրակարգում ընդգրկված է եղել նաև հանցավորության դեմ պայքարի վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի կատարման պրակտիկայի և այդ ուղղությամբ աշխատանքների կատարելագործմանը վերաբերող հարցը, որի ժամանակ ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալը ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների ուշադրություն է հրավիրել Ադրբեջանի կողմից միջազգային պարտավորությունները խախտելու փաստի վրա:

Մ.Սարգսյանը նախ տեղեկացրել է Ադրբեջանցի սպա Ռամիլ Սաֆարովի կողմից կատարած ոճրագործության մասին, ով, Բուդապեշտում մասնակցելով ՆԱՏՕ-ի «Համագործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում կազմակերպված դասընթացներին, 2004 թվականի փետրվարի 19-ին կացնով սպանել է քնած հայազգի սպա Գուրգեն Մարգարյանին՝ նրա ազգային պատկանելիության, հայ լինելու համար և ընդգծել, որ Հունգարիայի դատարանի կողմից 2006 թվականի ապրիլի 12-ին Սաֆարովը դատապարտվել է ցմահ ազատազրկման:

«Ադրբեջանական և հունգարական իշխանությունների գաղտնի գործարքի արդյունքում Հունգարիան 2012թ օգոստոսի 31-ին Ռամիլ Սաֆարովին հանձնել է Ադրբեջանին: Բաբու ժամանելուն պես Ադրբեջանի նախա-

գահ Իլհամ Ալիևը հանցագործին ներում է շնորհել, նրան ազատել պատժի հետագա կրումից: Բացի այդ, ավագ լեյտենանտի կոչում ունեցող հանցագործին շնորհվել է մայրի կոչում, վճարվել 8 տարվա աշխատավարձը՝ այն տարիների համար, որոնք նա անցկացրել է Հունգարիայի բանտում, նվիրել են բնակարան: Իրավական տեսանկյունից Ադրբեջանի նախագահը ոչ թե ներում է շնորհել, այլ գործնականում արդարացրել է Սաֆարովին՝ փոխհատուցելով այն վնասները, որոնք նա կրել է պատժի կրման ընթացքում: Այդպիսով, քաջալերել է էթնիկ հողի վրա կատարված սպանությունը, ինչը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում այսօրինակ հանցագործությունների կրկնության համար ոչ միայն Ադրբեջանում, այլ նաև այլ երկրների տարածքում», - իր ելույթում նշել է ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալը՝ արձանագրելով, որ այդպիսով Ադրբեջանը խախտել է միջազգային կոնվենցիաներով ստանձնած պարտավորությունները: «ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համակարգող խորհուրդը չի կարող համարժեք գնահատական չտալ Ադրբեջանի գործողություններին, այլապես Խորհրդի շրջանակներում ստորագրվող փաստաթղթերը՝ որոշումները, համաձայնագրերն ու պայմանագրերը կկորցնեն իրենց

Ի ԲԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

գործնական նշանակությունը»,- հայտարարել է Մ.Սարգսյանը և ներկայաց-

րել 4 կետից բաղկացած բանաձև, որում մասնավորապես ասվում է.

«... Հաշվի առնելով, որ Ադրբեջանի իշխանությունները ներում չնորհելով հանցագործին, նրան տալով մայրի կոչում, վճարելով աշխատավարձ և նվիրելով բնակարան կոպտորեն խախտել են «Դատապարտված անձանց հանձնելու մասին», «Սարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին» կոնվենցիաների պահանջները, համամարդկային արժեքներն ու խրախուսել էթնիկ հողի վրա կատարվող սպանությունները և ըստ այդմ պարարտ հող են ստեղծել այդօրինակ հանցագործությունների կրկնության համար՝ ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համակարգող խորհուրդը՝

1. Դատապարտում է Հունգարիայի դատարանի կողմից դատապարտված հանցագործ Ռամիլ Սաֆարովին ներում չնորհելու մասին Ադրբեջանի նախագահի որոշումը:

2. Դատապարտում է Ռամիլ Սաֆարովին Ադրբեջանում հերոսացնելու, ինչպես նաև նրան մայրի կոչում տալու, ութ տարվա աշխատավարձ վճարելու ու բնակարան նվիրելու փաստը:

3. Գտնում է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները կոպտորեն խախտել են դատապարտված անձանց հանձնելու մասին կոնվենցիայի պահանջները:

4. Անհանգստություն է հայտնում, որ քնած հայ սպային էթնիկ հողի վրա սպանած հանցագործին Ադրբեջանում խրախուսելը կարող է նպաստավոր պայմաններ ստեղծել նմանատիպ հանցագործությունների կրկնության համար»:

Բանաձևը ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համա-

կարգող խորհրդի կողմից ընդունվել է ի գիտություն:

ՊԱՐԳԵՎԱՏՐՈՒՄ

ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀՐԱՄԱՆԱԳՐՈՎ

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակման 21-րդ տարեդարձի կապակցությամբ ՀՀ Նախագահի հրամանագրով ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՆԻ մեդալով պարգևատրվել է ՀՀ գլխավոր դատախազության ավագ դատախազ, արդարադատության առաջին դասի խորհրդական Հարություն ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԸ:

ԴՈԿՏՈՐԱԿԱՆ ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մասնագիտական խորհուրդների որոշումներով, ատենախոսությունների հրապարակային պաշտպանությունների արդյունքում, ՀՀ գլխավոր դատախազի տեղակալ ԱՐԱՄ ԹԱՄԱԶՅԱՆԻՆ և ՀՀ գլխավոր դատախազության իրավական ապահովման և եվրաինտեգրման բաժնի պետ ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆԻՆ շնորհվել են իրավաբանական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճաններ:

Շնորհավորելով մեր պարբերականի երկարամյա հեղինակներին և գործընկերներին ատենախոսությունների փայլուն պաշտպանության հաճելի առիթով, մաղթում ենք նորանոր հաջողություններ և ակնկալում էլ ավելի սերտ համագործակցություն «ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» գիտագործնական հանդեսի հետ:

ՆՇԱՆԱԿՈՒՄՆԵՐ
ՀՀ ԴԱՏԱԽԱԶՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԱՍԼԱՆՅԱՆ Հայկ Ջիվանի

Ծնվել է 1971 թվականին, Սևան քաղաքում:

Ավարտել է Երևանի պետական համալսարանի իրավագիտության ֆակուլտետը և ՀՀ Կառավարման ակադեմիան:

Բանակում պարտադիր զինվորական ծառայությունն անցնելուց հետո, 1994 թվականից աշխատանքի է անցել ՀՀ դատախազության համակարգում. Սևանի ապա Երևանի կայազորների զինվորական դատախազությունների քննիչ, ավագ քննիչ, ՀՀ զինվորական կենտրոնական դատախազության ՀԿԳ քննիչ, ՀՀ զինվորական կենտրոնական դատախազության պետական շահերի պաշտպանության բաժնի դատախազ, ավագ դատախազ, ՀՀ գլխավոր դատախազության ավագ դատախազ:

Արդարադատության առաջին դասի խորհրդական է, արժանացել է խրախուսանքների և պարգևների:

ՀՀ գլխավոր դատախազի 2012 թվականի սեպտեմբերի 5-ի հրամանով Հայկ Ասլանյանը նշանակվել է Երևանի կայազորի զինվորական դատախազ:

Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները

Արմեն ԽԱՉԱՏՈՒՐՅԱՆ

Արդարադատության առաջին դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

Մեր նախորդ հրապարակումներում, որոնք լույս են տեսել տույն ամսագրի անցյալ տարիների տարբեր համարներում¹, անդրադարձել ենք Հայաստանի Հանրապետությունում հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության մշակման անհրաժեշտության հիմնավորմանը, այդ տեսության մշակման հիմքերի հասկացությանն ու տեսակներին, տեսության առարկային, ելությանը, մեթոդաբանությանը, ինչպես նաև հանցավորության դեմ պայքարի ընդհանուր հիմնահարցերի գիտական արդյունքները իրավապահ մարմինների գործունեության մեջ ներդնելուն առնչվող հիմնահարցերի լուսաբանմանը:

Երկրա հրապարակման շրջանակներում կփորձենք վերլուծել հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման հեռանկարներին առնչվող հարցերի շրջանակը, մասնավորապես բացահայտել քննարկվող տեսության զարգացման հիմնական ուղղություններին վերաբերող հարցերը:

Յուրաքանչյուր տեսություն ունի իր ճակատագիրը և զարգացման ապագան, որոնք որոշվում են տեսության գործառնական հնարավորություններով, որպիսիք, բնականաբար, կարող են ի հայտ բերվել միայն տեսության ստեղծման և գործողության ընթացքում: Տեսության նման հնարավորություններից մեկն էլ դրա զարգացման ունակությունն է², որը կանխորոշում է տեսության կենսունակությունն ու ստեղծագործական ուժը:

Ասվածի լույսի ներքո, խոսելով հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության հեռանկարների մասին, հարկ է նկատի ունենալ առաջադրված գաղափարի հետագա զարգացման հնարավորությունների բացահայտումը: Կասկածից վեր է, որ գիտական տեսությունը պետք է ծառայի հասարակության շահերին, նրա հարաճուն պահանջմունքների բավարարմանը և որ-

պեսզի տեսությունը ի վիճակի լինի իրականացնելու իր այդ սոցիալական կոչումը, այն պետք է համարժեքորեն արտացոլի ռեալ իրականությունը, հասարակության համապատասխան պահանջմունքները: Այստեղից էլ ձևավորվում է հասարակության օբյեկտիվ պահանջմունքը տեսության մշտական կատարելագործման և զարգացման հարցում: Տեսության և պրակտիկայի հարաբերությունների դիալեկտիկական այնպիսին է, որ քարացած տեսությունը դադարում է լինել ճշմարիտ, իրականության զարգացման օրինաչափությունների և միտումների համարժեք արտացոլումը: Այն կարող է ապակողմնորոշել մարդկանց պրակտիկ գործողությունները, դրանց հաղորդել ռեալ պահանջմունքներին չհամապատասխանող ուղղվածություն և այդպիսով դառնալ սոցիալական առաջադիմության արգելակ: Ղեկավար, տեսության զարգացումը օբյեկ-

¹ Տե՛ս, Օրինականություն, 2005, թիվ 34, էջ 10-14, 2006 թիվ 35, էջ 2-7, թիվ 36 էջ 2-5, թիվ 37, էջ 2-8, թիվ 38, էջ 2-11:

² Տե՛ս, Степин В.С. Структура и эволюция теоретических знаний. Природа научного познания. Логико-методологический аспект. Минск, 1979, էջ 179-258:

տիվ, սոցիալապես օգտակար և անհրաժեշտ գործընթաց է:

Նկատենք, որ գիտության մեջ «գոյությունն չունեն ձևական չափանիշներ, որոնք հնարավորություն են տալիս սահմանել տեսության կիրառելիության սահմանները»³: Մշակված չեն նաև տեսության զարգացածության մակարդակը որոշող չափանիշները: Չնայած դրան, մեզ հետաքրքրող հիմնահարցերից շատերը կարելի է որոշել ելնելով կոնկրետ և արդյունավետ բովանդակային չափանիշներից: Քանի որ տեսության ճշմարտության չափանիշը պրակտիկան է,

թյան համար կարևոր մի հետևություն, որ հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության առարկայի մեջ մտնող կոնկրետ փաստերի լրիվ, բազմակողմանի և իրական բացատրությունը բացառում է համապատասխան մասով դրա զարգացման հնարավորությունը, քանի որ տեսության զարգացումը ենթադրում է ուսումնասիրվող իրավական իրականության երևույթների ու փաստերի վերաբերյալ նոր գիտելիքի ձեռքբերում:

Եվ, իսկապես, եթե մեզ հետաքրքիր են հանցավորության դեմ պայքարի սուբյեկտները կամ այդ պայքարում նրանց լիազորությունների սահմանները, ապա դրանց լիարժեք սահմանումն ու լիազորությունների ճշգրիտ որոշումը կվկայի այդ հարցերի սպառիչ ճանաչողության մասին, հարցեր, որոնք ընդգրկված են հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության առարկայի մեջ:

«...Տեսության և պրակտիկայի հարաբերությունների դիալեկտիկան այնպիսին է, որ քարացած տեսությունը դադարում է լինել ճշմարիտ, իրականության զարգացման օրինաչափությունների և միտումների համարժեք արտացոլումը...»

ապա բնական է, որ մեր պարագայում հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության հետագա հարստացման և զարգացման հիմքում պետք է ընկած լինի համապատասխան պայքարի պրակտիկան: Հետևաբար, ակնհայտ է, որ պրակտիկայի տվյալներից դուրս հնարավոր չէ մատնանշել քննարկվող տեսության զարգացման բոլոր հեռանկարները, ինչը սակայն չի նշանակում, որ տեսության ձևավորման ներկա փուլում հնարավոր չէ ուրվագծել դրա զարգացման հիմնական ուղղությունները և սահմանները: Ընդ որում, «տեսության զարգացումն ասելով նկատի ունենք հանցավորության դեմ պայքարի բնագավառում առարկայական գործունեության նոր փաստերի և տեսական բացատրությունների ստացումը»⁴: Այս տեսակետից, «գիտական տեսության զարգացումը նշանակում է բացարձակ ճշմարտության պահերի կուտակում»⁵: Հենց նման իմացությունն է բնութագրական զարգացած և հասուն տեսությամբ:

Ասվածից բխում է ներկա հետազոտու-

Որքան էլ որ հետագայում նոր տվյալներ բացահայտենք, որոնք հաստատեն հանցավորության դեմ պայքարի սուբյեկտների վերաբերյալ ավելի վաղ ունեցած գիտելիքները, այդ մասով տեսությունը չի կարող զարգանալ, այլ ընդամենը կստանա նոր հավաստումներ եղած գիտելիքների ճշմարտացիության վերաբերյալ:

Ասվածը, սակայն, հիմք չէ եզրակացություն անելու տեսության զարգացման որոշակի փուլում արդեն հայտնի, կամ հետագոտված երևույթների մասին լրացուցիչ տեղեկություններ ստանալու անօգտակարության մասին: Վերջիններս, մեկ անգամ ևս հաստատելով արդեն հայտնի փաստը, ավելի վաղ ստացված գիտելիքի նկատմամբ կատարում են յուրօրինակ հավաստագրող գործառույթ: Սա, ինչ խոսք, բարձրացնում է ավելի վաղ ստացված գիտելիքի համոզությունը և դրանով իսկ հաստատում է տեսության զարգացման համապատասխան դրույթների ու ուղղությունների ճշմարտացիությունը:

³ Տե՛ս, Мамчур Е.А. Проблема выбора теории. М., 1975, էջ 96:

⁴ Տե՛ս, Попович М.В. Выявление пределов теории в ходе ее развития // Логика научного исследования / Под ред. П.В. опнина и М.В.Поповича. М., 1965, էջ 202:

⁵ Տե՛ս, Коршунов А.М. Теория отражения и творчество. М., 1971, էջ 221:

Ընդգծենք, սակայն, մեկ անգամ ևս, որ կրկնորոգող /հավաստագրող/ տեղեկատվության ողջ օգտակարության պարագայում վերջինս չի կարող դիտարկվել հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման տեղեկատվական գործոնի դերում: Բացառություն կարող են կազմել միայն այն դեպքերը, երբ ստացված տեղեկատվության հիման վրա, արդեն իսկ եղածի հետ միասնության մեջ, տրվի տեսության կամ դրա առանձին հիմնական դրույթների նոր՝ մինչ այդ անհայտ մեկնաբանություն: Միայն նման դեպքում «փորձնական մեկնաբանությունը կարող է դիտարկվել իբրև տեսության զարգացում»⁶:

Հարկ է միմյանցից տարբերակել տեսության զարգացման նյութական և իդեալական գործոնները: Առաջինը մշտապես փոփոխվող և զարգացող իրականությունն է, որն ուսումնասիրվում է հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության կողմից, երկրորդը՝ այդ տեսության ստեղծման մասին գաղափարը:

Եթե նշված գաղափարը օբյեկտիվորեն կենսական է, ապա իր որակով այդպիսին կլինի նաև դրա հիման վրա ստեղծվող տեսությունը: Վերջինս իր ստեղծման ընթացքում ոչ միայն հիմնվում է ելակետային գաղափարի վրա, այլև իր միջոցներով զարգացնում է դրա մեջ առկա գործառնության ին կարելիությունները:

Ընդգծելով գաղափարի և տեսության հարաբերակցության նշված բնույթը, կարող ենք փաստել, որ գաղափարը որոշակի ամբողջություն է, որը բացահայտվում է դեպի նոր բարձունքներ տեսության շարժման ճանապարհին: Այդ պատճառով գաղափարը ներունակ տեսություն է, իսկ տեսությունը՝ զարգացած և ծավալված գաղափար: Այդ դիալեկտիկայի մեջ դրանք հանդես են գալիս որպես գիտական իմացության զարգացման միասնական գործընթացի բևեռներ:

Ընդ որում, եթե հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության ստեղծման գաղափարը բովանդակում է այդ տեսության ձևավորման անհրաժեշտության և

հնարավորության մասին ելակետային իմացություն, ապա այդ տեսության հիմքերի մշակումը գոյություն ունեցող հնարավորության արտացոլումն է պրակտիկայում և, միևնույն ժամանակ, տվյալ տեսության ստեղծման անհրաժեշտության փաստացի իրացումը:

Ասվածը լիովին վերաբերում է նաև հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության ստեղծման գաղափարի բնութագրությանը: Վերջինս հարկ է դիտարկել որպես հեռանկարային ոչ միայն զուտ գիտական, այլև գործնական իմաստով, քանի որ դրա մշակման արդեն իսկ սկզբնական

«...Ընդգծելով գաղափարի և տեսության հարաբերակցության նշված բնույթը, կարող ենք փաստել, որ գաղափարը որոշակի ամբողջություն է, որը բացահայտվում է դեպի նոր բարձունքներ տեսության շարժման ճանապարհին...»

փուլում հնարավոր է դարձել նոր գիտելիք ձեռք բերել հանցավորության դեմ պայքարի ընդհանուր հիմնահարցերի շրջանակի մասին: Ընդ որում, առանց նշված ընդհանուր հիմնահարցերի լուծման, հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման անհնարինության գիտակցման փաստը, ինչպես նաև այդ հիմնահարցերը համապատասխան միասնական տեսության կառուցվածքի մեջ մշակելու անհրաժեշտության ընթերցումը հանդես են գալիս որպես նշված հիմնահարցերի գիտական մշակումը և դրանց գործնական լուծումը խթանող հանգամանքներ:

Ջարգացումը միշտ տեղի է ունենում որոշակի ուղղությամբ, որպիսի հաստատումը միանգամայն արդարացված է նաև քննարկվող տեսության առումով: Տեսության կայացման ելակետային փուլում անհնար է թվարկել դրա զարգացման բոլոր ուղղությունները կամ դրանց գերակշիռ մասը: Սակայն, որքան էլ զարմանալի չէ, հնարավոր է առանձնացնել այդ տեսության զարգացման հիմնական կամ առավել հրատապ ուղիները: Դրանք ներկա փուլում կարող են դիտարկվել իբրև տեսության զարգացման

⁶ Տե՛ս, Попович М.В. Նշված աշխատությունը, էջ 202:

գլխավոր ուղղություններ և իրականացվել ընդլայնական կտրվածքով և խորությամբ:

Ընդլայնական կտրվածքով տեսության զարգացում ասելով նկատի ունենք հանցավորության դեմ պայքարի օրինաչափությունների հետազոտության գործընթացում պայքարի նորանոր կողմերի ընդգրկումը: Այլ խոսքով, տեսության զարգացման այս տեսանկյունը կոչված է ապահովել տվյալ տեսության առարկայի մեջ մտնող համապատասխան օբյեկտների մշակման բազմակողմանիությունը:

Տեսության զարգացումը խորությամբ ենթադրում է հանցավորության դեմ պայքարի օրինաչափությունների հետազոտության գործընթացում ներթափանցում բոլոր հետազոտվող երևույթների էության մեջ:

Տեսության զարգացման մշված երկու ուղղությունները հարաբերականորեն ինքնուրույն են, քանի որ ռեալ հետազոտական գործընթացում դրանք ոչ միայն փոխկապակցված են, այլև փաստական և անխզելի

լու տեսանկյունից: Բայց որքան էլ նշանակալի չլինեն ի հայտ բերված սխալները, դրանք էականորեն չեն փոխում տվյալ տեսությունը, չեն վերացնում դրա հիմնարար հիմքերը: Այդ պատճառով կարծում ենք, կարելի է լիովին համաձայնել Ջ.Օրուջևի հետ, որի կարծիքով «տեսության զարգացումը ոչ թե դրա առանձին դրույթները և ելակետային գաղափարները շտկելու ... այլ յուրաքանչյուր անգամ գիտության նոր կատեգորիայի անցնելու մեջ է»⁷:

Այս տեսակետից կատեգորիաների յուրաքանչյուր նոր համակարգ հարկ է կապել տեսության զարգացման նոր փուլի հետ: Այս առումով քննարկվող տեսության հայեցակարգային հիմքերի մշակումը կարելի է դիտարկել իբրև ապագայում հանցավորության դեմ պայքարի ամբողջական և ավարտուն միասնական տեսության ստեղծման առաջին կամ ելակետային փուլ: Վերջինս իր զարգացման ընթացքում պետք է անցնի մի շարք հարաբերականորեն ինքնուրույն փուլեր: Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման հերթական փուլերի որոշումը ենթադրում է մշված տեսության միջոցառումային և պրակտիկ-կիրառական հիմքերի համալիր մշակման ռեալ գոյություն ունեցող անհրաժեշտության փաստագրում⁸: Այդ հիմքերի մշակմամբ էլ պայմանավորված են քննարկվող տեսության զարգացման մերձակա հեռանկարները:

«...Տեսության զարգացումը խորությամբ ենթադրում է հանցավորության դեմ պայքարի օրինաչափությունների հետազոտության գործընթացում ներթափանցում բոլոր հետազոտվող երևույթների էության մեջ...»

փոխկախվածության մեջ են: Տեսության զարգացման մշված ուղղությունների միայն օբյեկտիվ միասնությունը կարող է ապահովել դրա լրիվությունն ու հավաստիությունը:

Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացում ասելով պետք է նկատի ունենալ դրա բովանդակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների այնպիսի ուղղվածությունը, որն օժտված է ստացված գիտելիքը կոնկրետացնելու, դրա հավաստիությունը բարձրացնելու հնարավորությամբ: Ինչ խոսք, կարելի է տեսության զարգացումը մաս դիտարկել դրա մեջ ի հայտ բերված սխալական դրույթները շտկե-

Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսությունը կարող է զարգանալ ոչ միայն նոր փաստերի հիման վրա, այլև գիտությունների և, մասնավորապես, հատուկ տեսությունների համակարգի, նվաճումների հաշվին: Անդրադառնալով տեսության զարգացման մասն աղբյուրների խնդրին, բուլղարացի փիլիսոփա Գ.Գիրգինովը մշում է, որ «գիտական տեսությունը կարող է զարգանալ և հարստացվել դրա համեմատ ելակետային համարվող այլ դրույթներից դուրս բերման և ապացուցման ճանապարհով ստացված ամփոփումների և ընդհանրացումների ներառման միջոցով»⁹:

⁷ Տե՛ս, Кумф Ф., Оруджев З. Диалектическая логика. М., 1979, էջ 208:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Տե՛ս, Гиргинов Г. Նշված աշխատությունը, էջ 139:

Ասվածից ակնհայտ է դառնում, թե որքան կարևոր են բոլոր մասնավոր տեսությունների նվաճումները հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման համար: Եվ չնայած դրանցից յուրաքանչյուրի ավանդը միասնական տեսության զարգացման խնդրում խիստ տարբեր է, այդուհանդերձ, կարելի է ամենայն որոշակիությամբ հաստատել, որ առանց բոլոր մասնավոր տեսությունների նվաճումների օգտագործման անհնարին է հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության ստեղծումը:

Տեսության զարգացումից հարկ է տարբերել դրա կատարելագործումը: «Վերջինս իրականացվում է նոր փաստեր բացատրող, նախկին օրենքներն ու տեսության հասկացությունները ճշգրտող հասկացությունների ներմուծման ճանապարհով»¹⁰: Միանգամայն հասկանալի է, որ տեսության կատարելագործման գործընթացը չի ընթանում դրա զարգացման գործընթացից մեկուսի: Եթե համապատասխան տեսության կառուցվածքում գոյություն ունեցող սխալական դրույթները ժամանակին չչտկվեն, ապա դրանց կուտակումը կհանգեցնի այն հիմքերի ձևախեղմանը, որոնց վրա հիմնվում է տեսությունը և, նշանակում է, առաջադրված գաղափարի էության աղավաղմանը: Ոչ ճիշտ դրույթների առկայության դեպքում տեսության հետագա մշակումը կիրականացվի սխալ ուղղությամբ, ինչը բացասականորեն կանդրադառնա դրա զարգացման ընդհանուր ընթացքի վրա: Այսպիսով, հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման համար էական նշանակություն ունի այն, թե ինչ ուղղությամբ և որքանով հաջող կզարգանա այս կամ այն մասնավոր /հատուկ/ տեսությունը: Ավելին, բոլոր նշված տեսությունների զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի այն, թե ինչ ուղղությամբ և ինչպիսի ընթացքով կզարգանա հանցավորության դեմ պայքարի պրակտիկան:

Հանցավորության դեմ պայքարի տեսության և պրակտիկայի միջև չի կարող գոյու-

թյուն չունենալ դիալեկտիկական կապ և փոխկախվածություն: Այն իրացվում է ամենատարբեր տեսանկյուններում, բայց ամենից առաջ պետք է դրսևորվի, մի կողմից, գիտական հետազոտությունների արդյունքները պրակտիկայում ներդնելով, իսկ, մյուս

«...Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացում ասելով պետք է նկատի ունենալ դրա բովանդակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխությունների այնպիսի ուղղվածությունը, որն օժտված է ստացված գիտելիքը կոնկրետացնելու, դրա հավաստիությունը բարձրացնելու հնարավորությամբ...»

կողմից, տարբեր գիտությունների կողմից պրակտիկայի վերջին նվաճումները ժամանակին ամփոփելով՝ նպատակ ունենալով մշակել և ապա պրակտիկայում ներդնել հանցավորության դեմ պայքարի առավել արդյունավետ միջոցներ:

Հանցավորության դեմ պայքարի պրակտիկայի կատարելագործումը, տարբեր գիտություններում նոր տեսական տվյալների կուտակումը կհանգեցնի դրանց փոխադարձ զարգացմանը, հետևաբար՝ այն ընդհանուրի ամբողջացմանը, ինչը կպայմանավորի հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացումը: Վերջինս իր մեջ կուտակելով գիտության և պրակտիկայի նվաճումները կզարգանա ավելի բարձր մակարդակում, ինչը կհանգեցնի հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության կառուցվածքում ամբողջացնող գործընթացների կատարելագործմանը: Նման մոտեցումը նշված գործընթացների բնութագրությանը լիովին համահունչ է դիալեկտիկայի սկզբունքներին:

Այս տեսակետից կարելի է, հիմնվելով գիտության մեջ մշակված գիտական իմացության սինթեզի ընդհանուր ձևերի վրա,

¹⁰ Տե՛ս, Кумф Ф., Оруджев З. Նշված աշխատությունը, էջ 208:

մատնանշել հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտելիքների ամբողջացման ձևերը, որոնցից յուրաքանչյուրը կհամապատասխանի այդ պայքարի մասին գիտության մեջ ամբողջացնող գործընթացների զարգացման որոշակի փուլի: Առաջին փուլը բնութագրվում է հանցավորության դեմ պայքարի մասին գաղափարի առաջացմամբ: Երկրորդը՝ այդ պայքարի մասին ելակետային պատկերացումների մշակմամբ: Երրորդ փուլում հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտելիքների ամբողջացումը բերում է նրան, որ պայքարի այդ տեսակը, նախ, քն-

գիտելիքի ընդհանուր միտումը դեպի միասնականացում, կարելի է միայն փաստել, որ հետագայում հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտական տվյալների ամբողջացման գործընթացը կանցնի ևս մի քանի յուրօրինակ փուլեր, որոնք վերջին հաշվով կհանգեցնեն հասարակության մեջ ավելի բարձր մակարդակի՝ հակաօրինական երևույթների դեմ պայքարի միասնական տեսության, ստեղծմանը: Վերջինս կլինի հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտելիքների ամբողջացման հերթական փուլը:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ հակաիրավական երևույթները ծագում և զարգանում են ոչ մեկուսի այլ հակահասարակական և, մասնավորապես, հակաբարոյական երևույթներից: Դրանց դեմ պայքարի օրինաչափությունները պետք է մշակվեն ոչ միայն առանձին՝ համապատաս-

«...Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսությունը կարող է զարգանալ ոչ միայն նոր փաստերի հիման վրա, այլև գիտությունների և, մասնավորապես, հատուկ տեսությունների համակարգի, նվաճումների հաշվին...»

նարկվում է իբրև հասարակության մեջ գոյություն ունեցող միտում, և ապա՝ բարձրացվում օրենքի աստիճանի, որն արտացոլվում է քրեական, քրեական դատավարական, քրեակատարողական օրենսդրության նորմատիվ ակտերում: Զորորդ փուլը բնութագրվում է հանցավորության դեմ պայքարի մասին մասնավոր տեսությունների համակարգի ստեղծմամբ: Հինգերորդ փուլի բովանդակությունը հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության ստեղծման գաղափարի առաջադրումն ու դրա մշակումն է:

Սրանով, իհարկե, հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտական տվյալների ամբողջացման ձևերը չեն սպառվում: Գործունեության քննարկվող բնագավառում գիտական իմացության օրինաչափ ուղղվածությունը դեպի միասնականացում կդրսևորվի նաև հետագայում՝ որպես օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող փաստ և հանրային անհրաժեշտություն, սակայն ներկա փուլում դեռևս մշակված չեն բավարար գիտելիքներ, որպեսզի արդեն այսօր հնարավոր լինի կանխատեսել հանցավորության դեմ պայքարի մասին գիտելիքների հետագա առավել բարձր մակարդակները: Արտացոլելով

իսկ տեսությունների կառուցվածքում, այլև այլ տեսությունների հետ փոխկապվածության մեջ, այսինքն՝ համալիր: Այդ մոտեցումը պետք է իր արտացոլումը ստանա ավելի բարձր մակարդակի տեսության մեջ, որը կարելի է պայմանականորեն անվանել հասարակության մեջ բացասական երևույթների դեմ պայքարի տեսություն:

Այսպիսով, «գիտության ամբողջացման, գիտական տվյալների սինթեզի ձևերի ու միջոցների բացահայտումը, ամբողջացնող գործընթացների հիմնահարցերի ու հեռանկարների ուսումնասիրությունը մեր ժամանակների ամենակենսական պահանջներից մեկն է»¹¹: Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսությունը սոցիալական պայքարի հատուկ տեսակի մասին գիտական տվյալների ամբողջացման ձևերից է: Դրա ստեղծումը ժամանակի հրամայականներից է, որի պատճառով էլ տվյալ տեսության մշակումը կարելի է դիտարկել որպես հասարակության մեջ հակահասարակական երևույթների դեմ պայքարի մասին գիտելիքների ամբողջացման ընդհանուր գործընթացի էական ու անհրաժեշտ փուլերից մեկը:

¹¹ Տե՛ս, Чепиков М.Г. Նշված աշխատությունը, էջ 11-12:

Իրավաբանական ազատականության ըմբռնումը իրավաբանական տիպաբանության տեսանկյունից

Վարդան ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ՀՀ գլխավոր դատախազության
 քննամիջոցների ապօրինի շրջանառության
 հանցագործությունների գործերով բաժնի պետ

Իրավունքի մասին ցանկացած ուսմունքի համար ելային և որոշիչ նշանակություն դրա հիմքում ընկած հասկացության տիպը: Հենց իրավահասկացման տիպն է բնորոշում իրավաբանական ճանաչման պարադիգմը (իմաստային մոդելը, սկզբունքն ու օրինակը), իրավունքի մասին համապատասխան ուսմունքի գիտա-իրավական բուն բովանդակությունը, առարկան և մեթոդը:

Դա պայմանավորված է ցանկացած հետևողական, սիստեմատիկորեն հիմնավորված, զարգացած ու կազմակերպված տեսության շրջանակներում գտնվող հասկացության գիտա-ճանաչողական կարգավիճակով ու նշանակությամբ: Ինչպես սերմի մեջ արդեն պարունակվում է ապագա որոշակի բույսը, այնպես էլ իրավունքի հասկացության մեջ գիտական-վերացական տեսքով պարունակվում է որոշակի իրավական տեսություն, իրավունքի մասին ուսմունքի որոշակի հայեցակարգի (և տիպի) տեսական-իրավական իմաստն ու բովանդակությունը:

Այսպիսով, եթե իրավունքի հասկացությունը իրենից ներկայացնում է իրավունքի սեղմ տեսություն, ապա իրավական տեսությունը դա իրավունքի ծավալուն հասկացությունն է: Չէ՞ որ միայն իրավունքի մասին որոշակի ամբողջական ուսմունքն է կարող տալ (իրավունքի փիլիսոփայության կամ իրավագիտության կոնկրետ հայեցակարգի տեսքով) իրավունքի հասկացության սիստեմատիկ և լիակատար բացահայտում՝ համապատասխան գիտական տեսության տեսքով:

Իրավական մտքի և իրավագիտության պատմությունն ու տեսությունը ներթափանցված են իրավահասկացման հակադարձ երկու տիպերի պայթարով: Իրավունքի հասկացողության մեկնման և իրավունքի հասկացման այս երկու տիպերը պայ-

մանականորեն կարելի է անվանել իրավահասկացման և իրավունքի հասկացման իրավաբանական և լեզվատական տիպեր¹:

Իրավահասկացման այս երկու տիպերի ներսում գոյություն ունեն իրավունքի հասկացողության տարբեր հայեցակարգեր և մեկնման ուղղություններ: Իրավունքի մասին այս կամ այն ուսմունքներն միջտիպաբանական տարբերությունների և ներտիպաբանական առանձնահատկությունների հաշվառումը եական նշանակություն ունի դրանց տեսական-իրավական բովանդակության կոնկրետ բնութագրման համար:

Բնական-իրավական մոտեցման թերությունների հետևողական հաղթահարումը հանգեցնում է ոչ թե պոզիտիվիզմի և լեզվիզմի, այլ իրավաբանական իրավահաս-

¹ Տե՛ս. Нерсесянц В. С. Различение и соотношение права и закона как междисциплинарная проблема // Вопросы философии права. М., 1973; նույնի. Из истории правовых учений: два типа правопонимания // Политические и правовые учения: проблемы исследования и преподавания. М., 1978; նույնի Право и закон. М., 1983.

կացման տեսականորեն ավելի զարգացած ձևի, իրավունքի, հասկացության, օրենքի արժեքային իրավական նշանակության ու պետության համապատասխան մեկնաբանության:

Այս կապակցությամբ բուն իրավաբանական տեսակի իրավահասկացման շրջանակներում մենք առանձնացնում ենք երկու տարբեր մոտեցումներ: **Առաջինը** բնական իրավական մոտեցումն է, որը ել-

սկզբունքի (իսկ դրա հետ մեկտեղ՝ նաև հարաբերությունների իրավական ձևի) տարբեր դրսևորումներ: Իրավունքի վերաբերյալ նման ձևական-իրավաբանական մոտեցումը, որը հետևողականորեն անջատում է իրավական ձևը (իրավունքը որպես ձև) այդ կերպ միջնորդայնացված փաստական (եմպիրիկ) բովանդակությունից, հանդիսանում լիբերտար (լիբերտար-իրավաբանական), քանզի իրավունքը (իսկ դրա հետ նաև պետությունը) այստեղ հասկացվում ու մեկնաբանվում են ազատության համընդհանուր և անհրաժեշտ ձև:

Որպես իրավա-հասկացման տարբեր ձևեր, բնա-

«...Իրավական մտքի և իրավագիտության պատմությունն ու տեսությունը ներթափանցված են իրավահասկացման հակադարձ երկու տիպերի պայքարով...»

նում է պոզիտիվ իրավունքին հակադրվող բնական իրավունքի ճանաչումից («պոզիտիվ իրավունք» տերմինն առաջացել է միջնադարյան իրավագիտության մեջ): **Երկրորդը՝** իրավահասկացման ընդհանուր տեսության լիբերտար-իրավաբանական (ազատական-իրավաբանական) մոտեցումն է, որը ելնում է իրավունքի և օրենքի (պոզիտիվ իրավունքի) տարբերակման սկզբունքից և իրավունքի տակ նկատի ունի ոչ թե բնական իրավունքը, այլ ձևական հավասարությունը: Ընդ որում, ձևական հավասարության սկզբունքը մեր կողմից մեկնվում ու բացատրվում է որպես իրավական ձևի երեք հիմնական բաղադրիչների ամբողջականություն: Դրանք են. աբստրակտ-համընդհանուր հավասարությունը (բոլորի համար հավասար մորմ և չափ), ազատությունը և արդարությունը: Որպես ձևական հավասարության սկզբունքի բաղադրիչ պահեր (և այդ պատճառով նաև հարաբերությունների իրավական ձևերի բաղադրիչներ) այս եռանիության բոլոր տարրերը ազատական-իրավաբանական իրավահասկացման շրջանակներում կրում են զուտ մաթուր և հետևողականորեն ձևական բնույթ, քանի որ իրավունքը, որպես հարաբերությունների ձև, չպետք է շփոթել այդ հարաբերությունների փաստացի բովանդակության հետ: Նշված տարրերը ոչ միայն փոխլրացնում են մեկը մյուսին, այլև ենթադրում են իրար, քանի որ հանդիսանում են միասնական իրավական սկզբի՝ ձևական հավասարության

կան-իրավական մոտեցումը և լիբերտար մոտեցումը, համաձայն մեր մեկնության, իրենցից ներկայացնում են իրավունքի հանդեպ տեսական մոտեցման առաջացման, խորացման ու զարգացման փուլեր ու աստիճաններ, պատմական առաջընթաց տեսական-իրավական մտքի բնագավառում:

Լիբերտար մոտեցումը ենթադրում է (և ներառում է) իրավունքի ու օրենքի տարբերակման և հարաբերակցության բոլոր հնարավոր ձևերը՝ անջատումից ու նրանց միջև հակամարտությունից (ոչ իրավական օրենքի դեպքում) մինչև դրանց համընկնում (իրավական օրենքի դեպքում): Նույն տրամաբանությունն է գործում նաև իրավունքի ու պետության վերաբերյալ, ընդ որում, լիբերտար-իրավաբանական տեսակետից պետությունը մեկնվում է իր իրավական ու հակաիրավական դրսևորումների ողջ դիապազոնում (իրավախախտ պետությունից մինչև իրավական պետություն):

Համաձայն լիբերտար-իրավաբանական (ձևական-իրավաբանական) իրավահասկացման, իրավունքը հավասարության, ազատության ու արդարության հարաբերությունների ձև է, բնորոշված հարաբերությունների տվյալ ձևի մասնակիցների ձևական հավասարության սկզբունքով: Ամենուր, որտեղ կա, գործում է ձևական հավասարության սկզբունքը (և դրան կոնկրետացնող մորմերը), այնտեղ կա (գործում է) իրավունքը, հարաբերություն-

ների իրավական ձևը: Ձևական հավասարությունը որպես իրավունքի սկզբունք կազմում է բուն իրավական սկիզբը և հանդիսանում է իրավունքի տարբերակիչ հատկություն և սպեցիֆիկ հատկանիշ: Իրավունքում չկա ոչինչ, բացի ձևական հավասարության սկզբունքից (և այդ սկզբունքի կոնկրետացումներից): Այն ամենը, ինչը դուրս է գալիս այդ սկզբունքի շրջանակներից և հակասում է նրան, ոչ իրավական է և հակաիրավական:

Հավասարությունն իրենից ներկայացնում է որոշակի արստրակցիա, այսինքն, հանդիսանում է գիտակցական (մտածողական) վերացարկման արդյունք այն բոլոր տարբերությունների, որոնք բնորոշ են հավասարեցվող օբյեկտներին: Հավասարեցումը ենթադրում է հավասարեցվող օբյեկտների տարբերությունները և, միաժամանակ՝ այդ տարբերությունների աննշանությունը (այսինքն, այդ տարբերություններից վերացարկման հնարավորություն և անհրաժեշտություն) հավասարեցման համապատասխան հիմքի (չափանիշի) տեսակետից:

Այսպես, տարբեր օբյեկտների հավասարեցումը ըստ դրանց թվական հիմքի, վերացարկվում է դրանց բովանդակային զանազան տարբերություններից (անհատական, սեռային, տեսակային և այլն): Այս հուևով է ձևավորվել մաթեմատիկան, որտեղ հավասարումների կազմումն ու լուծումը առանցքային դեր է խաղում և որտեղ հավասարությունը, հասցված է քանակական բնորոշումների արստրակցիայի:

Իրավական հավասարությունը այնքան արստրակտ չէ, որքան, թվային հավասարությունը մաթեմատիկայում: Տարբեր մարդկանց իրավական հավասարության հիմք (և չափանիշ) է հանդիսանում հասարակական հարաբերություններում նրա ազատությունը, ճանաչված և հաստատված իրավունակության և իրավասուբյեկտության տեսքով: Դրանում է կայանում իրավական հավասարության և ընդհանրապես իրավունքի սպեցիֆիկան:

Ազատության մեջ իրավական հավասարությունը, որպես ազատության հավասար չափ, նշանակում է համաչափություն, համարժեքություն իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող ազատ անհատների հարաբերություններում:

Իրավական հավասարությունը դա ազատ և իրարից անկախ իրավունքի սուբյեկտների հավասարություն է՝ ըստ բոլորի համար ընդհանուր մասշտաբի, միասնական նորմի, հավասար չափի: Իսկ այնտեղ, ուր մարդիկ բաժանված են ազատների ու անազատների, վերջիններս դասվում են իրավունքի ոչ թե սուբյեկտների, այլ օբյեկտների շարքին և իրավական հավասարության սկզբունքը նրանց վրա չի տարածվում:

Իրավական հավասարությունը ազատ-

«...Ազատության մեջ իրավական հավասարությունը, որպես ազատության հավասար չափ, նշանակում է համաչափություն, համարժեքություն իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող ազատ անհատների հարաբերություններում...»

ների հավասարություն է և ազատության հավասարություն, անհատների ազատության ընդհանուր մասշտաբ և հավասար չափ: Իրավունքը խոսում և գործում է այդ հավասարության լեզվով և միջոցներով և շնորհիվ դրա հանդես է գալիս որպես մարդկանց համատեղ կյանքի ազատության գոյի, դրսևորման և իրականացման համընդհանուր և անհրաժեշտ ձև: Այս իմաստով կարելի է ասել, որ իրավունքը ազատության մաթեմատիկան է²:

Ընդ որում կարելի է, թերևս, ենթադրել, որ մաթեմատիկական հավասարությունը, որպես առավել արստրակտ գոյակցություն, ունի պատմական ավելի ուշ ծագում և ածանցյալ է իրավական հավասարությունից: Հավասարության սկզբունքների հետագա զարգացումը և գիտական մշակումը հանգեցրել է այն պատկերացման,

² Այս մասին ավելի մանրամասն տես Нерсесянц В. С. Право - математика свободы. М., 1996.

թե հավասարության գաղափարը իրավունքի մեջ է ներմուծվել մաթեմատիկայից:

Նման մեկնության կարելի է հանդիպել արդեն այլուբազորասցիների մոտ, որոնց լուրջ հետաքրքրությունը մաթեմատիկայով զուգակցվում էին թվային միատիկայով հրապուրվելով և հավասարության մասին

մաթեմատիկական պատկերացումները հասարակական երևույթների, այդ թվում նաև իրավունքի վրա տարածելու հետ: Համաձայն այլուբազորասցիների, աշխարհի էությունը (ֆիզիկական և սոցիալական) իրենից ներկայացնում է թիվ, և աշխարհում ամեն ինչը ունի թվա-

յին բնութագիր և արտահայտություն: Մեկնելով հավասարությունը որպես որոշակի (և իր բնույթով թվային) համամասնության պատշաճ չափ, նրանք իրենց սոցիալական մաթեմատիկայի ոգով արտահայտում էին արդարությունը «չորս» թվի տեսքով:

Հավասարության մասին թվային (մաթեմատիկական) պատկերացումների տարածումը հասարակական հարաբերությունների վրա արտացոլում էր իրավունքի մասին ոչ այնքան զարգացած հայացքները և, ըստ էության, անտեսում էր հավասարության յուրահատկությունը մարդկանց սոցիալական կյանքում հենց որպես ազատ մարդկանց ձևական-իրավական

և անհավասարության մասին ուսմունքի իմաստով):

Սոցիալական ոլորտում հավասարությունը՝ միշտ իրավական հավասարություն է, ձևական-իրավական հավասարություն: Չէ՞ որ իրավական հավասարությունը, ինչպես ցանկացած հավասարություն, վերա-

«...Իրավունքում չկա ոչինչ, բացի ձևական հավասարության սկզբունքից (և այդ սկզբունքի կոնկրետացումներից): Այն ամենը, ինչը դուրս է գալիս այդ սկզբունքի շրջանակներից և հակասում է նրան, ոչ իրավական է և հակաիրավական...»

ցարկված է (ըստ սեփական հիմքի ու չափանիշի) փաստական տարբերություններից և այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտաբար և ըստ բնորոշման կրում է ձևական բնույթ:

Հավասարության վերաբերյալ գոյություն ունեն բազում թյուրըմբռնումներ, սխալական և կեղծ պատկերացումներ: Վերջնական հաշվով դրանց հիմքում ընկած է չհասկանալը այն բանի, որ հավասարությունը ունի ռացիոնալ իմաստ, որ այն տրամաբանորեն ու գործնականորեն սոցիալական աշխարհում հենց որպես և միայն իրավական (ձևական-իրավական, ձևական) հավասարություն է:

«...Իրավական հավասարությունը դա ազատ և իրարից անկախ իրավունքի սուբյեկտների հավասարություն է՝ ըստ բոլորի համար ընդհանուր մասշտաբի, միասնական նորմի, հավասար չափի...»

Այսպես, հավասարությունը հաճախ (ինչպես անցյալում, այնպես էլ այսօր) շփոթվում է տարբեր տեսակի եզակիտարական (իսկ փաստորեն հավասարիչ) պահանջների, համահարթեցման և այլնի հետ: Կամ էլ, ընդհակառակը, նրան հակադրում են այսպես կոչված

հավասարության: Ունենալով ձևական հավասարության այդ սկզբունքը, իրավունքը ինքնին հանդիսանում է յուրատեսակ սոցիալական մաթեմատիկա (հասարակական հարաբերություններում հավասարության

«փաստացի հավասարությունը»: Նման խառնաշփոթը այսպես թե այնպես, բայց միշտ կրում է հակաիրավական բնույթ: Չէ՞ որ «փաստացի հավասարությունը» ռացիոնալ բնույթ ունի միմիայն որպես բացա-

ռուն (այսինքն, որպես ձևական, իրավական հավասարության բացառում), իսկ որպես պնդում (որպես ինչ-ինչ պոզիտիվ բան) այդ «փաստացի հավասարությունը»

«փաստական») իրականության չափիչ: Նույնկերպ և ձևական-իրավական հավասարությունը:

Իրավունքի պատմությունը դա ձևական (իրավական) հավասարության բովանդակության, ծավալի, մասշտաբի ու չափի առաջադիմող էվոլյուցիայի պատմություն է՝ բուն այդ սզկ-

«...Իրավական հավասարությունը ազատների հավասարություն է և ազատության հավասարություն...»

իռացիոնալ մեծություն է, բառային հորինվածք, ինչպես ասենք, «փայտե երկաթը», և ենթադրում է բոլորովին այլ բան, քան հավասարությունը:

բունքի պահպանումով որպես իրավունքի ցանկացած համակարգի և ընդհանրապես իրավունքի սկզբունքի: Մարդկանց հարաբերություններում ազատության և իրավունքի պատմական զարգացման տարբեր փուլերին բնորոշ է ազատության սեփական մասշտաբ և սեփական չափ, ազատության ու իրավունքի հարաբերությունների և սուբյեկտների սեփական շրջանակ, մի

«Փաստացի հավասարությունը» դա «փաստական» և «ոչ փաստական» (ձևական) հասկացությունների խառնուրդ է և «հավասարություն» բուն հասկացության հակասություն: Որպես հասկացություն, որպես կարգավորիչ սկզբունք, չափման մասշտաբ, հարաբերությունների ձև և տեսակ «հավասարությունը» իմաստ ունի միայն «փաստականի» և «ձևականի» տարբերակման համատեքստում ու միայն որպես ինչ-ինչ «ձևական» բան, անջատված (վերացարկված) ինչ-ինչ «փաստական» բանից, ինչպես բառերն են անջատ նրանցով նշվող իրերից, թվերը՝ նրանցով համրվող առարկաներից, կշեռքը՝ կշռվող զանգվածից և այլն: Շնորհիվ իր հենց այդ ձևականության («փաստականից» վերացարկվածության) հավասարությունը կարող է դառնալ և իրապես դառ-

«...Իրավունքը ազատության մաթեմատիկան է...»

խոսքով, ձևական իրավական հավասարության սկզբունքը իրենից ներկայացնում է իրավունքին մշտապես բնորոշ սկզբունք՝ պատմականորեն փոխվող բովանդակությամբ:

Ձևական հասարակության սկզբունքի բովանդակության, ծավալի, գործողության ոլորտի պատմական էվոլյուցիան ընդհանուր առմամբ ոչ թե հերքում, այլ ընդհակառակը՝ ամրապնդում է տվյալ սկզբունքի նշանակությունը որպես իրավունքի տարբերակիչ հատկանիշի սոցիալական կարգավորման այլ տեսակների հետ հարաբերակցություններում և տարակարծություններում: Հաշվի առնելով

«...Իրավական հավասարության սկզբունքը իրենից ներկայացնում է իրավունքին մշտապես բնորոշ սկզբունք՝ պատմականորեն փոխվող բովանդակությամբ...»

նում է «փաստականի» կարգավորման եղանակ, միջոց, սկզբունք, յուրատեսակ ձևական և ձևականացված «լեզու», «հաշիվ», «կշեռք», արտածական (այսինքն

այս ամենը, կարելի է ասել, որ իրավունքը՝ ազատության և արդարության արտահայտման ֆորմալացված նորմատիվ-իրավական ձև է:

Քրեական արդարադության սկզբունքների համակարգը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով

Արթուր ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

ՀՀ գլխավոր դատախազության իրավական ապահովման և եվրաինտեգրման բաժնի պետ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

«Սկզբունք» հասկացությունը, որպես փիլիսոփայական կատեգորիա, նշանակում է նախասկզբ, ղեկավար գաղափար: Տրամաբանական առումով սկզբունքը համակարգի կենտրոնական հասկացությունն է, հիմունք, որը իրենից ներկայացնում է որևէ դրույթի ընդհանրացումը և տարածումը այն բնագավառի բոլոր երևույթների վրա, որից տվյալ սկզբունքը վերացարկված է¹: Չանդրադառնալով Սահմանադրական իրավունքի և դատավարական իրավունքի գիտության մեջ արդարադատության սկզբունքի բնորոշման վերաբերյալ առկա մոտեցումներին², այն բնորոշենք որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենսդրությամբ ուղղակի ամրագրված կամ նրանցից բխող, ժողովրդավարական և հումանիստական բովանդակության ընդհանուր, ղեկավար և համապարտադիր գաղափարներ են, որոնք խտացված ձևով արտահայտում են արդարադատության բնույթը և էությունը, կոչված են երաշխավորելու արդարադատության մասնակիցների իրավունքների և ազատությունների իրականացումը:

Դատավարագիտության մեջ օգտագործվում են «արդարադատության սկզբունք» և «դատավարության սկզբունք» հասկացությունները, որոնց հարաբերակցության վերաբերյալ Ս. Դոբրովոլսկայան նշել է, որ քրեական, քաղաքացիական դատավարությունների և վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ վարույթի սկզբունքներից դուրս արդարադատության սկզբունքներ գոյություն չունեն³: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ընդունել, որ արդարադատության և դատավարության սկզբունքները նույնական հասկացություններ են, սակայն քրեական դատավարությունում հիմնարար ելակետային դրույթները կարող են որակվել որպես քրեական դատավարության սկզբունքներ, եթե դրանք իրացվում են քրեական դատավարության կենտրոնական՝ դատական քննության փուլում:

Սույն հոդվածում կներկայացնենք ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով (Նախագծով) քրեական արդարադատության սկզբունքների համակարգում կատարված փոփոխությունները՝ համեմատելով 1998թ. քրեական դատավարության օրենսգրքի հետ:

Սկզբունքներ, որոնք ամրագրված չեն Նախագծի՝ քրեական դատավարության սկզբունքներ գլխում (2-րդ գլուխ)

Որպես ընդհանուր նկատառում նշենք, որ Նախագծում նկատվում է սկզբունքների խոշորացման միտում, օրինակ՝ բնակարա-

նի անձեռնմխելիությունը, գույքի անձեռնմխելիությունը, մասնակազրության, հեռախոսային խոսակցությունների, փոստային, հե-

¹ Տե՛ս. Փիլիսոփայական բառարան: Եր.:1975, էջ 376:

² Տե՛ս. Ղամբարյան Ա. Արդարադատության սահմանադրաիրավական հիմունքները ՀՀ-ում: Եր., ՌՀՀ իրատ., 2006, էջ 75:

³ Տե՛ս. Добровольская Т.Н. Советское правосудие на современном этапе развернутого строительства коммунизма. Автореф. докт. юрид. наук. М.: 1965, С. 18:

ռազրական և այլ հաղորդումների գաղտնիությունը, ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատ լինելը միավորվել են Նախագծի՝ մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքի ներքո:

Նախագծի 2-րդ գլխում, ի տարբերություն գործող քր. դատ. օր-ի նախատեսված չեն՝ օրինականության, դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնման, արդարադատության իրականացումը միայն դատարանի կողմից, ապացույցների ազատ գնահատման դրույթները⁴:

Օրինականության սկզբունք: Դատավարագիտության մեջ օրինականությունն առավելապես դիտվել է որպես արդարադատության սկզբունք և օրենսդրի կողմից այն կարգավորվել է առանձին հոդվածով, ուստի Նախագծի 2-րդ գլխում օրինականությանն առանձին հոդվածով չանդրադառնալն առաջին հայացքից կարող է թվալ անհիմն: Կարծում ենք, Նախագծի հեղինակների ման մտեցումը ունի բավարար հիմնավորում և տրամաբանություն: Դատավարագիտության մեջ օրինականությունը բնորոշվել է քրեական դատավարության սուբյեկտների կողմից դատավարական նորմերի կատարման, պահպանման պահանջ: Օրինականության ման լայն մեկնաբանությունը գործնականում նշանակում էր, որ այն ըստ էության կլանում է դատավարության մյուս սկզբունքները: Դեռևս խորհրդային ժամանակ Մ. Ստրոգովիչը օրինականությունը չէր դիտում որպես քրեական դատավարության սկզբունք⁵: Ա. Կոբլիկովան նշում էր, որ օրինականությունը քրեական դատավարության ինքնուրույն սկզբունք չէ, որը դրսևորվում է մյուսակայան և դատավարական իրավունքների պահպանման մեջ⁶: Կ. Կալինովսկին նշում է, որ քրեական դատավարության սկզբունքները կազմում են օրինականության բովանդակությունը, այլ սկզբունքներն արտահայտում են օրինականության էությունը և կոնկրետացնում այն⁷:

Կարծում ենք, Նախագծի 2-րդ գլխում

օրինականության մասին դրույթ չնախատեսվել ինքնին չի նշանակում, որ այն քրեական դատավարությունում բացակայում է: Բանն այն է, որ օրինականությունը սահմանադրական նշանակության համաիրավական պահանջ է (Սահմանադրության 5-րդ հոդված), որը գործում է հանրային կյանքի բոլոր ոլորտներում:

Գործի արդարացի քննության սկզբունք: Գործող քր. դատ. օր-ի 17-րդ հոդվածում ամրագրված՝ գործի արդարացի քննության սկզբունքի տարրերն արտացոլվել են Նախագծի դատական պաշտպանության ապահովման, քրեական վարույթի ողջամիտ ժամկետում քննելու սկզբունքներում: Այսպես, Նախագծի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի դատական պաշտպանության իրավունք: Ոչ ոքի չի կարելի գրկել իր գործն այն դատարանում և այն դատավորի կողմից քննելու իրավունքից, որոնց ընդդատությանն այն վերապահված է օրենքով, իսկ Նախագծի 15-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ նախաքննությունը և դատական քննությունը պետք է ավարտվեն ողջամիտ ժամկետում:

Գործող քր. դատ. օր-ի 17-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված է, որ քրեական հետապնդում իրականացնող մարմինը պարտավոր է ձեռնարկել սույն օրենսգրքով նախատեսված բոլոր միջոցառումները՝ գործի հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտման համար: Նշված դրույթը արտացոլված չէ Նախագծի 2-րդ գլխում, սակայն դա ինքնին չի նշանակում, որ մինչդատական վարույթն իրականացնող մարմինն ազատվել է լրիվ, օբյեկտիվ, բազմակողմանի քննություն կատարելու պարտականությունից: Նախագծում նախատեսված են մի շարք իրավանորմեր, որոնք քննիչի վրա դնում են լրիվ, օբյեկտիվ և բազմակողմանի քննություն կատարելու պարտականություն: Այսպես՝ Նախագծի 12-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն՝ քրեական հետապնդման մարմինը պարտավոր է

⁴ Ապացույցների ազատ գնահատումը, կարծում ենք, չի հանդիսանում արդարադատության սկզբունք, և արդարացիորեն Նախագծում այն արտացոլված չէ: Նախագծի 140-րդ հոդվածը կարգավորում է ապացույցների գնահատման հետ կապված հարաբերությունները:

⁵ Ст'ю. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М.: Наука, 1968. Т.1. С. 124-125.

⁶ Ст'ю. Кобликов А.С. Законность-конституционный принцип советского уголовного судопроизводства. М., 1979. С.19

⁷ Ст'ю. Калиновский К.Б. Законность и типы уголовного процесса. Дисс. ... канд. Юрид. наук. СПб, 1999.

հանգամանորեն ստուգել ի պաշտպանության մեղադրյալի բերված և պատշաճ ձևակերպված փաստարկները, Նախագծի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ քննիչը բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ նախաքննության համար ինքնուրույն ուղղություն է տալիս քննությանը, իսկ Նախագծի 140-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ քննիչը, դատախազը, դատավորը, դեկլարավելով օրենքով, ապացույցները զնահատում են ապացույցների համակցության մեջ՝ դրանց բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննության վրա հիմնված իրենց ներքին համոզմամբ:

Նախագծով նախատեսված են քննիչի կողմից լրիվ, օբյեկտիվ եւ բազմակողմանի քննություն կատարելու պարտականության ապահովման մի շարք երաշխիքներ: Այսպես՝ Նախագծի 32-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ վերադաս դատախազը մինչդատական վարույթի ընթացքում իր որոշմամբ վարույթը շարունակելը հանձնարարում է նախաքննության մեկ այլ մարմնի՝ բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննություն ապահովելու նպատակով, Նախագծի 213-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատախազն ուսումնասիրում է մեղադրական եզրակացությանը ստացված վարույթի նյութերը, որպեսզի ստուգի՝ կատարված է արդյոք բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննություն: Նախագծի 185-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ ելնելով վարույթի բնույթից, նշանակությունից, վարույթի մասնակիցների իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից, ինչպես նաև բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննություն ապահովելու նպատակով դատախազի որոշմամբ ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության վերաբերյալ ցանկացած վարույթ կարող է իրականացվել ընդհանուր նախաքննության կարգով:

Արդարադատության իրականացումը միայն դատարանի կողմից: Նախ նշենք, որ գործող քր. դատ. օր-ի 24-րդ հոդվածում (արդարադատության իրականացումը միայն դատարանի կողմից) ամրագրված մի շարք դրույթներ արտացոլվել են Նախագծի այլ սկզբունքներում: Այսպես, գործող քր. դատ. օր-ի 24-րդ հոդվածի 2-րդ մասում

ամրագրված՝ «ոչ ոք չի կարող հանցագործության համար մեղավոր ճանաչվել, ինչպես նաև ենթարկվել քրեական պատժի այլ կերպ, քան դատարանի դատավճռով և օրենքին համապատասխան» դրույթը կլանվում է անմեղության կանխավարկածի սկզբունքում, 4-րդ մասում ամրագրված՝ «դատարանի իրավասությունը, նրա կողմից քրեական դատավարության իրականացման կարգը չեն կարող կամայականորեն փոփոխվել առանձին գործերի կամ անձանց կամ որոշակի իրավիճակի համար կամ որևէ ժամանակահատվածով» դրույթն արտացոլված է Նախագծի 8-րդ հոդվածի 2-րդ եւ 3-րդ մասերում (բոլորի հավասարությունը օրենքի առջև), 5-րդ մասում արտացոլված՝ «ոչ ոքի չի կարելի գրկել իր գործն այն դատարանում և այն դատավորի կողմից քննելու իրավունքից, որոնց ընդդատությանն այն վերապահված է օրենքով» դրույթն արտացոլված է Նախագծի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասում (դատական պաշտպանության ապահովում), 6-րդ մասում արտացոլված՝ «քրեական գործով դատարանի դատավճիռը և այլ որոշումներ կարող են վերանայել միայն համապատասխան վերադաս դատարանները՝ սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով» դրույթը վերաձևակերպված է Նախագծի 14-րդ հոդվածի 4-րդ մասում:

Բացի այդ, կարծում ենք «արդարադատության իրականացումը միայն դատարանի կողմից» դրույթն որպես քրեական դատավարության սկզբունք չդիտելը լիովին արդարացված է մեթոդաբանական տեսանկյունից: Բանն այն է, որ նշված սահմանադրական նորմը «արդարադատություն» հասկացության իմանենտ և էական հատկանիշն է: Արդարադատություն առանց դատարանի գոյություն չունի⁸: Նշենք, որ «Արդարադատության սահմանադրական հիմունքները ՍՀՄ-ում» մենագրության հեղինակներն արդարադատության իրականացումը միայն դատարանի կողմից դրույթը քննարկում են ոչ թե մյուս սկզբունքների հետ միասին, այլ «Արդարադատության հասկացությունը և բովանդակությունը» պարագրֆում⁹: Ընդ որում, ժամանակակից որոշ դասագրքերում քննարկվող սահմանադրական դրույթն նույնպես ընդգրկված չէ ար-

⁸ Այս մասին մանրամասն տես. Ղամբարյան Ա. Արդարադատության սահմանադրաիրավական հիմունքները ՀՀ-ում: Եր., ՈՅՀ հրատ., 2006, էջ 75:

⁹ Տես. Конституционные основы правосудия в СССР. Под ред. В.М. Савицкого. М.: 1981, С.7.

դարադատության սկզբունքների համակարգում¹⁰:

Դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնումը: Գործող քր. դատ. օր-ի 22-րդ հոդվածում որպես սկզբունք ամրագրված է դատական սխալներից տուժածների իրավունքների վերականգնումը: Նշված դրույթի համաձայն՝ արդարացվածն իր իրավունքների վերականգնման, այդ թվում՝ քրեական վարույթն իրականացնող մարմինների կողմից իրեն պատճառված նյութական վնասի հատուցման իրավունք ունի: Պատճառված նյութական վնասի հատուցման իրավունք ունի նաև յուրաքանչյուր անձ, ով քրեական գործով վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից անօրինական ենթարկվել է հարկադրանքի միջոցների: Քրեական վարույթն իրականացնող մարմինները պարտավոր են իրականացնել սույն օրենսգրքով նախատեսված՝ արդարացվածի իրավունքների վերականգնմանն ուղղված բոլոր միջոցառումները: Նշված սկզբունքի հիման վրա գործող քր. դատ. օր-ը նախատեսում է ար-

դարացվածի ինստիտուտը և պատճառված վնասի հատուցման հետ կապված որոշ հարաբերությունների կարգավորում (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 66 հոդված):

Պետք է նշել, որ Նախագծով նախատեսված է ռեաբիլիտացիայի ինստիտուտը: Այսպես, Նախագծի 6-րդ հոդվածի 39-րդ կետի համաձայն՝ ռեաբիլիտացիան Հայաստանի Հանրապետության անունից ի շահ արդարացվածի Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությանը համապատասխան կատարվող հատուցումն է, իսկ 153-րդ հոդվածի 2-րդ կետում սահմանված է, թե որ հիմքերով քրեական հետապնդումը դադարեցնելու դեպքերում է մեղադրյալը ստանում ռեաբիլիտացիայի իրավունք: Թեև Նախագծով տրված է ռեաբիլիտացիայի բնորոշումը, սակայն ռեաբիլիտացիայի ինստիտուտը համալիր կարգավորման չի ենթարկվել, ինչը կարող է պայմանավորված լինել նրանով, որ ռեաբիլիտացիան հանդիսանում է միջճյուղային իրավական ինստիտուտ, ուստի այդ հարաբերությունները կարող են կարգավորվել առանձին օրենքով¹¹:

Սկզբունքներ, որոնք, գործող քր. դատ. օր.-ի համեմատությամբ, արտացոլված են Նախագծի՝ «քրեական դատավարության սկզբունքներ» գլխում (2-րդ գլուխ)

Նախագծում, որպես քրեական դատավարության սկզբունքներ, առաջին անգամ ուղղակի ձևով ամրագրվել են՝ քրեական վարույթի հանրայինության, քրեական վարույթի ողջամիտ ժամկետի, դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքները:

Քրեական վարույթի հանրայինությունը: Դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջա-

նում առաջարկվել է քրեական դատավարության հանրայնությունը դիտել որպես քրեական դատավարության սկզբունք¹² և այն ամրագրել քրեական դատավարության օրենսգրքում¹³: Այս սկզբունքի բովանդակության վերաբերյալ եղել են տարաբնույթ մոտեցումներ: Ս. Աշիրբեկովան, վերլուծելով հանրայնության սկզբունքի բովանդակության վերաբերյալ դատավարագիտու-

¹⁰ Տե՛ս. Башкатов Л.Н., Ветрова Г.Н., Донченко А.Д., Зажицкий В.И., Шестаков В.И. Уголовный процесс. Изд. НОРМА, 2002, С. 34-50.

¹¹ Միննույն ժամանակ պետք է նշել, որ ՀՀ քր. դատ. օր-ի հայեցակարգի 1.18. կետում նշվում է, որ Նախագծով պետք է սահմանել ռեաբիլիտացիայի ինստիտուտ, նախատեսել տվյալ քրեական վարույթի շրջանակներում արդարացվածի կրած վնասների հատուցման հնարավորություն:

¹² Տե՛ս. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж, 1980. С. 40.

¹³ Տե՛ս. Бандурин С. Г. Публичность как принцип уголовного судопроизводства и его действие в стадии возбуждения уголовного дела. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004.

թյան մեջ արտահայտված մոտեցումներն, առանձնացրել է նշված սկզբունքի հետևյալ պահանջները՝ դատավարական գործունեությունն իրականացնող պաշտոնատար անձանց և պետական մարմինների նախաձեռնողականության և ակտիվության զուգակցում, իրավասու սուբյեկտների պաշտոնական պարտականությունը հարուցել քրեական հետապնդում, իրականացնել քննություն և լուծել քրեական գործը, պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց պարտականությունը հետազոտել գործի բոլոր հանգամանքները և ապահովել գործին մասնակցող անձանց իրավունքները և օրինական շահերը, դատարանի և քրեական հետապնդման մարմնի պարտականությունը օգտագործել իրենց իշխանական լիազորությունները, իրենց գործունեության մեջ ցուցաբերել նախաձեռնողականություն, վարույթ իրականացնող պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվությունը դատավարական գործունեության ընթացքի և արդյունքների համար¹⁴:

Հանցավոր ոտնձգությունից անձին, հասարակությանը և պետությանը պաշտպանելը պետության սահմանադրական պարտականությունն է: ՀՀ Սահմանադրության 89-րդ հոդվածն սահմանում է, որ ՀՀ կառավարությունը ապահովում է հասարակական կարգի պահպանությունը, միջոցներ է ձեռնարկում օրինականության ամրապնդման, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների ապահովման ուղղությամբ: Հանրայնության սկզբունքը պահանջում է քրեական վարույթի հանրային մասնակիցներից արդյունավետորեն լուծել պետության առջև դրված՝ հանցավոր ոտնձգությունից անձի, հասարակության և պետության պաշտպանության խնդիրը:

Քրեական վարույթի հանրայնության սկզբունքն առաջին անգամ ուղղակի ամրագրում ստացավ Նախագծի 7-րդ հոդվածում, որի 1-ին մասի համաձայն՝ քրեական վարույթի իրականացումը հանրային գործունեություն է, որի ընթացքում և արդյունքում ապահովվում է հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռված պաշտպանությունը: Նախագծի 7-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ արդարադատությունը,

քրեական հետապնդումը, դատախազական հսկողությունը և հանրային այլ գործունեությունն իրականացվում են բացառապես իրավունքի շահից ելնելով՝ օրենքի հիման վրա ստեղծված իրավասու մարմինների կողմից: Այս դրույթից բխում է.

- **Քրեական վարույթի հանրային մասնակիցներն իրենց գործառույթներն պարտավոր են իրականացնել անկախ քրեական վարույթի մասնավոր սուբյեկտի կամահայտնությունից:** Այսպես, առերևույթ հանցանքի մասին հաղորդման առկայության դեպքում դատախազը կամ քննիչն իրենց իրավասության սահմաններում պարտավոր են քրեական վարույթ նախաձեռնել՝ անկախ վարույթի մասնավոր սուբյեկտների կամքից: Դատախազը, բավարար հիմքերի առկայության դեպքում, պարտավոր է հարուցել քրեական հետապնդում (անձին որպես մեղադրյալ ներգրավելու որոշում կայացնել) անկախ տուժողի ցանկությունից, և նույնիսկ նրա կամքին հակառակ:

- **Արդարադատությունը, քրեական հետապնդումը և դատախազական հսկողությունը հանրային գործունեություններ են և դրանք իրականացնող սուբյեկտները ղեկավարվում են ոչ թե մասնավոր շահերով, այլ իրավունքի պահանջներով:** Եթե հանրային գործառույթներ իրականացնող պաշտոնատար անձինք քրեական վարույթում ունեն անձնական շահագրգռվածություն, ապա դա քրեական վարույթի հանրային մասնակցի բացարկի կամ ինքնաբացարկի հիմք է:

- **Հանրային գործառույթների իրականացման ոլորտում իրավունքի շահը պահանջում է, որ հատկապես քրեական հետապնդման հարուցման, քննության, դատախազական հսկողության, մեղադրանքի պաշտպանության հանրային գործառույթներն իրականացնող պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք, առանց մեղադրական հակվածության, ձեռնարկեն օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները գործի օբյեկտիվ և ամբողջական հանգամանքները պարզելու ուղղությամբ: Օրինակ՝ դատախա-**

¹⁴ Տե՛ս. Аширбекова М. Т. Принцип публичности уголовного судопроизводства: Понятие, содержание и пределы действия. Автореф. дисс.... док. юрид. наук. Екатеринбург, 2009. С.61.

զը քրեական հետապնդում հարուցելիս, դատարանում մեղադրանք պաշտպանելիս պարտավոր է ձեռնարկել բոլոր օրինական միջոցներն՝ ապահովելու, որ քրեական գործով ձեռք բերվեն ինչպես արդարացնող, այնպես էլ մեղմացնող ապացույցներ, որոշում կայացնի օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված մեղադրական ապացույցն անթույլատրելի ճանաչելու մասին, եթե նույնիսկ այդ ապացույցը մեղադրանքի հիմնավորման համար ունի կարևոր նշանակություն:

Միևնույն ժամանակ, պետք է նշել, որ հանրայնությունը հանդիսանալով քրեական դատավարության հիմնարար ակունք, չի բացառում քրեական դատավարությունում դիսպոզիտիվության՝ որպես քրեադատավարական գործունեության կազակերպման լրացուցիչ տարրերի առկայությունը: Հայտնի դատավարագետ Ի. Լ. Պետրովսիինը նշում է, որ ուժեղ հանրային ակունքները բնութագրական են ինկվիզիցիոն և ոստիկանական պետությանը, իսկ դիսպոզիտիվության գերակայությունը հատուկ է հասունացած քաղաքացիական հասարակությանը և ժողովրդավարական պետությանը¹⁵: Քրեական դատավարության որոշ հեղինակավոր դասագրքերում քրեական դատավարության սկզբունքների շարքում, հանրայնության սկզբունքի հետ միասին, նշվում է նաև դիսպոզիտիվությունը¹⁶: Քրեական դատավարության դիսպոզիտիվության դրսևորումներ են համարվում օրինակ՝ մասնավոր մեղադրանքի գործերով վարույթը, քաղաքացիական հայցը քրեական դատավարությունում, միջնորդություններ և բողոքներ ներկայացնելը¹⁷, տուժողի

հետ հաշտվելու հիմքով հանրային քրեական հետապնդումը դադարեցնելը, սուբսիդիար մեղադրանքի, արագացված դատական քննության (Նախագծով համաձայնեցման վարույթ) ինստիտուտները¹⁸:

Քրեական վարույթի ողջամիտ ժամկետը¹⁹: Ա. Լարինը քրեական դատավարության արագությունը որակել է որպես ողջ քրեադատավարական գործունեության կառուցման և իրականացման հիմնարար պայմաններից և առաջարկել այն դիտել որպես քրեական դատավարության սկզբունք²⁰: Նման սկզբունք նախատեսված է նաև Մոլդովայի Հանրապետության N 122-XV 14.03.2003 քրեական դատավարության օրենսգրքի 20-րդ հոդվածում:

Գործերը ողջամիտ ժամկետում քննելու դրույթն ունի ինչպես սահմանադրական, այնպես էլ միջազգային իրավական հիմքեր: Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում, որպես արդար դատաքննության իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, ամրագրված է գործերը ողջամիտ ժամկետում քննելու դրույթը: ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդի 2006թ.-ի հունիսի 13-ի «Գործի քննության ողջամիտ ժամկետի պահպանման մասին» թիվ 98 որոշմամբ, նույնպես արձանագրվում է այս դրույթի կարևորությունը և օրենսդրական կատարելագործման անհրաժեշտությունը:

Դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիությունը: Իրավագիտության մեջ մշակվել է դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի տեսական հիմ-

¹⁵ Տե՛ս. Петрухин И.Л. Публичность и диспозитивность в уголовном процессе. Российская юстиция. N 3, 1999, С. 24.

¹⁶ Տե՛ս. Уголовный процесс. Общая часть. Под ред. В.П. Божева, М.: Спарк, 2000, Уголовный процесс. Под ред. И.Л. Петрухина. М.: 2001, С. 70.

¹⁷ Տե՛ս. Штоль Д. С. Диспозитивность и ее отдельные проявления в уголовном процессе Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2009.

¹⁸ Տե՛ս. Касаткина С. А. Публичность и диспозитивность в Российском уголовном процессе. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2002.

¹⁹ Կարծում ենք որպես սկզբունք պետք է դիտել ոչ թե քրեական վարույթի ողջամիտ ժամկետը, այլ ողջամիտ ժամկետում քրեական վարույթի իրականացումը:

²⁰ Տե՛ս. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организация. М.: Юрид.лит. 1970. С. 15, 25; Նման դիրքորոշում հայտնել է նաև Մ. Ստրոգովիչը, տե՛ս. Строгович М. С. урс советского уголовного процесса. Т. 2. М.: Наука. 1970. С. 63-64.

քերը²¹: Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը թեև ձևավորվել է որպես քաղաքացիական իրավունքի ինստիտուտ, սակայն ներկայումս այն հանդիսանում է ոչ միայն համատեսական, այլ նաև այլ ճյուղային գիտությունների, հատկապես դատավարագիտության ուսումնասիրության առարկան: Տեսության մեջ նշվում է. «հաշվի առնելով սուբյեկտիվ իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի համատեսական բնույթը և այն դատավարական իրավունքի բոլոր ճյուղերում օրենսդրորեն ամրագրելու միտումը, անհրաժեշտ է քրեական դատավարական իրավունքում նույնպես ձևակերպել իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը»²²:

Դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն ունի սահմանադրական հիմքեր: ՀՀ Սահմանադրության 47-րդ հոդվածի համաձայն յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հարգել այլոց իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը: ՀՀ Սահմանադրության 42-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի կատարելու այն ինչ արգելված չէ օրենքով և չի խախտում այլոց իրավունքները: Սույն նորմից բխում է, որ անձանց վերապահված իրավունքների իրականացումը սահմանափակված է այլ անձանց իրավունքներով և օրինական շահերով: Քրեական դատավարությունը հանդիսանում է կոնֆլիկտոզեն գործունեություն, որտեղ առկա են տարաբնույթ շահերի բախում, և կողմերից մեկը, որպես կանոն, իր իրավունքներն իրականացնելիս, խոչընդոտում է քրեական դատավարության այլ օրինական շահերի իրականացմանը:

Իրավունքների չարաշահման անթույ-

լատրելիության սկզբունքը հանդիսանում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում դատավարական պատասխանատվության ինստիտուտի ընդհանուր գաղափարական - փիլիսոփայական հիմքը: Նախագծի 20-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՞ դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձի նկատմամբ կարող է կիրառվել չարաշահմանը համաչափ՞ օրենսգրքով նախատեսված դատավարական ներգործության միջոց, եթե այն չկիրառելը կարող է վտանգել վարույթի բնականոն ընթացքը: Նախագծի համակարգային վերլուծության արդյունքում, կարելի է, մասնավորապես, առանձնացնել իրավունքի չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ դատավարական ներգործության հետևյալ միջոցները.

- **Դատավարական սանկցիաներ,**
- **Պաշտպանին և անչափահաս կամ անգործունակ մեղադրյալի, տուժողի կամ վկայի օրինական ներկայացուցչին վարույթից հեռացնելը,**
- **Նյութերին ժանդարմալու ժամկետի սահմանափակում և նոր պաշտպանի նշանակում,**
- **Ձերբակալված անձի և պաշտպանի տեսակցության տևողության սահմանափակում և այլն:**

Այսպիսով, քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով արդարադատության սկզբունքների համակարգը ենթարկվել է էական փոփոխությունների. մի կողմից քրեական դատավարությունում ավանդական համարվող մի շարք դրույթների նախագծով այլևս որպես առանձին սկզբունքներ ամրագրված չեն, մյուս կողմից՞ քրեական արդարադատության սկզբունքների համակարգ ներմուծվել են առանձին դրույթներ:

²¹ St'u. Гаджиев Г. А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами. Государство и право. 2002. N 7. С. 54 - 62, Хмель М.М. Принцип недопустимости злоупотребления правом (теоретико-правовые аспекты). Автореф. дис... канд. юрид. наук., 2005, Зайцева С. Г. "Злоупотребление правом" как правовая категория: Вопросы теории и практики. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2003, Дурново Н. А. Злоупотребление Правом как особый вид правового поведения (Теоретико-правовой анализ). Дисс. ... канд. юрид. наук, Шебанова Н. А. Злоупотребление процессуальными правами. Арбитражная практика. 2002. N 5, Малиновский А. А. Недопустимость злоупотребления правом как общеправовой принцип. Право и политика, N 9, 2006.

²² St'u. Багаутдинов Ф.Н. Принцип незлоупотребления процессуальными правами в уголовном судопроизводстве. Пятьдесят лет кафедре уголовного процесф УрГЮА(СЮИ): Материалы Международного науч.-практ. Конф., г., Екатеринбург, 27-28 янв. 2005г.: В 2ч. 2005. Ч.1.

ՔՐԵԱԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ ՏԵՍԱԿ

ՇՈՒՀԱՆ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ

Երևան քաղաքի դատախազության դատախազ

Մինչև քրեադատավարական պատասխանատվության հետ կապված հիմնահարցերին անդրադառնալը, հարկ ենք համարում քննարկել իրավաբանական պատասխանատվությունը, քանի որ քրեադատավարական պատասխանատվությունը պետք է հիմնվի դրա ընդհանուր սեռային հասկացության վրա:

Իրավաբանական գրականության մեջ իրավաբանական պատասխանատվությունն ընկալվում է պոզիտիվ (պատասխանատվություն՝ ապագա վարքագծի համար) և նեգատիվ (պատասխանատվություն՝ անցյալում կատարված հակաօրինական վարքագծի համար) իմաստներով, սակայն երկու առումներով էլ չկա պատասխանատվության ընդհանուր բնորոշում:

Պոզիտիվ պատասխանատվության վերաբերյալ հիմնավորումները բազմաթիվ քննադատությունների են արժանացել:

Պարտքի զգացումը պատասխանատվություն չէ, այլ միայն իրավաչափ և պատասխանատու վարքագծի սուբյեկտիվ կողմն է: Պատասխանատվությունը չի կարող վրա հասնել միայն սուբյեկտիվ հիմքի առկայությամբ: Դրա համար անհրաժեշտ նախապայման է օբյեկտիվ հիմքը՝ հակաօրինական վարքագիծը:

Պարտականությունը և պատասխանատվությունը նույնական հասկացություններ չեն: Պատասխանատվությունը պարտականության կատարումն ապահովող միջոց է: Այս առումով էլ պատասխանատվությունը կատարում է կանխիչ ֆունկցիա: Պոզիտիվ պատասխանատվության կողմնակիցների տեսանկյունից պատասխանատվությունը և կանխիչ ֆունկցիան, կոպիտ ասած, նույնանուն են, ինչն անթույլատրելի է ձևական տրամաբանության տեսանկյունից:

Եթե իրավաբանական պատասխանատվության իրականացման կամավոր ձևի վերաբերյալ հարցն իրավաբանական գրականության մեջ բանավեճային է, ապա բոլոր գիտնականները միանշանակ ընդունում են իրավախախտման համար իրավաբանա-

կան պատասխանատվության գոյությունը¹: Չնայած «իրավախախտման համար իրավաբանական պատասխանատվության» հասկացության վերաբերյալ հարցի քննարկումն առկա է արդեն հինգ տասնամյակից ավելի, սակայն մինչ օրս չկա նաև նեգատիվ առումով իրավաբանական պատասխանատվության ընդհանուր բնորոշում:

Սույն հոդվածում քրեադատավարական պատասխանատվության հետ կապված հիմնահարցերը քննարկելիս կելնենք նեգատիվ պատասխանատվության կոնցեպցիայից:

Հասարակական հարաբերությունների բնականոն զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունի այդ հարաբերությունների մասնակիցների վրա դրված պարտականությունների բարեխիղճ կատարումը:

¹ Տե՛ս. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: Монография. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2006. էջ 182:

Պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման հետևանքով կարող են խախտվել ինչպես տվյալ իրավահարաբերության մասնակիցների, այնպես էլ ողջ հանրության իրավունքներն ու ազատությունները:

Պարտականությունների չկատարման կամ ոչ պատշաճ կատարման դեպքում անհրաժեշտություն է զգացվում իրավախախտում կատարողների նկատմամբ կիրառել այնպիսի միջոցներ, որոնք կապահովեն վերջիններիս նկատմամբ պատշաճ ներգործություն և նրանց կհարկադրեն կատարելու իրենց պարտականությունները: Յենց այդպիսի միջոցների ամբողջությունը կազմում է պատասխանատվությունը:

Վերջին հաշվով, կարելի է պատասխանատվությունը ընդհանուր ձևով բնորոշել որպես իրավունքի նորմի պահանջը խախտելու համար վրա հասնող անբարենպաստ իրավական հետևանք, որն արտահայտվում է իրավունքների կամ ազատությունների սահմանափակմամբ կամ զրկմամբ:

Նման սահմանափակումը կարող է կատարվել միայն օրենքով, ինչը բխում է յուրաքանչյուր պետության հիմնական օրենքից: Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ հոդվածը սահմանում է մարդու և քաղաքացու այն իրավունքները և ազատությունները, որոնք կարող են սահմանափակվել և նախատեսում դրանց սահմանափակման հիմքերը: Հոդվածում, մասնավորապես, նշվում է, որ իրավունքներն ու ազատությունները կարող են սահմանափակվել միայն օրենքով:

Այսինքն՝ պատասխանատվությունը կարող է սահմանվել իրավունքի որոշակի ճյուղի կողմից կարգավորվող իրավական նորմերով: Այս հանգամանքի հիման վրա էլ իրավաբանական գրականության մեջ իրավաբանական պատասխանատվությունը ճյուղային հատկանիշով դասակարգվում է

հետևյալ տարբեր տեսակների:^{2,3,4}

Հասարակական հարաբերությունների և օրենսդրության զարգացումն առաջ են բերում իրավաբանական պատասխանատվության նոր տեսակներ:

Վերջին շրջանում իրավագիտության մեջ տարածում է գտել այն մոտեցումը, որ իրավունքի յուրաքանչյուր ճյուղ ունի պատասխանատվության իր միջոցները⁵: Իրավունքի ոչ մի ճյուղ չի կարող բնականոն գործել՝ առանց սեփական իրավաբանական պատասխանատվության իմստուտի առկայության: Դժվար է պատկերացնել իրավունքի ճյուղ, որը չունի իրավական պահանջների ապահովման սեփական միջոցներ: Չէ որ ճյուղային օրենսդրությամբ պարտականություն նախատեսելն, առանց պարտականությունը չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար համապատասխան անբարենպաստ իրավական հետևանքներ սահմանելու, իրավունքի տվյալ ճյուղը կդարձնի անբովանդակ և անկենսունակ:

Քրեական դատավարությունը նույնպես, որպես իրավունքի ճյուղ, ունի պատասխանատվության իր միջոցները: Չնայած, որոշ հեղինակներ հերքում են դատավարական, հետևաբար նաև քրեադատավարական պատասխանատվության գոյությունը⁶: Որպես նման մոտեցման հիմնավորում՝ նրանք ներկայացնում են այն փաստարկը, որ դատավարական հարկադրանքի միջոցները հանդես են գալիս կամ որպես խափանման միջոցներ կամ վարչական պատասխանատվության միջոցներ: Սակայն խափանման միջոցները կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ քրեական գործով վարույթի ընթացքում նրանց ոչ պատշաճ վարքագիծը կանխելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով կիրառվող հարկադրանքի միջոցներ են⁷, իսկ վարչական պատասխանատվության միջոցների տակ

² Տե՛ս. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: Учеб. Пособие. М., 1998. էջ 23-25:

³ Տե՛ս. Лейст О.Э. Основные виды юридической ответственности за правонарушения // Правоведение. 1977. № 3. էջ 32:

⁴ Տե՛ս. Самошенко И.С. Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. М., 1971. էջ 178:

⁵ Տե՛ս. Проблемы конституционно-правовой ответственности. Вестник Московского университета. Серия 11, Право, 2001/3, էջ 124:

⁶ Տե՛ս. Самошенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. Москва 1971. էջ 176:

⁷ Տե՛ս. Գիլբանդյան Ա. Հարությունյան Ա. և ուրիշներ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարույուն, Երևան 2002, էջ 357:

հասկացվում է իրավասու պետական մարմինների կամ պաշտենատար անձանց կողմից օրենսդրությամբ սահմանված հիմքերով ու կարգով վարչական իրավախախտումների համար կիրառվող վարչական տույժ⁸: Մինչդեռ, քրեադատավարական պատասխանատվության միջոցներն ունեն ոչ թե կանխարգելիչ կամ պատշաճ վարքագիծն ապահովող բնույթ, ինչպես խափանման միջոցներն են, այլ արդեն իսկ կատարված իրավախախտման (քրեական դատավարության օրենսդրության պահանջների խախտման) կամ իրավունքի չարաշահման հետևանքով կիրառվող անբարենպաստ հետևանքներ են, բացի այդ, քրեադատավարական հարաբերությունները չեն կարող կրել վարչաիրավական բնույթ:

Պ.Ս. Էլկինդը գտնում է, որ քրեադատավարական պատասխանատվությունը լրացուցիչ քրեադատավարական պարտականությունների խախտման համար իրական հանձնարարական է, այս կամ այն դատավարական իրավունքներից զրկում կամ լրացուցիչ պարտականությունների սահմանում և համապատասխան դատավարական իրավունքից զրկում⁹:

Վ.Մ. Կովալյովը դատավարական պատասխանատվությունը սահմանում է որպես քրեադատավարական օրենքով նշված իրավախախտման համար մեղավոր անձի նկատմամբ քրեադատավարական նորմի սանկցիայով նախատեսված ազդեցություն¹⁰:

Ն.Ա.Գրոմովը և Ս.Ա.Պոլունինը քրեադատավարական պատասխանատվությունը դիտարկում են որպես քրեադատավարական իրավունքի նորմերը խախտելու համար քրեադատավարական սանկցիայով նախատեսված հակաիրավական վարքագծի նկատմամբ պետական պարսավանքն արտահայտող ազդեցություն¹¹:

Քրեական և քաղաքացիական դատավարության գիտության մեջ վաղուց քննարկվում էր դատավարական պատասխանատվությունը որպես իրավաբանական

«...Քրեական դատավարությունը նույնպես, որպես իրավունքի ճյուղ, ունի պատասխանատվության իր միջոցները: Չնայած, որոշ հեղինակներ հերքում են դատավարական, հետևաբար նաև քրեադատավարական պատասխանատվության գոյությունը...»

պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ դիտելու և այն իրավական համալիր կարգավորման ենթարկելու մասին հարցը¹²: Դատավարագիտության մեջ դեռևս 1970-ականներին դատավարական պատասխանատվությունը որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ դիտելու վերաբերյալ իրենց հիմնավոր մոտեցումն են արտահայտել քրեական և քաղաքացիական դատավարության մասնագետներ Ն. Չեչինան և Պ. Էլկինդը¹³:

1998թ. հոկտեմբերի 30-ին Սանկտ Պե-

⁸ Տե՛ս. Դանիելյան Գ. Վարչական պատասխանատվություն, «Լույս» հրատարակչություն, 2002, էջ 82:

⁹ Տե՛ս. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно—процессуальном праве. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. — էջ 96:

¹⁰ Տե՛ս. Ковалев В.М. Проблемы уголовно-процессуальной ответственности // Проблемы юридической ответственности и совершенствование законодательства в свете новой Конституции СССР. — Рязань: РВШ МВД СССР, 1979. — էջ 138—139:

¹¹ Տե՛ս. Громов Н.А., Полуин С.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России. — М.: Городец, 1998. — էջ 47:

¹² Տե՛ս. Ղամբարյան Ա., Շաթիրյան Է. Իրավաբանական պատասխանատվության նոր տեսակները: Օրինակալություն 2007, թիվ 39:

¹³ Տե՛ս. Чечина Н. А., Элькин П. С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности. Сов. ГиП., 1973, №9.

տերբուրգի պետական համալսարանում «Քաղաքացիական դատավարության տեսության և պրակտիկայի արդիական խնդիրները» թեմայով կազմակերպված կոնֆերանսում Վ.Բուտևը արդարացիորեն նշել է, որ դատավարական գիտությունն ապացուցել է ռուսական իրավունքում դատավարական պատասխանատվության՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակի առկայությունը¹⁴:

ՀՀ-ում դատաիրավական բարփոխումների երկրորդ փուլում օրենսդրական ամրագրում ստացավ դատական սանկցիաների ինստիտուտը: Դրանով պաշտոնապես ճանաչվեց քրեադատավարական պատասխանատվության գոյությունը:

Ինչ խոսք, դատական սանկցիաների հիմքերի, տեսակների սպառիչ ցանկի նախատեսումը դրական քայլ էր ոչ միայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում տվյալ ինստիտուտի կարգավորման իրավաբանական տեխնիկայի առումով, այլ նաև այն տեսանկյունից, որ «չկա պատասխանատվություն, եթե այն նախատեսված չէ օրենքով» աքսեռմատիկ դրույթը այդպիսի կարգավորումը դարձնում է պարտադիր:

Պետք է նշել, որ դատաիրավական բարեփոխումների հաջորդ փուլը պետք է ընթանա այն ուղղությամբ, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքով առանձին գլխով նախատեսվեն նաև քրեական դատավարության մինչդատական փուլում կիրառվող սանկցիաների հիմքերը և տեսակները, քանի որ դրանք փաստացի առկա են, ամրագրված, սակայն որպես պատասխանատվության տեսակներ պետք է ինստիտուցիոնալ առումով համապարփակ կարգավորում ստանան, ինչպես դա արվել է դատական սանկցիաների դեպքում:

Այսպես, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 2-րդ մասի 10-րդ կետը դատախազի լիազորությունների շարքում նախատեսում է նաև գործի քննության ընթացքում օրենքի խախտում թույլ տալու դեպքում հետաքննության մարմնի աշխատակցին, քննիչին տվյալ գործով քրեական դատավարությանը մասնակցելուց հեռացնելը: Նշվածը ոչ այլ ինչ է, քան հետաքննության մարմնի աշխատակցի և քննիչի նկատմամբ մինչ-

դատական վարույթի ընթացքում կիրառվող քրեադատավարական սանկցիա, քանի որ առկա են պատասխանատվության բոլոր տարրերը՝ օբյեկտիվ հիմքը, այսինքն՝ օրենքի խախտումը և անբարենպաստ իրավաբանական հետևանքը. տվյալ քրեական գործի շրջանակներում դադարեցվում է այն անձանց լիազորությունները, որոնք թույլ են տվել այդ խախտումը:

Մեկ այլ օրինակ՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 143-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է. «Եթե մեղադրյալը թաքնվել է քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից կամ առանց թույլտվության մեկնել է այլ տեղանք, դատախազը դիմում է դատարան՝ գրավը պետության եկամուտ դարձնելու միջնորդությամբ»: Նույն հոդվածի 8-րդ մասը սահմանում է, որ դրված պարտականությունները և նախատեսված սահմանափակումները մեղադրյալի կողմից խախտելիս գրավը որպես խափանման միջոց կարող է փոխարինվել կալանավորումով:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 131-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ եթե մեղադրյալը խախտում է իր նկատմամբ կիրառված խափանման միջոցի պայմանները, քրեական վարույթն իրականացնող մարմինն իրավունք ունի որոշում ընդունել տվյալ անձին ձերբակալելու մասին՝ միաժամանակ նրա կալանավորման մասին միջնորդություն ներկայացնելով դատարան:

Նշվածները նույնպես հանդես են գալիս որպես մինչդատական վարույթում կիրառվող քրեադատավարական պատասխանատվության տեսակներ, քանի որ երկու դեպքում էլ քրեադատավարական նորմով սահմանված սանկցիան վրա է հասնում քրեադատավարական նորմը խախտելու հետևանքով:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում մինչդատական վարույթի ընթացքում կիրառվող քրեադատավարական սանկցիաներն առկա են, սակայն, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է դրանց հիմքերն ու տեսակների սպառիչ ցանկը ենթարկել ինստիտուցիոնալ կարգավորման՝ դրանք նախատեսելով առանձին գլխով:

¹⁴ Տե՛ս. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. Правоведение. 1999. № 1.

ՀՀ ֆինանսական գործունեության տնտեսական և իրավական մեթոդները և դրանց կատարելագործման հիմնախնդիրները

Նազելի ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Ֆինանսների միջոցով տեղի է ունենում ոչ միայն տնտեսության իրական հատվածում ստեղծված սկզբնական եկամուտների բաշխումը, այլ նաև ազգային եկամտի վերաբաշխման գործընթացը: Վերջինս կատարվում է տնտեսական և իրավական մեթոդով: Պետության ֆինանսական գործունեության տնտեսական մեթոդները կարելի է համարել.

- ֆինանսական և
- բանկային վարկավորման մեթոդը:

Առաջին մեթոդի էությունը կայանում է նրանում, որ դրամական միջոցները տրամադրվում են անվերադարձելիության, իսկ երկրորդ մեթոդի դեպքում՝ վերադարձելիության սկզբունքով: Առաջին դեպքում վերաբաշխումը կրում է վերջնական բնույթ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ միջանկյալ բնույթ: Դրանով էլ պայմանավորված է ֆինանսական և վարկային համակարգերի միջև եղած էական տարբերությունը:

Ազգային եկամտի բաշխման ու վերաբաշխման գործընթացին մասնակցում է նաև բնակչությունը: Բաշխման գործընթացին մասնակցում են այն չափով, որ չափով նրանք ստանում են աշխատավարձ, ծեռնարկատիրական եկամուտներ և շահաբաժիններ: Վերաբաշխման գործընթացին բնակչության մասնակցությունը պայմանավորված է նրանով, որ կատարում են հարկային և այլ բնույթի պարտադիր վճարումներ՝ դրանով իսկ մասնակցելով պետության կենտրոնացված դրամական ֆոնդերի կազմավորմանը, ինչն էլ հանդիսանում է վերաբաշխման աղբյուր:

Ցանկացած երկրի համար ազգային եկամտի վերաբաշխումը պարտադիր պայման է, առանց որի, կարծում ենք, պետությունը չի կարող կատարել երկրի առջև ծառայած հետևյալ խնդիրները.

1. ապահովել անարտադրողական ոլորտի կարիքները անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսներով, որտեղ, ինչպես հայտնի է, ազգային եկամուտ չի ստեղծվում, բայց որի զարգացումը խիստ կա-

րևոր նշանակություն ունի հասարակության համար:

2. իրականացնել ֆինանսական ռեսուրսների արդյունավետ տեղաբաշխում երկրի առանձին տարածքների միջև, ինչը կարևոր նշանակություն ունի, ամբողջությամբ վերցրած տնտեսության զարգացման, ինչպես նաև բնակչության կենսապայմանների բարելավման համար,

3. ապահովել տնտեսության և հատկապես արդյունաբերության նոր, առաջավոր ճյուղերի զարգացման առաջնահերթությունները,

4. ամրապնդել երկրի պաշտպանունակությունը,

5. իրականացնել արդյունավետ սոցիալական քաղաքականություն:

Պետության ֆինանսական գործունեության տնտեսական մեթոդները իրենց բովանդակային արտացոլումն են ստանում ֆինանսական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների կողմից ընդունված իրավական ակտերում, որն

ըստ էության պետության իրավաստեղծ գործունեության մի մասն է:

Իրավական հետևանքների տեսանկյունից ֆինանսական գործունեություն իրականացնող մարմինների աշխատանքը կարելի է բաժանել երկու խմբի՝

ա) իրավական

բ) ֆինանսական գործունեության ապահովման կազմակերպական-օժանդակ:

Ֆինանսական գործունեության իրավական ձևերը սկզբունքային նշանակություն ունեն բոլոր մարմինների համար և այսպիսի գործառնությունը օժտված են իշխանության համակարգի մեջ մտնող բոլոր պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները:

Ֆինանսաիրավական գրականության մեջ ընդհանուր ճանաչում ստացած տեսությունների համաձայն, ֆինանսիրավական ակտերը պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ ֆինանսների ոլորտում իրավական հետևանքներ պարունակող կամքի դրսևորումն են, որն արտացոլվում է իրավական ձևերով և պայմանավորված է այդ մարմիններին վերապահված իրավասությամբ:

Օժանդակ կազմակերպական գործունեությունը իր բնույթով իրավական չէ, վարքագծի համապարտադիր կանոններ չի սահմանում, սակայն, նպաստում է դրամական միջոցների հավաքագրման, բաշխման և օգտագործման գործընթացների ձևավորմանը: Գործունեության այս ձևերը հիմնականում արտահայտվում են իրահանգչական բնույթի միջոցառումների կազմակերպմամբ (ժողովների և հավաքների կազմակերպում, ֆինանսական և հարկային օրենսդրության ոլորտում պարզաբանումների անցկացում, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսատնտեսական գործունեության արդյունքների և բյուջետային ֆինանսավորման ուղղությունների ամփոփում):

Պետական մարմինների գործունեության օժանդակ-կազմակերպական ձևերի միջոցով, կուտակված հարուստ փորձի և նյութերի հիման վրա պետական իշխանու-

թյան և կառավարման մարմինները, օրենքով իրենց վերապահված լիազորությունների շրջանակներում, կիրառում են ֆինանսական գործունեության իրավական ձևերը, որտեղ կոնկրետ իրենց արտահայտությունն են ստանում օրենսդիր և գործադիր մարմինների կամքի դրսևորման պետաիշխանական հատկանիշները:

Պետության ֆինանսիրավական գործունեությունը կյանքի է կոչում պետական մարմինների իրավաստեղծիչ գործառնությունների կիրառումը, որոնց շնորհիվ սահմանվում, փոփոխվում կամ դադարեցվում է ֆինանսաիրավական նորմերի գործունեությունը:

Պետության ֆինանսական գործունեու-

«...Պետության ֆինանսական գործունեության տնտեսական մեթոդները իրենց բովանդակային արտացոլումն են ստանում ֆինանսական գործունեություն իրականացնող պետական մարմինների կողմից ընդունված իրավական ակտերում, որն ըստ էության պետության իրավաստեղծ գործունեության մի մասն է...»

թյան ոլորտում իրավական այս կամ այն ձևի կիրառումը մեծ մասամբ պայմանավորված է հասարակական շահերի տեսանկյունից իրավական կարգավորման ենթակա հիմնահարցերի բնույթով: Օրինակ. ԴԴ պետական բյուջեն, որը ամրագրում է հանրապետության սոցիալտնտեսական զարգացումը, սահմանում է բյուջետային եկամուտների աղբյուրները և ծախսերի ուղղությունները, հաստատվում և իրականացվում է օրենքի տեսքով:

Բյուջեից կատարվող ֆինանսավորման այլ պահանջները կարող են լուծվել իրավական մեկ այլ ձևի՝ որոշումների կարգով:

Ֆինանսական գործունեությունը արտացոլող իրավական ակտերում դրսևորվող առանձնահատկությունները դասակարգվում են ըստ՝

ա) իրավական հատկանիշի,

բ) իրավական բնույթի:

Ինչպես իրավունքի ցանկացած ճյուղում, այսպես էլ այստեղ, ֆինանսիրա-

վական ակտերը իրենց ներհատուկ հատկանիշների շնորհիվ հանդես են գալիս նորմատիվ և անհատական իրավական ակտերի ձևով:

Նորմատիվային ֆինանսաիրավական ակտերը հանդես են գալիս իրավական նորմի տեսքով, վարքագծի համապարտադիր իրավական կանոններ են, կարգավորում են համասեռ հասարակական հարաբերություններ և կյանքի են կոչված գործելու տևական ժամանակի համար: Գործնականում այս բնույթի ֆինանսաիրավական ակտերով սահմանվում են հարկային պարտավորությունները, պարտադիր վճարումների հաշվարկների կարգը, նախատեսված պետական ֆինանսական միջոցների ծախսման կարգը, ֆինանսական հսկողության իրականացումը և գործունեության այլ տեսակները:

«...Պետության ֆինանսական գործունեության իրավական յուրօրինակ ձևեր են ֆինանսապլանային ակտերը...»

Անհատական ֆինանսաիրավական ակտերը կյանքի են կոչվում կարգավորելու կոնկրետ ֆինանսական խնդիրներ: Կարող են հանդես գալ ինչպես նորմատիվային ակտերում պարունակվող ընդհանուր կանոնների կենտրոնացված կամ անհատականացված վարքագծի համապարտադիր կիրառման ակտեր, այնպես էլ որպես ինքնուրույն ֆինանսական հարաբերություններ կարգավորող իրավական նորմեր:

Չնայած իրավաբանական գրականության մեջ անհատական իրավական ակտերը որպես իրավաբանական փաստեր չեն ընդունվում, այնուամենայնիվ, ֆինանսաիրավական անհատական ակտերը ուղղված են դրամական միջոցների հավաքագրման, բաշխման և վերաբաշխման փուլերում ծագող հասարակական ֆինանսական հարաբերությունների կարգավորմանը: Յետևաբար, կարգավորման առարկայի առանձնահատկություններից ելնելով, պետության կանքով, անհատական ֆինանսաիրավական ակտերի գործադրմամբ ֆինանսական գործունեության ոլորտում իրավահարաբերությունների սուբյեկտների փոխհարաբերություններում ծագում, փոփոխվում և դադարեցվում

են համարժեք իրավական հարաբերություններ: Օրինակ, ՀՀ «Եկամտահարկի մասին» 27.12.1997թ. օրենքի 15-րդ հոդվածի համաձայն. համախառն եկամուտը նվազեցվում է նաև ձեռնարկատիրական գործունեությունից և քաղաքացիաիրավական պայմանագրեր կատարելուց ստացած եկամուտների գծով, ֆիզիկական անձի կողմից ներկայացվող հայտարարագրի հիման վրա: Հայտարարագիրը սահմանված ժամկետներում ներկայացնելը նոր իրավական հարաբերությունների ծագման հիմք է հանդիսանում, քանի որ փոփոխման է ենթարկվում հարկի ծավալը, դրույքը, հարկվող եկամտի չափը, հետևաբար հարկային տեսչության կողմից հարկի վճարման մասին հիշեցումը նոր բովանդակությամբ է համալրվում, որը և հիմք է տալիս դատելու, որ վերջինս ոչ թե հիմնական

օրենքի կիրառմանը ուղղված անհատական ակտ է, այլ իրավաբանական նոր փաստ, որի ուժով դադարում են եկամտահարկի գանձման մասին նախորդ իրավունքները և պար-

տականությունները, կյանքի են կոչվում նորացված բնույթի հարկային իրավական հարաբերություններ: Դժվար չէ համոզվել, որ այս դեպքում անհատական ֆինանսաիրավական ակտը հանդես է գալիս ոչ որպես ֆինանսաիրավական նորմի կիրառման ակտ:

Պետության ֆինանսական գործունեության իրավական յուրօրինակ ձևեր են **ֆինանսապլանային ակտերը**, որոնք իրենց բովանդակությամբ և կարգավորման առանձնահատկություններով տարբերվում են ցանկացած ֆինանսաիրավական ակտերից:

Ֆինանսապլանային ակտերը արտահայտում են պետության ֆինանսական գործունեության ռազմավարությունը որոշակի տևական հատվածի համար: Պլանային ակտերը ուղղված են կոնկրետ մեծածավալ խնդիրների լուծման նպատակով անհրաժեշտ դրամական ռեսուրսների հավաքագրմանը, բաշխմանը և վերաբաշխմանը: Պլանային ակտերը միաժամանակ հանդես են գալիս որպես պետական այս կամ այն մարմնին ուղղվող պարտադիր հանձնարարականներ:

Ֆինանսապլանային ակտերը բազմա-

զան են: Սրանց թվին են դասվում հանրապետության հիմնական ֆինանսական պլանը, նախարարությունների, տնտեսավարող կազմակերպությունների եկամուտների և ծախսերի ֆինանսական պլանները, բանկային մարմինների վարկային և դրամարկղային պլանները, պետական և տեղական ինքնակառավարման նպատակային ֆոնդերի ֆինանսական պլանները, նախահաշիվները և այլն:

Ֆինանսապլանային ակտերի հիմնական առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք արտահայտվում են համապատասխան պետական մարմինների կողմից ընդունած իրավական ակտերի ձևով և իրենց կիրառման ընթացքում, իրավական հետևանքների տեսակետից, ապահովվում են պետական հարկադրանքի ուժով, որով և հավասարեցվում են ֆինանսաիրավական ակտերին:

Անդրադառնալով պետության ֆինանսական գործունեության մեթոդներին, որոնք գործնականում դրսևորվելով որպես տնտեսական հարաբերությունների ամբողջություն նպատակային կիրառում կարող են ունենալ միայն այն դեպքերում, երբ իրենց ամրագրումն են ստացել ֆինանսաիրավական ակտերում:

Վերլուծությունների և տեսական ընդհանրացումների հիման վրա կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ պետության **ֆինանսական գործունեության մեթոդ** ասելով պետք է հասկանալ իրավական հնարքների, ձևերի և եղանակների այնպիսի համալիր միջոցների ամբողջություն, որոնք կենտրոնական և տեղական իշխանության մարմինները կիրառում են պետությանը անհրաժեշտ դրամական միջոցների ինչպես հավաքման, այնպես էլ ծախսերի կատարման գործընթացում:

Հետևաբար, պետության ֆինանսական գործունեությունը, խնդիրները, որոնք ժամանակի ընթացքում վեր են ածվում հասարակական-պետական կյանքի պահանջների, ինչպես օրենսդիր, այնպես էլ գործադիր մարմինների պետության ֆինանսական գործունեության բարելավմանը ուղղված իրավաստեղծ գործունեության առարկա պետք է հանդիսանան:

1. Հարկերի, գանձույթների և այլ հարկային եկամուտների սահմանումն ու գանձումը: Այս մեթոդի կիրառման անհրաժեշտությունը բխում է պետության տնտեսական անվտանգության և հզորության,

երկրի պաշտպանության կազմակերպման շահերից: Հարկերին և այլ պարտադիր վճարումներին ներհատուկ են հարկադրանքի կիրառման անհրաժեշտությունը, որը տնտեսավարող սուբյեկտներին և քաղաքացիներին զրկում է հարկերը վճարելուց խուսափելու հնարավորություններից: Հարկերը պարտադիր վճար լինելուց բացի անհատույց կամ վերադարձ են, ունեն անհատական բնույթ և որպես կանոն գանձվում են դրամի տեսքով, ուղղվում են պետության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների խնդիրների և գործառույթների իրականացմանը:

2. Քաղաքացիների և կազմակերպությունների դրամական միջոցների հավաքագրման կամավորության ամփոփումը:

Պետությունը, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման մարմինները բնակչության դրամական միջոցները հավաքագրում և կենտրոնացնում են ըստ անհրաժեշտության բնակչության հետ համագործակցելու և անհատական հանգանակության ճանապարհով:

3. Կամավոր և պարտադիր ապահովագրության սահմանումը:

Պետությունը և տեղական ինքնակառավարման մարմինները դրամական միջոցների հավաքագրման գործընթացը կազմակերպում են ապահովագրության և ապահովագրական գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունների միջոցով:

Ապահովագրությունը որպես դրամական միջոցների հավաքագրման գործիք, հավաքագրման գործընթացում լուծում է երկու կարևոր խնդիր.

ա. Հավանական ռիսկերից առաջացած պատահարների և եղելությունների դեպքում քաղաքացիների և կազմակերպությունների գույքային շահերի ապահովում,

բ. Բնակչության և կազմակերպությունների ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների հավաքագրում և դրանք որպես ֆինանսական ներդրումներ պետության և համայնքային իշխանությունների խնդիրների և գործառույթների իրականացման նպատակով օգտագործում:

4. Դրամի էմիսիա, պետության ֆինանսական գործունեության այն իրավական մեթոդներից մեկն է, որի նպատակը դրամական միջոցների հավաքագրումն է շրջանառության մեջ նոր դրամի բաց թողման ճանապարհով: Էմիսիոն իրավունքը

վերապահված է միայն 33 ԿԲ, որն հանդիսանում է բանկի բացառիկ իրավունքը:

Պետության ֆինանսական գործունեության հաջորդ մեթոդը ունի դրամի նպատակային ծախսման ուղղվածություն:

Պետության ֆինանսական գործունեության ուսումնասիրությունների հիման վրա դրամի ծախսման ուղղությունները կարելի է կոնկրետացնել բյուջետային ֆինանսավորման, վարկավորման, ապահովագրության, կենսաթոշակների վճարման, փոխհատուցումների, սուբսիդիաների, սուբվենցիաների, դոտացիայի, կանխիկ և անկանխիկ հաշվարկների, արժույթային գործունեության, արժեթղթերի իրացման գործունեության կազմակերպման մեթոդներով:

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական գործունեության ոլորտում ծախսերի նպատակային բաշխման ուղղվածության ոլորտների ճշգրիտ հստակեցումը և դրանց իրավական կարգավորման առանձնահատկությունների բացահայտումը ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական մեծ նշանակություն, քանի որ պետության և հատկապես առանձին իրավաբանական անձանց և հատկապես քաղաքացիների մասնակցությամբ որոշակի կոնկրետ ժամանակահատվածում կատարված համախառն բոլոր ծախսերը պետք է կատարվեն ֆինանսական օրենսդրության և օրինականության ապահովման սկզբունքների պահանջներին համաձայն, որոնք գտնվում են հատկապես օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների ամենօրյա վերահսկողության տակ:

Գիտական հիմնավորվածության նպատակով, կարծում ենք, պետության ֆինանսական ծախսերի ուղղությունները տեսանելի և վերահսկելի դարձնելու նպատակով այն կարելի է դասակարգել ըստ հասարակական և պետական կյանքի համար կենսական նշանակության հետևյալ ուղղությունների.

1. Բյուջետային ֆինանսավորում
2. Վարկավորում
3. Ապահովագրություն և ապահովագրական գործունեության կազմակերպում
4. Կենսաթոշակների և սոցիալական ապահովության վճարներ
5. Փոխհատուցումներ, սուբսիդիաներ, սուբվենցիաներ և դոտացիաներ

«...Վերլուծությունների և տեսական ընդհանրացումների հիման վրա կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ պետության ֆինանսական գործունեության մեթոդ ստեղծվ պետք է հասկանալ իրավական հնարքների, ձևերի և եղանակների այնպիսի համալիր միջոցների ամբողջություն, որոնք կենտրոնական և տեղական իշխանության մարմինները կիրառում են պետությանը անհրաժեշտ դրամական միջոցների ինչպես հավաքման, այնպես էլ ծախսերի կատարման գործընթացում...»

6. Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից թողարկված փոխառությունների դիմաց վճարումներ

7. Կանխիկ և անկանխիկ դրամական միջոցների վճարումների կազմակերպում

8. Արժույթային գործառնությունների կարգավորում

9. Արժեթղթերի շուկայում արժեթղթերի իրացման կազմակերպում:

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական գործունեության վերը հիշատակված իրավական մեթոդներից յուրաքանչյուրի կիրառումը կարծում ենք պետք է ունենա գիտական և գործնական փաստարկվող հիմնավորումներ, որոնցից յուրաքանչյուրի օգտագործումը պետք է բխի ժամանակի քաղաքական, տնտեսական և գործող իրավական համակարգի և օրենսդրության պահանջներից:

Ի մի բերելով Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական գործունեության իրավական յուրաքանչյուր մեթոդի գործնական նշանակությունը կարելի է

հանգել այն եզրակացության, որ Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսական գործունեության իրավական բովանդակությունը կազմում է դրամական միջոցների հավաքման, բաշխման և օգտագործման գործընթացում առաջացող այն բազմաբնույթ հասարակական հարաբերությունները, որոնք կարգավորվում են ֆինանսական նորմերով:

Հետևաբար, որպեսզի ճիշտ արժեքավորվի ֆինանսական գործունեությունը և այդ գործընթացը կարգի կոչող իրավական մեթոդների համակցությունը, կարծում են, անհրաժեշտ է համակարգել և արժեքավորել այն բոլոր գործոնները, որոնց համակցության ճիշտ արժեքավորման շնորհիվ հնարավոր կլինի կատարելագործել մեր հանրապետությունում ֆինանսական գործունեության դերը և նշանակությունը պետության տնտեսական համախմբված գործառույթների համակարգում, վերջինս սահմանազատելով ընդհանուր տնտեսական գործունեությունից:

Դժվար չէ նկատել, որ պետության ֆինանսական գործունեության իրավական մեթոդների ընտրությունը պայմանավորված են մի շարք այնպիսի գործոններով, ինչպիսիք են զարգացման տվյալ պահին պետության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների **իրավակազմակերպական կարգը**, որը, կարծում ենք, միակ արդյունավետ չափանիշն է պետության ֆինանսական գործունեության բովանդակությունը սահմանազատելու հանրային գործունեության այլ ուղղություններից: Այդ գործոնները հատկապես արտացոլում են պետության կենտրոնական և տեղական իշխանությունների գործառույթների ուղղությունները, դրանց խնդիրները և նպատակները, ֆինանսական այն ռեսուրսները, որոնք գտնվում են պետական գործադիր իշխանության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների տնօրինության ներքո, տնտեսական տվյալ պահի հզորությունը և կառուցվածքները, տնտեսվարման գերակա ուղղությունները և նպատակաուղղվածությունը:

Այս գործոնները, բնականաբար, պահանջ են առաջադրում ապահովել միասնական պետական և հասարակական վերահսկողություն պետության ֆինանսա-

կան գործունեության հիշատակված բոլոր ոլորտներում, համակցելով պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմինների գործառույթների անթերի իրականացումը պետությանը անհրաժեշտ դրամական միջոցների հավաքման, բաշխման և օգտագործման գործընթացում:

Պետության սոցիալ-տնտեսական գործընթացների ամրապնդման ամենաապահով լինող գործոնը պետությունների հզորության ամրապնդման գործում հանդիսանում է պետության ֆինանսական գործունեությունը:

Ժամանակակից աշխարհում, հատկապես բնակչության սոցիալական ապահովածության բարձր կենսամակարդակ ապահովող պետությունների փորձի ուսումնասիրությունները վկայում են, որ պետական իշխանությունը, նրա գործունեությունը կազմակերպող պետական մարմինների համակարգի սնուցումն ապահովող արյունատար անոթներով հոսող արյունը ֆինանսն է (փողը), որը օժտված է անփոխարինելի այնպիսի հատկանիշներով, ինչպիսին է հասարակության, որպես միասնական օրգանիզմի, բոլոր բջիջների կենսունակության ապահովումը, նրանց փոխներգործությունը որպես միասնական մարմնի անբաժան մասերի: Այն իր կենսունակությամբ և ինքնակարգավորման օբյեկտիվ գործունեությամբ արձագանքում է ինչպես օրգանիզմի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս կատարվող փոփոխություններին: Ֆինանսների ինքնակարգավորման այս հատկանիշը հասարակության գոյատևման կենսական անհրաժեշտություն է, որի առանձին դրսևորումների նկատմամբ կարելի է վիրաբուժական միջոցառումներ ձեռնարկել, սակայն, այն որպես հիմնական զարկերակ, անհնար է ամբողջովին փոփոխել:¹

Հետևաբար, ցանկացած պետության ֆինանսական գործունեության շրջանակները անսահմանափակ են: Դրանք ընդգրկում են պետությունների ոչ միայն ներպետական այլև արտաքին տնտեսական գործունեության բոլոր ուղղությունները, արտահայտելով տվյալ պետության ֆինանսական համակարգի կառուցվածքը և կայունության երաշխիքները:

¹ Մանրամասն տե՛ս, М.И. Пискоетин, Социализм и государственное управление, М., “Наука”, 1988, էջ 268-269:

Հիմնական իրավունքների երրորդային գործողությունը

Կամ՝ Ինչ է ասում մեզ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի երրորդ մասը

Գոռ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բեռլինի Յուրիդիկո-Յամալսարանի դոկտորանտ

Իրավունքի ընդհանուր տեսությունից հայտնի է, որ իրավունքը հասկացվում է երկու իմաստով՝ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ:

Օբյեկտիվ իրավունքը պետության իրավակարգում առկա բոլոր իրավանորմերի ամբողջությունն է, այն է՝ սահմանադրության, օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի բոլոր դրույթները: Այս իմաստով հիմնական իրավունքներն օբյեկտիվ իրավունք են: Բայց նրանք միաժամանակ և ամենից առաջ սուբյեկտիվ իրավունքներ են:

Սուբյեկտիվ իրավունքն անձին (այդ իրավունքը կրողին) տրված և դատական կարգով պաշտպանության ենթակա իրավական ուժն է՝ պահանջելու մեկ ուրիշից (այդ իրավունքի հասցետիրոջից) որոշակի գործողություն, անգործություն կամ համբերություն: Իրավակարգի կողմից երաշխավորված իրավունքներն անվանվում են սուբյեկտիվ իրավունքներ, որովհետև դրանք լիազորում են մի որևէ կրողի՝ իրավունքի սուբյեկտին: Ընդ որում՝ խոսքը կարող է վերաբերել և ֆիզիկական, և իավաբանական անձանց. երկուսն էլ հավասարապես իրավունակ են: Եթե անվտանգ, ապա սուբյեկտիվ իրավունքը լիազորում է իրավունքի սուբյեկտին և պարտավորեցնում (կաշկանդում) է իրավունքի հասցետիրոջը:

Սուբյեկտիվ իրավունքներն իրենց հերթին լինում են բացարձակ և հարաբերական:

Այսօրվա հայկական իրավունքում արձատացած թյուր կարծիքի համաձայն՝ բացարձակ իրավունքն անսահմանափակելի իրավունքն է: Փորձեք մայել վերջերս լույս տեսած ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանությունները: Օրինակ՝ 244-րդ էջի երկրորդ պարբերության առաջին մախաղասությունն ասում է. «Այդուհանդերձ, պաշտպան ընտրելու իրավունքը բացարձակ չէ և ելնելով որոշակի հանգամանքներից՝ կարող է սահմանափակվել»: Կամ՝ Սահմ. 28-րդ հոդ. երրորդ մասի մեկնաբանության մեջ ասվում է. «Միավորվելու իրավունքը բացարձակ իրավունք չէ: Այդ իրավունքը ենթակա է սահմանափակման Սահմանադրության 43 և 44-րդ հոդվածներում մախատեված կարգով և հիմքերով» (էջ 320, տես նաև 340, 477 էջերը):

Իրավունքի բացարձակ լինելն իրակա-

նում ոչ մի կապ չունի դրա սահմանափակելիության հետ, որովհետև չկան անսահմանափակելի իրավունքներ, բացառությամբ մարդու արժանապատվության իրավունքի, մինչդեռ ՀՀ սահմանադրական դատարանն իր ՍԴՈ-649 որոշման VII կետում ասում է. «...քաղաքացիների որոշ կատեգորիաներ գրկվում են **Սահմանադրությամբ չսահմանափակվող ճանաչված (ընդգծումն իմն է — Գ.Հ.)** իրենց առանձին հիմնարար իրավունքների իրականացման հնարավորությունից...»: Իրականում անհնար է ՀՀ Սահմանադրության մեջ գտնել թեկուզ մի դրույթ, որը որևէ հիմնական իրավունք ճանաչում է չսահմանափակվող (հիմնական իրավունքների սահմանափակելիության հարցն առանձին խոսակցության նյութ է և սույն հոդվածում չի քննարկվի):

Բացարձակ իրավունքներն իրավունքի

սուբյեկտին տալիս են մի որոշակի բնագավառի նկատմամբ բացառիկ, իրավականորեն պաշտպանված իշխանություն, որը պետք է հարգեն բոլորը: Այսինքն՝ բացարձակ իրավունքները գործում են ընդդեմ բոլորի (ունեն *erga omnes* գործողություն), ի տարբերություն հարաբերական իրավունքների, որոնք սկզբունքորեն գործում են միայն իրավահարաբերության մասնակիցների միջև (ունեն *inter partes* գործողություն): Մեկընդմիշտ հիշե՛ք՝ իրավունքի բացարձակ լինելու հարցը որոշվում է միմիայն նրա գործողության բնույթով՝ *erga omnes*, թե *inter partes*:

Քանի որ բացարձակ իրավունքները գործում են ընդդեմ բոլորի, այդ իրավունքները պետք է յուրաքանչյուրի համար ճանաչելի ու որոշակի լինեն: Դրա համար բացարձակ իրավունքների համար գործում է *numerus clausus* սկզբունքը, այսինքն՝ գոյություն ունի բացարձակ իրավունքների սպառիչ թվաքանակ, և չի կարելի անընդհատ նոր բացարձակ իրավունքներ հորինել ու ավելացնել արդեն եղածներին: Յուրաքանչյուրի համար բացարձակ իրավունքների ճանաչելիությունն ու որոշակիությունը երաշխավորվում է տարբեր գրանցամատյաններում դրանց գրանցմամբ: Օրինակ՝ ապրանքային նշանի իրա-

վունքը բացարձակ իրավունք է և գործում է ընդդեմ բոլորի, այսինքն՝ այդ իրավունքի հասցեատեր է յուրաքանչյուր ոք, ինչը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է հարգել ու չխախտել այդ իրավունքը: Ու որպեսզի յուրաքանչյուր ոք իմանա այդ իրավունքի գոյության մասին (հակառակ պարագայում անհնար կլինի հարգել ու չխախտել այն), այն պարտադիր ենթարկվում է պետական գրանցման:

Հարաբերական իրավունքները, ինչպես արդեն տեսանք, իրավունքի սուբյեկտին լիազորում են՝ պահանջելու կոնկրետ անձից (իրավունքի հասցեատիրոջից) որոշակի վարքագիծ: Ի տարբերություն բացարձակ իրավունքների, հարաբերական իրավունքները լիազորում ու պարտավորեցնում են միայն իրավահարաբերության մասնակիցներին (գործում են *inter partes*):

Առանց բացառության բոլոր հիմնական իրավունքները հարաբերական իրավունքներ են, որովհետև նրանք գործում են ոչ թե ընդդեմ բոլորի, այլ ունեն կոնկրետ մեկ հասցեատեր՝ պետությունը: Բոլոր հիմնական իրավունքները գործում են միմիայն հանրային իրավահարաբերության կողմերի՝ պետության և քաղաքացիների միջև, ուստիև գոյություն չունեն և չեն կարող ունենալ բացարձակ հիմնական իրավունքներ:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Հիմնական իրավունքների հասկացությունը հայկական իրավունքում ձևական է, այսինքն՝ հիմնական իրավունքները ՀՀ-ում այն իրավունքներն են, որոնք ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում:

Հիմնական իրավունքները սուբյեկտիվ հանրային իրավունքներ են: Նրանց հիմնական իմաստը մեկ ուրիշից որևէ գործողություն կամ անգործություն պահանջելու՝ անհատին տրված բողոքարկելի իրավական ուժն է: Նշանակում է՝ հիմնական իրավունքների միջուկն են կազմում պաշտպանության կամ ակտիվ գործողության պահանջները:

Իրավական տեսական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հիմնական իրավունքները եռանդան կառուցվածք ունեն՝

- 1. իրավունքի կրող (սուբյեկտ),
- 2. իրավունքի հասցեատեր և

3. իրավունքի առարկա կամ օբյեկտ:

Յուրաքանչյուր հիմնական իրավունք մատնացույց է անում (որոշակիորեն կամ անորոշ կերպով) «լիազորվածին», այսինքն նրան, ում պատկանում է հիմնական իրավունքը (իրավունքի սուբյեկտին):

ՀՀ Սահմ. 3-րդ հոդվածի երրորդ մասում նշված է «հիմնական իրավունքներով պարտավորվածը» (իրավունքի հասցեատերը), այսինքն՝ նա, ում դեմ լիազորվածները (իրավունքի սուբյեկտները) կարող են վկայակոչել իրենց հիմնական իրավունքները:

Հիմնական իրավունքների առարկան նկարագրվում է առանձին հոդվածներում: Ակնհայտ են զուգահեռները քաղաքացիաիրավական պահանջի հետ, որը կազմված է պահանջատիրոջից («ով»), պարտապահից («ունից») և պահանջի բովանդակությունից («ինչ»):

Որ հիմնական իրավունքները սուբյեկտիվ իրավունքներ են, երևում է հենց նրանց եռանդամ կառուցվածքից: Դա պարզ է դառնում, երբ առաջ է քաշվում մի վարկած, թե հիմնական իրավունքները միայն օբյեկտիվ իրավունք են. այս դեպքում կբացակայի անհատապես լիազորվածը (իրավունքի սուբյեկտը), այնպես որ հիմնական իրավունքները միայն երկանդամ կառուցվածք կունենան. «մեկը», այն է՝ պետությունը (և միայն ու միայն պետությունը՝ Սահմ. 3-րդ հոդ. երրորդ մաս), կաշկանդված կլինի «մի բանով», այն է՝ հիմնական իրավունքի բովանդակությամբ: Հակառակ դրան՝ եռանդամ կառուցվածքի դեպքում կարող է մեկը (սուբյեկտը) մեկ ուրիշից (հասցեատիրոջից) մի բան (իրավունքի առարկան) պահանջել:

Պետք է միաժամանակ ուշադրություն դարձնել, որ թեև հիմնական իրավունքներն ամրագրված են ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում, դա ամենևին չի նշանա-

կում, որ Սահմ. 2-րդ գլխում ամրագրված բոլոր իրավանորմերը հիմնական իրավունքներ են: Հիմնական իրավունքների կողքին 2-րդ գլխում կան նաև հիմնական իրավունքների մասին նորմեր (օրինակ՝ Սահմ. 42.1-րդ, 43-րդ, 44-րդ հոդ.) և կազմակերպա-իրավական նորմեր (օրինակ՝ 39-րդ հոդ. 2-4-րդ մասեր), որոնք անհատին սուբյեկտիվ իրավունքներ չեն տալիս: Նրանք ընդամենը թեմատիկ կապ ունեն հիմնական իրավունքների հետ: Այդ հոդվածներում ամրագրված նորմերը չունեն սուբյեկտիվ հանրային իրավունքի որակ, այսինքն՝ քաղաքացիներին չեն լիազորում, ուստի նրանք այդ նորմերի հիման վրա պետությամբ՝ որպես հիմնական իրավունքների հասցեատեր, որևէ պահանջներ կայացնելու հնարավորություն չունեն: Հետևաբար նրանք չեն կարող նաև անհատական դիմում ներկայացնել ՍԴ այդպիսի նորմերի խախտման հիմնավորմամբ:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐՆ ԻԲՐԵՎ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ

1. Հիմնական իրավունքների սուբյեկտները

ա) Մարդու իրավունքներ

Հիմնական իրավունքները՝ իբրև սուբյեկտիվ իրավունքներ, լիազորում են նախ մարդկանց (ֆիզիկական անձանց): Մարդիկ՝ իբրև հիմնական իրավունքի սուբյեկտներ, բառացիորեն նշվում են առանձին հիմնական իրավունքներում կամ կարող են ենթադրվել դրանց ձևակերպումից: Եթե հիմնական իրավունքի սուբյեկտը բոլոր մարդիկ են, ապա հանդիպում է կամ «յուրաքանչյուր ոք» (ՀՀ Սահմ. 15-րդ հոդ. առաջին մաս., 18-րդ հոդ.) կամ «բոլոր մարդիկ» (ՀՀ Սահմ. 14.1-րդ հոդ.) դարձվածքը: «Ոչ ոք» ժխտական ձևակերպումը ևս (ՀՀ Սահմ. 15-րդ հոդ. երկրորդ մաս., 17-րդ հոդ. առաջին մաս) նշանակում է, որ համապատասխան հիմնական իրավունքը պատկանում է բոլոր մարդկանց: Եթե որևէ հիմնական իրավունքում հիմնական իրավունքի սուբյեկտը որոշակիորեն նշված չէ (ՀՀ Սահմ. 14-րդ հոդ., 22-րդ հոդ. երկրորդ մաս, 32-րդ հոդ. հինգերորդ մաս, 39-րդ հոդ. երրորդ մաս), այդ դեպքում ևս համապատասխան հիմնական իրավունքի սուբյեկտը բոլոր մարդիկ են: Այն հիմնական

իրավունքները, որոնց սուբյեկտները բոլոր մարդիկ են, շատ հաճախ բնորոշվում են որպես մարդու իրավունքներ:

Անչափահասների, դեռ չծնված երեխայի (nasciturus) և մահացածի իրավունակության խնդիրներին սույն հոդվածում գիտակցաբար չեն անդրադառնում:

բ) Քաղաքացու իրավունքներ

Մի շարք հիմնական իրավունքներ լիազորում են միայն քաղաքացիներին (ՀՀ Սահմ. 25-րդ հոդ. երրորդ մաս, 28-րդ հոդ. երկրորդ մաս, 30-րդ հոդ. առաջին մաս): Քաղաքացու իրավունքները իրավասուբյեկտությունը կապում են քաղաքացիության փաստի հետ, այսինքն՝ «քաղաքացու իրավունքներ» հասկացությունը ցույց է տալիս պետության քաղաքացիների շրջանակով իրավասուբյեկտության սահմանափակումը:

Օտարերկրացիները կամ ապաքաղաքացիներն իրավունակ են այնքանով, որքանով նրանք կարող են հենվել որևէ հիմնական իրավունքի վրա, որը ՀՀ քաղաքացիության հետ չի կապվում: ՀՀ քաղաքացիության հետ կապված են, օրինակ, Սահմ. 28-րդ հոդ. երկրորդ մասով, 30-րդ, 30.1-րդ, 30.2-րդ հոդվածներով, 39-րդ հոդ.

վեցերորդ մասով ամրագրված հիմնական իրավունքները: Սակայն նույնիսկ եթե որևէ հիմնական իրավունք միայն քաղաքացիներին է լիազորում, միևնույն է օտարերկրացիներին ևս պետք է տվյալ ոլորտում իրավունքների պաշտպանություն տրամադրվի ընդհանուր ազատության իրավունքի միջոցով (Սահմ. 42-րդ հոդ. երկրորդ մաս), որը սակայն ավելի մեծ սահմանափակելիության պատճառով համեմատաբար նվազ պաշտպանություն է երաշխավորում:

գ) Իրավաբանական անձինք

ՀՀ Սահմ. 42.1-րդ հոդվածը հիմնական իրավունքներ կրելու ունակությունը տարածում է «իրավաբանական անձանց» վրա: Ըստ հոդվածի բառացի տեքստի՝ նրա գործողության տակ են ընկնում բոլոր իրավաբանական անձինք՝ անկախ հանրային կամ մասնավոր իրավունքին իրենց պատկանելությունից: Իսկ հիմա խնդրում են նորից բացել ՀՀ Սահմանադրության մեկնաբանությունները (էջ 505): ՀՀ Սահմ. 42.1-րդ հոդվածը մեկնաբանողը հոդվածում ամրագրված «իրավաբանական անձ» հասկացության ներքո հասկանում է միայն մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց՝ մեկնաբանելով տվյալ հասկացությունը ՀՀ քաղ. օր. -ի 50-րդ հոդվածի 1-ին կետի օգնությամբ: Սակայն նման մեկնաբանմամբ խախտվում է այն հանրահայտ սկզբունքը, ըստ որի՝ սահմանադրական նորմը չի կարելի մեկնաբանել հասարակ օրենքի միջոցով: Արդյունքում Սահմ. 42.1-րդ հոդվածի գործողության ոլորտից դուրս են մնում հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք: Ակնհայտ է, որ հայկական իրավունքում դեռևս առկա է հանրային իրավունքի և մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց անբավարար տարբերակման խնդիր:

42.1-րդ հոդվածի գործողության ոլորտի ճշգրտումը կարևոր է երկու տեսանկյունից: Նյութական տեսանկյունից հիմնական իրավունքներ կրելու ունակությունը թույլ է տալիս հենվել հիմնական իրավունքների վրա: Դատավարական տեսանկյունից 42.1-րդ հոդվածը ճանապարհ է բացում անհատական դիմում ներկայացնելու համար:

Մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձինք: 42.1-րդ հոդվածն առանց որևէ խնդրի նախ և առաջ տարածվում է մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց վրա (ՀՀ քաղ. օր. 5-րդ գլուխ),

որոնք գտնվում են մասնավոր անձանց ձեռքում: Սա համապատասխանում է 42.1-րդ հոդվածում ամրագրված իրավանորմի նպատակին. Իրավաբանական անձը, որն իր հետևում կանգնած անհատների անձի զարգացման արտահայտությունն է («անհատական սուբստրատ»), պետք է օգտվի հիմնական իրավունքների ինքնուրույն պաշտպանության հնարավորությունից: Իրավաբանական անձանց իրավունակության միակ նախապայմանն այն է, որ հիմնական իրավունքն իր էությանը կիրառելի լինի նրանց նկատմամբ: Դա այդպես է, եթե հիմնական իրավունքով պաշտպանվող գործունեությունը կարող է իրականացվել նաև իրավաբանական անձանց կողմից (այն է՝ կոլեկտիվ ձևով), այսինքն՝ չի կապվում մարդու բնական հատկանիշների (որակների) հետ: Օրինակ՝ իրավաբանական անձը կարող է ֆիզիկական անձանց նման ունենալ սեփականություն (Սահմ. 31-րդ հոդ. առաջին մաս), նա կարող է խտրականության ենթարկվել (Սահմ. 14.1-րդ հոդ.) և կարծիք հայտնել (Սահմ. 27-րդ հոդ. առաջին մաս), սակայն նա ո՛չ արժանապատվություն ունի (Սահմ. 14-րդ հոդ.), ո՛չ կյանք կամ առողջություն (Սահմ. 15-րդ և 33.2-րդ հոդ. հոդ.), ո՛չ ամուսնանում է (Սահմ. 35-րդ հոդ.), ո՛չ էլ երեխաներ է ունենում (Սահմ. 36-րդ հոդ.):

Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք սկզբունքորեն հիմնական իրավունքների սուբյեկտ չեն, որովհետև նրանք հանրային իշխանության (այն է՝ պետության) մի մասն են: Հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց հետևում կանգնած են ոչ թե ֆիզիկական անձինք, այլ միշտ պետությունը, որը չի կարող լինել միաժամանակ հիմնական իրավունքի և՛ սուբյեկտ, և՛ հասցեատեր (այսպես կոչված կոնֆուզիոն փաստարկ): Նրանք գործում են օրենքով սահմանված իրենց իրավասությունների հիման վրա, այլ ոչ թե իրացնում են հիմնական իրավունքներ: Եթե այլ պետական մարմինների կողմից խախտվում են նրանց իրավասությունները, ապա առկա է ոչ թե ուղիղություն սուբյեկտիվ հիմնական իրավունքների դեմ, այլ սոսկ իրավասությունների բախում: Նույնիսկ տեղական ինքնակառավարման «իրավունքը», որն ամրագրված է սահմանադրորեն (ՀՀ Սահմ. 11.2-րդ հոդ.) և որի խախտումը կարող է պաշտպանվել սահմանադրական դիմումի միջոցով (ՀՀ

Սահմ. 101 հոդ. առաջին մասի 5-րդ կետ), չունի հիմնական իրավունքի որակ: Նույն կերպ համայնքները սեփականության հիմնական իրավունքի (Սահմ. 31-րդ հոդ.) սուբյեկտ չեն, քանի որ սեփականությունը համայնքի ձեռքում մասնավոր նախաձեռնողության հիմք չէ և չի կատարում սեփականատիրոջն օգուտ բերելու գործառույթ (մասնավոր շահի իմաստով): Կարճ ասած՝ Սահմ. 31-րդ հոդվածը պաշտպանում է ոչ թե մասնավոր սեփականությունը, այլ մասնավոր անձանց սեփականությունը:

Սակայն այլ է հարցը, երբ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք հենվում են դատավարական հիմնական իրավունքների վրա (օրինակ՝ Սահմ. 18-րդ, 19-րդ հոդ. հոդ.), քանի որ սահմանադրական այդ դրույթները ձևական առումով պատկանում են ոչ թե հիմնական իրավունքներին, այլ բովանդակում են դատավարական օբյեկտիվ սկզբունքներ, որոնք գործում են ցանկացած դատավարության համար, ուստի պետք է ծառայեն յուրաքանչյուրին, ով դատավարական նորմերին համապատասխան եղել է դատավարության մասնակից: Հետևաբար հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք դատավարական հիմնական իրավունքների սուբյեկտ են:

Այն դեպքում եւ, երբ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձը հիմնական իրավունքներ է պաշտպանում այնպիսի բնագավառում, որտեղ նա պետությունից անկախ է, պետք է ելնել հիմնական իրավունքներ կրելու նրա ունակությունից: Այս իմաստով հանրային հեռուստատեսությունը և հանրային ռադիոն Սահմ. 27-րդ հոդվածի չորրորդ մասում, իսկ համալսարանները՝ Սահմ. 40-րդ հոդվածում ամրագրված հիմնական իրավունքի սուբյեկտ են:

Փաստորեն, հիշյալ բացառիկ դեպքերում անհատական դիմումով ՍԴ կարող են դիմել նաև հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք, որովհետև նշված դեպքերում նրանք կոնկրետ հիշյալ հիմնական իրավունքների սուբյեկտ են, ուստի հնարավոր է նրանց հիմնական իրավունքների խախտումը:

Հայկական արդի իրավաբանական գրականության մեջ հանրային իրավունքի իրավաբանական անձանց վերաբերյալ վերոհիշյալ բացառությունները ցավոք դեռ չեն գիտակցվում, և դեռևս առկա է այն թյուր պատկերացումը, թե իրավաբանա-

կան անձանց դեպքում սահմանադրական դատարան կարող են դիմել բացառապես ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ սահմանված իրավաբանական անձի նկարագիր ու կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտները կամ դրանց միավորումները, այսինքն՝ միայն մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձինք (տե՛ս Սահմ. 101-րդ հոդ. 6-րդ կետի մեկնաբանությունը (էջ 976), ինչպես նաև ՍԴՈ-691 որոշումը, որով կարճվել է ՀՀ տարածքային կառավարման նախարարության Հայաստանի փրկարար ծառայության աշխատակազմի դիմումի մասով գործի վարույթն այն պատճառաբանությամբ, թե իբր նա չունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ):

Այս դիրքորոշումը, թե ՀՀ-ում անհատական դիմում ներկայացնելու իրավունք ունեն բացառապես մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձինք, միանգամայն անընդունելի է, որովհետև նման մեկնաբանության դեպքում ոչ միայն իրենց հիմնական իրավունքների պաշտպանության հնարավորությունից կզրկվեն հանրային իրավունքի իրավաբանական անձինք, այլև կստացվի, որ մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձն անհատական դիմում ներկայացնելու իրավունք կունենա նաև այսպես կոչված վարչական մասնավոր իրավունքի դեպքում, երբ պետությունն իր հանրային-իրավական խնդիրներն իրականացնում է մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց միջոցով (օրինակ, երբ բաժնետիրական ընկերության բաժնետոմսերի 100%-ը գտնվում է պետության ձեռքում): Նման դեպքերում, չնայած մասնավոր իրավունքին հատուկ կազմակերպա-իրավական ձևին, բաժնետիրական ընկերությունը հիմնական իրավունքների հասցեատեր է և անհատական դիմում ներկայացնելու իրավունք չունի:

2. Հիմնական իրավունքների հասցեատերը

Ըստ ՀՀ Սահմ. 3-րդ հոդվածի երրորդ մասի՝ պետությունն է սահմանափակված (այսինքն՝ կաշկանդված, պարտավորված) մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք: Պետական իշխանությունն էլ ՀՀ-ում իրականացվում է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջոցով (ՀՀ Սահմ. 5-րդ հոդ. առաջին մաս): Նշանա-

կում է՝ Սահմ. 3-րդ հոդ. երրորդ մասի համաձայն՝ հիմնական իրավունքների միակ հասցեատերը պետությունն է (օրենսդիրը, գործադիրը և արդարադատությունը), հետևաբար մասնավոր անձինք նույնիսկ բացառության կարգով հիմնական իրավունքների հասցեատեր լինել չեն կարող: Ոչ մի դեր չի խաղում նաև այն հանգամանքը, թե պետությունն անմիջականորեն, թե միջնորդավորված ձևով է գործում (օրինակ՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձանց միջոցով), կամ մասնավոր-իրավական, թե հանրային-իրավական խնդիրներ է իրականացնում. Հանրային իշխանությունը միշտ կաշկանդված է հիմնական իրավունքներով:

Վերևում արդեն տեսանք, որ իրավունքի հասցեատերն այն կողմն է, որի վրա սուբյեկտիվ իրավունքով որևէ պարտականություն է դրվում, և որի կատարումը նրանից պահանջելու հնարավորություն ունի այդ նույն իրավունքի սուբյեկտը: Փաստորեն միայն ու միայն պետությունն է, որի վրա Սահմ. 2-րդ գլխում ամրագրված հիմնական իրավունքները որոշակի պարտականություններ են դնում, և հիմնական իրավունքների սուբյեկտները հիմնական իրավունքների հիման վրա միմիայն պետությունից կարող են պահանջել որոշակի գործողություն (status positivus և status activus հիմնական իրավունքների դեպքում), անգործություն կամ համբերություն (status negativus հիմնական իրավունքների դեպքում):

Ընդ որում, օրենսդիր իշխանության ներքո հասկացվում է օրենսդիր մարմինը, այսինքն՝ ՀՀ Ազգային ժողովը, բայց ոչ պարզապես իրավական ակտեր ընդունելու նյութական գործառույթը, որն իրականացվում է նաև այլ մարմինների կողմից: Դատական իշխանության մեջ մտնում են պետության բոլոր դատարանները: Գործադիր իշխանությունը ներառում է պետության այն բոլոր մարմիններն ու ստորաբաժանումները, որոնք չեն պատկանում օրենսդիր և դատական իշխանություններին:

Իշխանության թևերի այսպիսի տարանջատումը շատ պարզ է ու հստակ և երբեք վեճերի առիթ չի տալիս: Նման մոտեցման դեպքում շատ հեշտ է պատասխանել հաճախ վեճերի առիթ տվող այն հարցին, թե, օրինակ, դատախազությունը իշխանության որ ճյուղին է պատկանում՝ գործադիրին, թե դատականին: Վերոհիշյալ տարանջատումից միանշանակ բխում է, որ դատախազությունը, մեր կարծիքով, պատկանում է գործադիր իշխանությանը, որովհետև այն ո՛չ Ազգային ժողով է, ո՛չ էլ դատարան:

Իշխանության յուրաքանչյուր ճյուղ կաշկանդված է հիմնական իրավունքներով յուրովի: Այդ առանձնահատկություններին սույն հոդվածի շրջանակներում անդրադառնալը նպատակահարմար չեն համարում: Հատկապես լուրջ բարդություն է ներկայացնում հիմնական իրավունքներով գործադիր իշխանության կաշկանդվածության հարցը, որովհետև գործադիրը միշտ չէ, որ գործում է պետաիշխանական ձևերով:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Epping, Volker: Grundrechte, Heidelberg 2010.
2. Lothar, Michael; Martin, Morlok: Grundrechte, Baden-Baden 2010.
3. Altevers, Ralf: Grundrechte, Münster 2010.
4. Schmidt, Rolf: Grundrechte sowie Grundzüge der Verfassungsbeschwerde, Grasberg bei Bremen 2010.
5. Kluth, Winfried: Grundrechte, Halle (Saale) 2010.
6. Detlef, Merten; Papier, Hans-Jurgen (Hrsg.): Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa, Heidelberg 2010.
7. Stern, Klaus: Grundrechte-Kommentar, Köln 2010.
8. Kloepfer, Michael: Verfassungsrecht, München 2010.
9. Manssen, Gerrit: Staatsrecht, München 2010.
10. Meyer, Thomas; Vorholt, Udo (Hrsg.): Menschenrechte, universelle Grundrechte und Demokratie, Bochum 2009.
11. Balthasar, Alexander: Grenzen und Gefahren des Schutzes der Grundrechte: fünf Studien, Sramek 2009.
12. Pieroth, Bodo; Schlink, Bernhard: Grundrechte, Staatsrecht II, Heidelberg 2009.
13. Ipsen, Jörn: Staatsrecht II, Grundrechte, Köln 2009.
14. Röhl, Klaus F.: Allgemeine Rechtslehre, Köln 2008.
15. Alexy, Robert: Theorie der Grundrechte, Frankfurt am Main 2006.

ՔԱՂԱՔԱՅՈՒ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԴՐԱՆ ԴԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«Առողջությունն ամեն ինչ է, սակայն առանց առողջության ամեն ինչ ոչինչ է»:

Սոկրատես

Հրաչիկ ԶԻԼԱՎՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի հայցորդ

Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի համար պատասխանատվության հարցերը միշտ եղել են իրավաբանների ուշադրության կենտրոնում: Այնուամենայնիվ, առողջությանը պատճառված վնասի բազմաթիվ կողմեր շարունակում են վիճահարույց մնալ: Մասնավորապես, դա վերաբերում է «քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի» հասկացությանը, նրա առանձին տեսակների բնութագրին: Խնդիրն այն է, որ քաղաքացիական օրենսգրքում կիրառվող բազմաթիվ հասկացություններ, որոնք օգտագործվում են առողջությանը պատճառված վնասն արտահայտելու համար, տարբեր կերպ են մեկնաբանվում քաղաքացիական իրավունքի գիտության, բժշկության և հոգեբանության շատ ներկայացուցիչների կողմից:

Սակայն մինչ «քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի» հասկացության մեկնաբանումը անհրաժեշտ է նաև պարզաբանել «առողջություն» հասկացությունը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրքը (այսուհետ՝ Քաղ. Օր.) չի սահմանում «առողջություն» հասկացությունը, անհրաժեշտություն է առաջանում տալ առողջության բնորոշումը՝ ուսումնասիրելով դատական բժշկությունը, քրեական իրավունքն ու բժշկական գրականությունը:

Պետք է նշել, որ անգլերեն «health» (առողջություն) բառը ծագել է անգլերեն «whole»՝ ամբողջ, անվնաս բառից, որն ըստ էության առողջության հոմանիշն է¹: «Առողջության» ընդհանուր սահմանումը փորձել են տալ դեռ հնագույն ժամանակներից: Օրինակ, փիլիսոփա, բժիշկ, մաթեմատիկոս Պյութագորասը գտնում էր, որ

առողջությունը ներդաշնակություն է, հավասարակշռություն, իսկ հիվանդությունը՝ ներդաշնակության խանգարում²: Որոշ գիտնականներ ինչպիսիք են Գ. Կրիժանովսկին, Դ. Ադոյը, նույնպես իրենց աշխատություններում տվել են «Առողջության» սահմանումը, համաձայն որոնց «Առողջությունը օրգանիզմի չխաթարված ֆունկցիոնալ դինամիկ հոմեոստազի վիճակն է» (Գ. Կրիժանովսկի), կամ «Առողջությունը կամ նորման տվյալ կոնկրետ պայմաններում օրգանիզմի կենսագունեության այնպիսի ձև է, որն ապահովում է օպտիմալ վիճակ և միջավայրին ադեկվատ (համարժեք) գոյություն»³ (Դ. Ադոյ), Փաստորեն՝ հիմք ընդունելով վերը նշվածները կարելի

¹ Տե՛ս. <http://yalschool3.edusite.ru/p150aa1.html>:

² Տե՛ս. նույն տեղում:

³ Տե՛ս. Ադո Ա.Դ. Патологическая физиология, Учебник для медицинских вузов, Москва Триада-х, 2000, էջեր 1-3:

է սահմանել, որ առողջությունն օրգանիզմի անհատական նորմերի սահմաններում իրագործվող ֆիզիկական, ֆիզիոլոգիական, հոգեկան վարքային, սոցիալական բարվոք կենսագործունեությունն է⁴:

Քրեաիրավական իմաստով առողջությունը կարելի է սահմանել որպես քաղաքացու օրգանիզմի փաստացի ֆիզիկական վիճակը տվյալ պահին՝ մինչև նրա վրա հանցավոր ազդեցության կիրառումը⁵:

Ինչպես պնդում են բժիշկները, «առողջություն» հասկացությունը բնութագրվում է կազմության բազմիմաստությամբ, բարդությամբ և անհամասեռությամբ⁶: Առողջապահության միջազգային կազմակերպության կանոնադրությամբ սահմանվում է, որ առողջությունը լիարժեք ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական բարեկեցության վիճակն է, այլ ոչ թե հիվանդությունների կամ ֆիզիկական թերությունների բացա-

տեսնում ենք, այս ձևակերպումների մեջ նշված են «առողջության» ուսումնասիրության երեք ինքնուրույն մակարդակներ. կենսաբանական (ֆիզիոլոգիական), հոգեբանական և սոցիալական, որոնցից միայն կենսաբանական առողջության խնդիրն է բննարկվելու այս հոդվածում:

Բժշկական գրականության մեջ նշվում է, որ ամենաընդհանուր ուրվագծերով կենսաբանական մակարդակի վրա առողջությունը կարելի է բնութագրել որպես վիճակ, որը հակառակ է հիվանդությանը: Այդ դեպքում առողջությունը հստակ սահմաններ չի կարող ունենալ, քանի որ ընդգրկում է տարբեր անցումային վիճակներ: Գիտական մեկնաբանություններից մեկի համաձայն, առողջությունը օրգանիզմի բնական վիճակն է, որը բնութագրվում է լիարժեք հավասարակշռությամբ արտաքին միջավայրի (կենսոլորտի) հետ և հիվանդագին փոփոխությունների բացակայությամբ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ իրական կյանքում բացի առողջ մարդկանցից, քիչ չեն մաս ոչ ամբողջովին առողջ կամ հիվանդ մարդիկ: Ուստի, յուրաքանչյուր կոնկրետ քաղաքացի

«... Քրեաիրավական իմաստով առողջությունը կարելի է սահմանել որպես քաղաքացու օրգանիզմի փաստացի ֆիզիկական վիճակը տվյալ պահին՝ մինչև նրա վրա հանցավոր ազդեցության կիրառումը...»

կայությունը⁷: Նմանատիպ սահմանում տրված է նաև «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածում, այն է՝ վերարտադրողական առողջությունը մարդու ֆիզիկական, մտավոր և սոցիալական լիակատար բարեկեցության վիճակն է՝ կապված վերարտադրողական համակարգի, դրա գործառույթների ու կենսընթացների հետ⁸: Ինչպես

ցի ժամանակի յուրաքանչյուր առանձին միջակայքում ունի առողջության անհատական մակարդակ՝ շատ ցածր կամ բարձր և այլն: Եվ անկախ առողջության որակից, դրան կարելի է վնաս հասցնել: Հետևաբար, քրեական իրավունքում և դատական բժշկությունում առողջություն ասելով հասկանում են քաղաքացու որոշակի օբյեկտիվ կենսաբանական վիճակը, որն առկա է եղել մինչև հանցագործության

⁴ Տե՛ս. Գ.Ա. Նավասարդյան, ԵՊԲՀ «Ընդհանուր ախտաֆիզիոլոգիա», Երևան, 2007թ., էջեր 13-16:

⁵ Տե՛ս. <http://imp.rudn.ru/lectures/624/P3.htm>:

⁶ Տե՛ս. Васильева О.С., Филатов Ф.Р. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. էջ 3:

⁷ Տե՛ս. Constitution of the World Health Organization - Basic Documents, Forty-fifth edition, Supplement, October 2006:

⁸ Տե՛ս. ՀՀ օրենք «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին», հոդված 2:

իրականացումը: Վերը նշվածը թույլ է տալիս ձևակերպել նաև առողջությանը պատճառված վնասի հասկացությունը քաղաքացիական իրավունքի տեսանկյունից: Առողջությանը պատճառված վնասը քաղաքացու կենսաբանական վիճակի վատթարացումն է այն մակարդակի նկատ-

են քաղաքացու օրգանների և հյուսվածքների անատոմիական ամբողջականության և կենսաբանական ֆունկցիաների խանգարումները արտաքին միջավայրի ֆիզիկական, քիմիական, կենսաբանական և հոգեբանական գործոնների ազդեցության տակ: Կախված վնասող գործոնի բնույթից,

«... Առողջությունը լիարժեք ֆիզիկական, հոգեկան և սոցիալական բարեկեցության վիճակն է, այլ ոչ թե հիվանդությունների կամ ֆիզիկական թերությունների բացակայությունը...»

մարմնական վնասվածքները կարող են լինել մեխանիկական, ֆիզիկական (ջերմային, էլեկտրական և այլն), քիմիական (քիմիական այրվածքները): Հիվանդագին վիճակը կարելի է սահմանել որպես նորմայից շեղում, որը կենսաբանական բացասական նշանակություն ունի օրգանիզմի վրա: Այսպիսի հիվանդագին վիճակը կարող է լինել ինչպես մշտական, այնպես էլ

մամբ, որն ունեցել է մինչև հիվանդության առաջացումը, իսկ ահա առողջության վնաս ասելով հասկանում են մարմնական վնասվածքներ՝ օրգանների և հյուսվածքների անատոմիական ամբողջականության կամ դրանց ֆիզիոլոգիական ֆունկցիայի խանգարում կամ հիվանդություններ և ախտաբանական վիճակներ, որոնք ծագում են արտաքին միջավայրի տարբեր ազդակների ազդեցությամբ⁹:

անցումային և շատ կարճատև: Դրանցից են շոկային, կոմային վիճակները, սրտային, շնչառական անբավարարությունները և այլ վիճակներ, որոնք արտահայտվում են օրգանիզմի կենսաբանական ֆունկցիաների խանգարումների տեսքով:

Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասը կարող է ունենալ որակական և քանակական բնութագրեր: Վնասի որակը (բնույթը) որոշվում է օրգանիզմին պատճառված հիվանդության ձևով: Ռուսաստանի Դաշնության դատաբժշկական փորձագիտության կանոններում¹⁰ (այսուհետ՝ Կանոններում) առանձնացվել են այդպիսի երեք ձևեր. մարմնական վնասվածք, հիվանդություն և հիվանդագին վիճակ:

Առողջությանը պատճառված վնասի քանակական բնութագիրը նրա աստիճանն է:

Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի հնարավոր երեք ձևերից Կանոններում սահմանվել է միայն մարմնական վնասվածքը: Կանոնների 2-րդ կետի համաձայն քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնաս ասելով հասկանում

Կանոններում սահմանված է քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի ժանրությունը դասակարգող հատկանիշները. **ա) ծանր վնասի համար**՝ քաղաքացու կյանքին սպառնացող առողջության վնասը կամ առողջությանը հասցված վնասի հետևանքները՝ տեսողության, լսողության, խոսքի կամ մարմնի ցանկացած մասի կամ վերջինիս ֆունկցիայի կորուստը, հղիության ընդհատումը, հոգեկան խանգարումները, թմրամոլությամբ կամ թունամոլությամբ հիվանդանալը, դեմքի անջնջելի այլանդակումը, ընդհանուր աշխատունակության զգալի կայուն կորուստը ոչ պակաս, քան մեկ երրորդի չափով, մասնագիտական աշխատունակության լրիվ կորուստը, **բ) միջին ծանրության համար**՝

⁹ Տե՛ս. Դատական բժշկություն: Ուս. Ձեռնարկ / Շ.Ա. Վարդանյան:-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2010թ., էջ 143, տե՛ս նաև Батычко В.Т., Уголовное право. Общая и Особенная части: урс лекций, 2006, էջ 103:

¹⁰ Տե՛ս. Постановление Правительства РФ от 17 августа 2007 г. N 522 "Об утверждении Правил определения степени тяжести вреда, причиненного здоровью человека" (с изменениями от 24 марта, 17 ноября 2011 г.)

առողջության երկարատև խանգարումը, ընդհանուր աշխատունակության զգալի կայուն կորուստը ոչ պակաս, քան մեկ երրորդի չափով, **գ) թեթև վնասի համար**՝ առողջության կարճաժամկետ կորուստը, ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստը: Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի համար պատասխանատվության առաջացման առաջին պայմանը վնասի առկայությունն է:

«...Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասը կարող է ունենալ որակական և քանակական բնութագրեր...»

Որոշ հեղինակներ, վնաս ասելով, հասկանում են մեկ քաղաքացու ոչ իրավաչափ գործողություններով մեկ այլ քաղաքացու գույքին պատճառված կորուստների դրամական գնահատականը: Սակայն այս պարագայում Ի.Բ. Նովիցկին հաշվի չի առնում այն դեպքերը, երբ խոսքը վերաբերում է բարոյական վնասի հատուցմանը, կամ երբ պարտավորության մասնակցի անբարեխղճության հետևանքով մյուս կողմը շահույթ չի ստանում, և բնական է, որ նշված դեպքերում տուժողի գույքին վնաս չի պատճառվում¹¹:

Այլ հեղինակներ, հակառակ նշված տեսակետի, վնաս ասելով հասկանում են ոչ միայն գույքի փչացումը, ոչնչացումը, վնասվելը, այլև իրավախախտման ցանկացած բացասական սոցիալական հետևանք: Եվ դրանից հետևություն են անում, որ պարտավորության չկատարման հետևանքով պատճառված վնասը դրամական կամ այլ կորուստների ձևով արտահայտված գույքային շահերի խախտվա-

ծությունն է¹²: Այս տեսակետը նույնպես չի կարելի ճիշտ համարել, քանի որ կորուստներ կարող են առաջանալ ոչ միայն գույքային շահերի, այլև անձնական ոչ գույքային իրավունքների խախտման դեպքում, և չի կարելի ընդհանուր կիրառություն ունեցող պատասխանատվության այդ միջոցի էությունը սահմանափակել գույքային ոլորտն ընդգրկող խախտումներով¹³:

Առավել ընդգրկուն մոտեցում է ցուցաբերում Օ. Ս. Իոֆֆեն՝ վնաս համարելով ոչ թե ցանկացած, այլ միայն այն բացասական հետևանքները, որոնք մեկ անձը կրում է մեկ ուրիշի ոչ իրավաչափ վար-

քագծի հետևանքով¹⁴: Սակայն այս բնորոշումը ևս չի բացահայտում բացասական հետևանքների բնույթը, չի ընդգծում դրանց կապը տուժողի կորուստների հետ:

Հիմք ընդունելով վերը նշվածը, ինչպես նաև Ե.Ա. Ֆլեյշիցի, Գ.Յ. Ղարախանյանի, Ա.Ս. Բելյակովայի կողմից տրված բնորոշումները՝ վնասը կարելի է սահմանել որպես անբարենպաստ բացասական հետևանք, որը վրա է հասնում օրենքով պահպանվող գույքային իրավունքի կամ ոչ նյութական բարիքի խախտման դեպքում¹⁵: Կարելի է եզրակացնել, որ «վնաս» ասելով՝ պետք է ենթադրել իրավախախտման այնպիսի հետևանքներ, որոնց արդյունքում վնասվում է քաղաքացու կյանքը կամ առողջությունը, ինչպես նաև առաջանում են այլ բացասական հետևանքներ:

Վնասը լինում է գույքային և ոչ գույքային: Այն վնասը, որը կարող է գնահատվել դրամական ձևով, գույքայինն է: Գույքային վնասը կարող է արտահայտվել քաղաքացու առկա գույքը ոչնչացնելու, վնասելու

¹¹ Տե՛ս. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. М., 1950, էջ 365:
¹² Տե՛ս. Малеин Н.С., Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях. М., 1968, էջ 91:
¹³ Տե՛ս. Բարսեղյան Ս.Կ., Գույքային պատասխանատվության ինստիտուտի էվոլյուցիան և արդիական հիմնահարցերը, Եր. 2006թ., էջ 147:
¹⁴ Տե՛ս. Иоффе О. С., Обязательственное право. М., 1975, էջ 100:
¹⁵ Տե՛ս. Флейшиц Е.А. Обязательство из причинения вреда и из неосновательного обращения, 1951, էջ 20, ՀՀ Քաղաքացիական իրավունք, երրորդ մաս, դասագիրք բուհերի համար, 2-րդ հրատարակություն, հեղինակային խումբ, Երևան, 2009թ., էջ 14, Белякова А. М. Имущественная ответственность за причинение вреда, М., 1979, էջ 7:

(իրական վնաս. քաղ. օր.-ի 17h), եկամուտից զրկվելու (բաց թողնված օգուտ. քաղ. օր.-ի 17h), չնախատեսված լրացուցիչ ծախսեր կատարելու՝ ներառյալ դեղեր գնելու, բուժվելու, լրացուցիչ սննդի, պրոթեզավորման, կողմնակի խնամքի, հատուկ տրանսպորտային միջոցներ ձեռք բերելու և այլնի հետ կապված ծախսերը, կերակրողին կորցնելու դեպքում առաջացած թաղման ծախսերը¹⁶, որոնք ենթակա են փոխհատուցման:

«...Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի համար պատասխանատվության առաջացման առաջին պայմանը վնասի առկայությունն է...»

Անհրաժեշտ է նշել, որ եթե վնասը պատճառվել է գույքին, ապա նման դեպքում բավականին հեշտ է վնասի չափի որոշման մեխանիզմը. սա բացատրվում է նրանով, որ գույքն ունի կոնկրետ արժեք, սակայն երբ խոսքը վերաբերում է քաղաքացու կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասին, ապա չի կարող կիրառվել վերը նշված քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ձևը, քանի որ ինչպես քաղաքացիների կյանքը, այնպես էլ առողջությունը անգնահատելի արժեքներ են, որոնք վերականգնել հնարավոր չէ, բացառությամբ այն դեպքերի, եթե առողջությունը վերականգնվում է բժշկական միջամտության շնորհիվ: Առողջության վնասման դեպքում անհրաժեշտություն է առաջանում պարզելու վնասի չափը, առողջության քայքայման աստիճանը և այլն: Այնուամենայն-

նիվ, քաղաքացու առողջության վնասումը կարող է հանգեցնել նաև գույքային հետևանքների՝ աշխատունակության կորստի պատճառով աշխատավարձի նվազում կամ կորուստ, առողջության քայքայման հետևանքով բժշկական ծախսեր: Քաղաքացու առողջությանը պատճառված վնասի տեսակներն են՝ վնասվածքը (առողջության քայքայում), մասնագիտական հիվանդությունը(աշխատունակության նվազում կամ կորուստ), առողջության քայքայման այլ ձևերը¹⁷:

Նախ անհրաժեշտ է նշել, որ առողջության քայքայումը լինում է երկու տեսակ՝ մշտական և ժամանակավոր

Ինչ վերաբերում է աշխատունակությանը, ապա պետք է նշել, որ աշխատունակությունը աշխատանքային գործունեություն կատարելու ունակությունն է¹⁸: Կախված աշխատանքի

բնույթից, որը կատարում է քաղաքացին, տարբերակվում է աշխատունակության երեք ձև՝ ընդհանուր՝ այսինքն ունակություն կատարելու որևէ աշխատանք սովորական պայմաններում, մասնագիտական՝ ունակություն կատարելու աշխատանք կոնկրետ մասնագիտությամբ, հատուկ՝ ունակություն կատարելու աշխատանք կոնկրետ կլիմայական կամ արտադրական պայմաններում (ստորգետնյա կամ բարձր լեռնային պայմաններում կատարվող աշխատանք և այլն)¹⁹:

Աշխատունակության կորստի աստիճանի չափը, բնականաբար, որոշվում է բժշկական հիմնարկի կողմից նշանակված դատաբժշկական փորձաքննությամբ:

Ա. Մ. Խվոստովը իր աշխատությունում սահմանում է, որ մասնագիտական աշ-

¹⁶ Տե՛ս. ՀՀ Քաղ. օր. հոդվածներ 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1087:

¹⁷ Տե՛ս. Բեքմեզյան Գ. Հ, Արտապայմանագրային պարտավորություններ, Երևան, 2009թ. էջեր 198-199:

¹⁸ Տե՛ս. Большой юридический словарь. Под ред. д-ра юрид. наук, профессора А.Я. Сухарева. М., 2008, էջ 775:

¹⁹ Տե՛ս. նույն տեղում:

խատունակություն ասելով պետք է հասկանալ իր մասնագիտությամբ, արհեստով աշխատանքի ունակությունը, որը սահմանվում է նեղ իմաստով: Ընդհանուր աշխատունակություն ասելով պետք է հասկանալ կատարվող աշխատանքի ունակությունը, որը ոչ մի որակավորում չի պահանջում²⁰:

Առողջությանը վնաս հասցնելու դեպքում տուժողը կարող է մասամբ կամ ամբողջությամբ զրկվել աշխատունակությունից, որն էլ կկրի մշտական կամ ժամանակավոր բնույթ՝ կախված առողջությանը պատճառված վնասի աստիճանից:

Եթե վնասը չի կարող գնահատվել դրամական ձևով, ապա այն ոչ գույքային է: Վերջինս էլ վրա է հասնում, երբ խախտվում են քաղաքացու ոչ գույքային իրավունքները՝ ցավ և տառապանք, հարմարավետության կորուստ, ակնկալիքների կորուստ կամ այլանդակում²¹, այսինքն պատճառվում է բարոյական վնաս: Պրոֆեսոր Դ. Ռոջերսը ոչ նյութական կորուստները սահմանում է որպես՝ «կորուստներ, որոնք վնաս չեն պատճառում անձի ակտիվներին, հարստությանը կամ եկամուտներին, և որոնք, հետևաբար, անհնար է ֆինանսապես օբյեկտիվորեն հաշվարկել՝ վկայակոչելով շուկան»²²:

Ավելորդ չի լինի նշել, որ ներկայումս աշխարհի շատ երկրներում տարածված է բարոյական վնասի հատուցման ինստիտուտը և անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետությանը պետք նշել, որ ՀՀ Քաղ. Օր.ով նախատեսված է միայն բարոյական հատուցում պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին վնաս պատճառելու դեպքում: Ասվածը վերաբերում է ՀՀ Քաղ. Օր.-ի 19-րդ հոդվածին, որով սահմանվում է, որ անձի պատիվը, արժանապատվությունը, գոր-

ծարար համբավը ենթակա են պաշտպանության այլ անձի կողմից հրապարակայնորեն արտահայտված վիրավորանքից և զրպարտությունից՝ սույն օրենսգրքով և այլ օրենքներով սահմանված դեպքերում ու կարգով: Իսկ ահա «Պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման կարգը և պայմանները» վերտառությամբ ՀՀ Քաղ. Օր.-ի 1087.1 հոդվածն ավելի մանրամասն կարգավորման է ենթարկել Քաղ. Օր.-ի 19-րդ հոդվածի բովանդակության պահանջը: Ուսումնասիրելով վերը նշված հոդվածի բովանդակությունը գալիս ենք եզրակացության, որ օրենսդիրն առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացրել քաղաքացու պատվին, արժանապատվությանը կամ գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցմանը, սահմանելով պայման, եթե դա կատարվել է վիրավորանքի կամ զրպարտության միջոցով: Փաստորեն, վերոգրյալից հանգում ենք այն հետևությանը, որ այլ արտապայմանագրային պարտավորություններից առաջացած բարոյական վնասները ենթակա չեն հատուցման, օրինակ եթե հետաքննության, նախաքննության մարմինների, դատախազության և դատարանի ապօրինի գործողություններով քաղաքացուն պատճառվել է բարոյական վնաս: Ուստի հաշվի առնելով նման հետևությունը, կարծում ենք, որ ՀՀ Քաղ. Օր.-ում անհրաժեշտ է բարոյական վնասի հատուցման ինստիտուտի ներդրումը: Բացի այդ պետք է նշել, որ ՀՀ Քաղ. Օր.-ի 1087.1 հոդվածով, ըստ էության, օրենսդիրը, չնայած այդպես չի անվանվում, սահմանում է բարոյական հատուցում, այնինչ չի սահմանում բարոյական վնասի հատուցման հասկացությունը²³:

²⁰ Տե՛ս. А.М. Хвостов. Возмещение вреда, причиненного здоровью. Минск "Беларусь", 1981 էջեր 34-36:

²¹ Տե՛ս. Cees Van Dam, European Tort Law:- Oxford University Press, 2006, էջեր 322-323:

²² Տե՛ս. S.D. Lindenbergh en P.M. van Kippersluis, Non pecuniary losses, 2009, էջ 246:

²³ **Ծանոթություն** «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածը սահմանում է բարոյական վնասի հատուցում, այնինչ չի սահմանում դրա հասկացությունը և հատուցման մեխանիզմները:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ՝ ՏԱՃԱՐԱՅԻՆ ՄԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Միքայել ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Հայ-Ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտ

Ցողիկ ԱԶԻՉՅԱՆ

պատմաբան

Հնդեվրոպական հնագույն ժողովուրդ համարվող հայերի հիշողությունից ջնջվել է դիցաբանական ժամանակաշրջանի վաղընջական պատկերացումներն ու պատումները: Մեզ հասած չնչին փշրանք-նշխարհները բավարար չեն այդ ավանդապաշտ դարաշրջանի ողջ նկարագրի մասին ավարտուն պատկերացում կազմելու համար, իսկ դրանց վերլուծությունը թույլ է տալիս ստեղծել լեռնադրություններ անել հայ ժողովրդի առասպելական վիպաշխարհի և կենսաշխարհի մասին:

Հեթանոսական աշխարհում կարևոր սոցիալական դաս էր քրմությունը, որը, համախմբված լինելով տաճարների շուրջ, կազմում էր, այսպես կոչված, քրմական կորպորացիա և հսկայական դեր կատարում երկրի հասարակական, հոգևոր, գիտական, ... մի խոսքով ողջ մշակութային և տնտեսական կյանքում: Տաճարների կալվածային բոլոր տիրույթներն ու հարստությունները, հետևապես և ողջ իշխանությունը, գտնվում էին քրմապետի իրավասության տակ:

Դեռևս հին հայկական Արատտա պետությունում իշխանության գլուխ կանգնած էր քրմապետ-արքան, որին, ըստ հավատքի, նշանակում էր «տիեզերքի տիրուհի» համարվող մայր դիցուհին¹: Այդպես էլ Արատտայան թագավորության (Ուրարտուի) և հետագա հայկական թագավորությունների գրեթե բոլոր արքաները միաժամանակ համարվել են գերագույն քուրմ, որպես Արևի՝ գերագույն աստծո միակ փոխանորդ երկրի վրա (**Արամե, Անուշավան Սոսանվեր**): Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների հարաբերակցությունը հայոց պատմության հետագա դարերում ունեցել է հետաքրքիր զարգացում: Քանի որ տաճարային սեփականության և արքայական

սեփականության առանձնացման պատմությունը շաղկապված է հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների բաժանման պատմության առանցքին, ուստի անհրաժեշտ է հակիրճ անդրադառնալ այդ իշխանությունների տարանջատման պատմությանը:

Պատմության որոշակի ժամանակահատվածում տեղի է ունենում քրմապետ-արքայի պաշտոնի բաժանումը արքայի և քրմապետի: Այս փուլում, թեև քրմական «իշխանության» գլխում կանգնած էր քրմապետը, սակայն թագավորից հետո երկրորդ՝ քրմապետի պաշտոնը, որպես կանոն, վստահվում էր միայն թագավորի եղբորը կամ թագավորի մի այլ մերձավորի,

¹ Տե՛ս. **Kramer S.N.** Enmerkar and the Lord of Aratta, Philadelphia, 1952, էջ 19-21, **Cohen S.** Enmerkar and the Lord of Aratta, Ann Arbor, 1973, էջ 123 // **Սովսիսյան Ա.** Հայաստանը Քրիստոսից առաջ երրորդ հազարամյակում (ըստ գրավոր աղբյուրների) - Եր., 2005, էջ 92:

այսինքն՝ սկզբնական շրջանում արքայական ընտանիքը քրմապետի պաշտոնը պահում էր իր ձեռքում: Այսպես, Երվանդ Դ-ի օրոք քրմապետը նրա եղբայր Երվազն էր, իսկ Արտաշես Ա-ն քրմապետ դարձրեց իր որդի Սաժանին՝ «կարգե քրմապետ ի յԱնի դիցն Արամազդայ»²: Ավելի ուշ շրջանում քրմապետի պաշտոնը տրվում է քրմապետական տոհմին (*Վահանունիներ*): **Տիգրան Մեծի ժամանակից սկսած հայ թագավորները կրում են «արքայից արքա» տիտղոսը և մեծարվում որպես «աստված»**³ Արևի աստծո որդի: Սրանով արքայի իշխանությունը գերակայվեց՝ ուժեղացնելով կենտրոնական իշխանությունը, որը տարածվեց նաև տաճարային սեփականության նկատմամբ: Պրոֆեսոր Ստ. Լիսիցյանը իր «Տիգրան Մեծն ըստ դրամների» աշխատության մեջ ապացուցում է, որ Տիգրան Մեծը միաժամանակ և քրմապետ էր. «Տիգրան Մեծի խույրը և նրա վրայի բոլոր պատկերումները մեզ համոզում են, որ նա քուրմ է եղել...»³: Սակայն սա քրմական և թագավորական իշխանությունների նույնականացման վերջին դեպքն էր: Թագավորական կենտրոնական իշխանության թուլացմանը, ֆեոդալների իշխանության առաջացման ու ուժեղացման հետ, հոգևոր՝ քրմական իշխանությունը սկսեց համդես գալ որպես հզոր ֆեոդալ: Այսպիսով, պատմական զարգացման արդյունքում տաճարային սեփականությունը առանձնանալով արքայականից, սկսում է ձեռք բերել ինքնուրույն բնույթ, իսկ արքայական ընտանիքը՝ աստվածայնություն: Տեղի ունեցավ հանրային միասնական սեփականության ճյուղավորում և տրոհում:

Լինելով արքայի առաջին խորհրդատու, քրմապետը ղեկավարում էր հեթանոսական պաշտամունքը, հետևում էր կրոնածիսական կարգերը: Վաղ շրջանում քրմապետը ուներ անսահմանափակ իշխանություն և ենթարկվում էր միայն արքային: Մնացած քրմերին, ովքեր ենթակա էին քրմապետին, ընտրում կամ կարգում էին

որոշակի ժամանակով, իսկ քրմական ժառանգական (ցմահ) պաշտոնները բացառություններ էին⁴:

Հին Հայաստանում գործել է աստվածային իրավունքը և սովորության իրավունքը: Աստվածային իրավունքի մեկնաբանությունը իրականացնում էր քրմերի կողմից: Հեթանոսական դարաշրջանում, երբ jus humanum-ի և jus divinum-ի, իրավական և կրոնական նորմերի միջև տարբերակում չկար, արդարադատությունն իրականացվում էր արևի աստծո տաճարների քրմերի կողմից⁵: Ուստի, սեփականատիրական հարաբերությունները ևս կարգավորվում էին սովորության և առանձնապես աստվածային իրավունքի ներմերով:

Տաճարները համարվում էին աստծո կացարանը, նրա սեփականությունը, որի սպասարկումը վերապահվում էր քրմերին: Քրմերը, ըստ հին հայ հեթանոսական հավատքի, ճանաչվում էին որպես աստվածների սպասավորներ երկրի վրա՝ ի տարբերություն հրեշտակների, որոնք աստվածների սպասավորներ էին երկնքում: Այդ իսկ պատճառով տաճարային սեփականությունը աստվածային էր՝ սուրբ և անձեռնմխելի: Դարերի հոլովությամբ սեփականության ձևերի հավասարության սկզբունքի հաստատմամբ այդ անձեռնմխելիությունը սկզբնապես տարածվեց միապետական, այնուհետ և սեփականության այլ ձևերի նկատմամբ, որի արդյունքում սեփականության իրավունքը վերածվեց բացարձակ, անօտարելի իրավունքի և զոյատևեց որպես այդպիսին մինչև պոզիտիվիստների՝ սեփականության իրավունքի սոցիալական գործառույթի հայեցակարգի ծնունդն ու այդ հայեցակարգի առաջին ամրագրումը իրավական ակտերում:

Բնականաբար, տաճարային սեփականությունը աստվածների սեփականություն համարելը իրավական ֆիկցիա էր: **Տաճարային սեփականության կառավարման իրավունքը գտնվում էր քրմական դասի ձեռքում, որը ղեկավարում էր քրմապետը:**

² Տե՛ս. **Կրկյաշարյան Ս.Մ.** Հին Հայաստանի պետական կառուցվածքը (մ.թ.ա. VI - մ.թ. IV դդ.), Եր., 2005, էջ 130,

³ Տե՛ս. **Մելիք-Փաշայան Կ.Վ.** Անահիտ դիցուհու պաշտամունքը, Երևան, 1969թ., էջ 120,

⁴ Տե՛ս. **Արծրունի Գ.** Դիցարան հայոց: Հանրագիտական բառարան, Եր., 2003, էջ 220,

⁵ Տե՛ս. **Сукиасян А. Г.** История Киликийского армянского государства и права (XI-XIV вв.), Ер.: “МИТ”, 1969. С. 301,

Ջեթանոսական Հայաստանում տաճարային կենտրոնները խոշոր մշակութային կենտրոններ էին, որտեղ գիտաքրմական կաստան իր ձեռքում էր կենտրոնացրել գիրը, գրականությունը, դպրոցն ու կրթությունը, քաղաքացիական ակտերի (ծնունդ, ամուսնություն, ընտանիք և ընտանեկան հարաբերություններ) կարգավորումն ու տնօրինումը, իրավական նորմերի սահմանումը, բժշկությունը, զուշակությունն ու աստվածների առջև բարեփոխությունը, մինչև անգամ դատական իրավասությունը, ... մի խոսքով՝ ողջ հոգևոր կյանքը: Ավելին, Հին Հայաստանում, ինչպես և Հին Արևելքի երկրներում, զարգացման բարձր մակարդակի վրա գտնվող մի շարք փորձարարական և տեսական գիտելիքներ, ստանալով կրոնական գաղտնիության տեսք, դառնում էին քրմերի և դրանց դասային բացառիկ սեփականությունը⁶:

Տաճարային կենտրոնները իրենց արտաքին տեսքով, արհեստագործական ու առևտրական նշանակությամբ նմանվում էին քաղաքներին: Հայաստանում գոյություն են ունեցել նման տաճարային քաղաքներ: Ջարգացման որոշ շրջանում այդպիսի քաղաքներ են եղել Հայաստանի երբեմնի մայրաքաղաք Արմավիրը, Բագարանը, Դարանառայաց Անին (Անի - Կամախ) և շատ այլ քաղաքներ: Այսպես, Անահիտ դիցուհու ամուսնով Եկեղյաց գավառը կոչվել է Անահտական: Այդ փաստը նշում են թե՛ անտիկ և թե՛ հայ պատմիչները: Վերջիններիս մոտ բացի Անահիտի տաճարից տեղեկություններ են պահպանվել մի շարք այլ տաճարների մասին: Դրանք են Արամազդի տաճարը, Նանեի տաճարը և այլն⁷:

Մեկյանները նաև կրոնապաշտամունքային և տնտեսական կենտրոններ էին, ուր կենտրոնացված էր մեծ քանակությամբ զանձներ ու դաստակերտեր: Այս կրոնական

հաստատությունները ունեին մեծամեծ հողային տիրույթներ, անշարժ ու շարժական գույք, ոսկեղեն ու արծաթեղեն՝ ձեռքբերման զանազան եղանակներով: Տաճարները նվիրատվություն էին ստանում ամենքից՝ հասարակ շինականից, ռամիկից սկսած մինչև մեծամեծերն, և մինչև անգամ արքայից արքաները:

Հին Հայաստանում սեփականության իրավունքի յուրահատուկ օբյեկտ էր հողը: Հայ պատմագրության մեջ ավատատիրական շրջանի Հայաստանում տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունների և կացութաձևերի վերաբերյալ միասնական կարծիք չկա⁸: Ավատատիրական Հայաստանում թագավորը հանդես էր գալիս միմիայն որպես տնօրեն՝ պետության ներկայացուցիչ⁹: Հողը առաջին հերթին պատկանում էր իշխաններին, թագավորի հարազատներին, մեծատոհմիկ և այլ ժառանգական ավագանուն, այնուհետև՝ կղեկտիվ հողատերերին, քաղաքներին, առանձին քաղաքացիներին, ինչպես նաև քրմերին ու տաճարներին: Անշուշտ, այս բոլորի սեփականատիրական իրավունքները հավասար չափով չէին իրականացվում: Ժողովրդական հարստության գլխավոր աղբյուրը հողն էր¹⁰, իսկ հոգևոր՝ քրմական դասը հողի սեփականության իրավունքի, և առհասարակ սեփականության իրավունքի խոշորագույն տուրյեկտներից էր: Բնականաբար, այս սեփականության ձևը կրում էր հանրային բնույթ, ասել է թե՛ հանրային սեփականություն էր:

Ինչպես անահտական տաճարները, այնպես էլ մյուս բոլոր աստվածներին նվիրված տաճարները ունեցել են հողային լայնարձակ տարածություններ: Դրանք պահպանվել են ընդհուպ մինչև քրիստոնեության հաստատումը Հայաստանում, որից հետո ամբողջությամբ անցել են քրիստո-

⁶ Հայտնի է նաև, որ գոյություն են ունեցել մեհենական խոշոր արխիվներ: Ըստ մեզ հասած տեղեկությունների՝ ասորի միապետ Բարդաժան, օգտվելով Դարանառայաց գավառի Անիի մեհենական արխիվից, հայերենից թարգմանել է ինչ-որ հայկական պատմական աշխատություն, որը հետագայում ասորերենից թարգմանվել է հունարեն // **Աբրահամյան Ա.** Նախամաշտոցյան հայ գիր և գրչություն, Եր.: Հայաստան, 1982, էջ 94-97,

⁷ Տե՛ս. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., հ.1, Եր, 1971թ., էջ 663,

⁸ Տե՛ս. **Գույումջյան Տ.Կ.** Հողի սեփականության իրավունքի զարգացման պատմությունը Հայաստանում, իր. գիտ. թեկն. առեմախոս., Երևան, 1999, էջ 12,

⁹ Տե՛ս. Հայ ժողովրդի պատմություն, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Գ. 1, Եր., 1971, էջ 641,

¹⁰ Տե՛ս. **Լեո** Երկերի ժողովածու հատոր Ա, էջ 73,

նեական եկեղեցուն: Այդ մասին է վկայում Ազաթանգեղոսը, որը նկարագրելով հեթանոսական տաճարների կործանումը, հիշատակում է, որ նրանց «դաստակերտները, սպասավորներին... հողերով ու սահմաններով հանդերձ նվիրեցին եկեղեցու սպասավորության ծառայությանը»¹¹ կամ «ամբողջ գյուղը դաստակերտներով և սահմաններով հանդերձ նվիրեցին եկեղեցուն»¹²: Տաճարային այդ հողերը (բացի տաճարային ստրուկներից, որոնք աշխատում էին դաստակերտ-ազարակներում և ունեին հողի վրա նստած ստրուկների կարգավիճակ) մշակվում էին նաև տաճարից կիսակախյալ վիճակում գտնվող գյուղացիների կողմից:

Փոքր Ասիայում, ինչպես Արևելքի մյուս երկրներում, տաճարներն ունեին հողային ընդարձակ տիրույթներ: Խոսելով Կապադովկիայի Կոմանա քաղաքում գտնվող Մա դիցուհու տաճարի մասին՝ Ստրաբոնը գրում է, որ տաճարին կից կա մեծ հողամաս, որի եկամուտները ստանում է քուրմը: Այնուհետև հույն աշխարհագրագետը մատնանշում է, որ Վենասյան Ջևսի տաճարին առընթեր Մորիմենա քաղաքում կա «բարեբեր սրբազան հողամաս, որը քրմին տալիս է տարեկան 15 տաղանդի եկամուտ»¹³:

Խորենացին պատմում է, թե Երվանդ Վերջինի դեմ Արտաշեսի տարած հաղթանակից և թագավորի եղբոր՝ քրմապետ Երվազի սպանությունից հետո, Սմբատ Բագրատունին, «աւար առեալ զգանձսն Երուազայ, և ծառայս անձինս հինգ հարկը, նաև զընտիր զանձուցն մեհենից, բերէ Արտաշեսի: Եւ Արտաշես պարգևէ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ»¹⁴: Սա, ոչ թե շահագործվող ծառաների, հողագործների ազատագրումն էր շահագործումից, այլ, պարզապես, մի տիրոջ գերիշխանությունից մյուսի գերիշխանության տակ անցնելը. նախկինում քրմապետին պատկանող տաճարական հողերի վրա աշխատողներն այժմ արդեն տարվում են աշխատելու սպարապետ

Սմբատին շնորհված հողերի վրա: «Յայնժամ - գրում է պատմահայրը, - Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր գերեացն ի բագարանէ, տարեալ բնակեցուցանէ ի թիկնաց Մասեաց, ի նոյն անուն Բագարան կոչելով զծեռակերտն»¹⁵:

Խորենացու վերոհիշյալ վկայությունից հետևում է, որ Հայաստանում տաճարներին պատկանող ընդարձակ հողերի վրա ապրելիս և աշխատելիս են եղել ոչ թե ազատ մարդիկ, այլ ծառաներ, որոնց, որպես սեփականություն, տերը կարող էր տեղափոխել և բնակեցնել այս կամ այն վայրը: Նմանօրինակ դրություն էր նաև Հայաստանի հարևան երկրներում: Ստրաբոնը խոսելով Ջելե քաղաքի մասին, որը գտնվում էր իր ծննդավայր Ամասիա քաղաքի մոտ, նշում է, թե այնտեղ կառուցվել է Անահիտ դիցուհու տաճարը, որին մեծարում են նաև հայերը, որ տաճարային ծառաների թիվը և քրմերի վայելած հարգանքն ու պատիվը թագավորի կողմից նույնպիսին էր, ինչպիսին ինքը նկարագրել է հայերի մոտ Անահիտի պաշտամունքի մասին խոսելիս: Այնուհետև հույն մատենագիրը ավելացնում է, որ պարսից արքաները «հնում Ջելեն համարում էին ոչ թե քաղաք, այլ պարսկական աստվածների սրբավայր: Քուրմն անեն ինչի տերն էր: Այն բնակեցված բազմաթիվ տաճարային ծառաներով և քուրմը շատ հարուստ էր: Սրբավայրի շրջապատում կար ոչ քիչ սրբազան հող, որը պատկանում էր քրմին»¹⁶: Նույն էր իրավիճակը նաև Հայկական լեռնաշխարհից հյուսիս-արևելք ընկած երկրներում: Խոսելով Աղվանքում բնակվող ցեղերի մասին՝ Ստրաբոնը դարձյալ գրում է. «Նրանք իբրև աստվածների պաշտում են Արևը, Ջևսին և Լուսինը: Սրա տաճարը գտնվում է Իբերիայից ոչ հեռու: Քրմական պարտականությունները կատարում է ամենահեղինակավոր անձը թագավորից հետո: Նա կանգնած է սրբազան հողի գլուխ, որն ընդարձակ է և լավ բնակեցված, ինչպես նաև գլխավորում է տաճարային ծառաներին:

¹¹ Տե՛ս. Ազաթանգեղոս Պատմություն հայոց, Երևան, 1977թ., էջ 121,

¹² Տե՛ս. Ազաթանգեղոս, նշվ. աշխ., էջ 122,

¹³ Տե՛ս. Կրկաշարյան Ս.Մ. նշվ. աշխ., էջ 135,

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 134,

¹⁵ Նույն տեղում,

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 136

Իբերիայի բնակչության չորս դասի բաժանված լինելու մասին Ստրաբոնի հայտնի հաղորդումից պարզվում է, որ Իբերիայում ևս քրմական դասը իրոք խոշոր դեր է ունեցել երկրի քաղաքական կյանքում¹⁷:

Ավատատիրական Հայաստանում սեփականությունը կարող էր լինել անմիջական և միջնորդավորված: Տաճարային քրմերը հանդես էին գալիս որպես անմիջական, մասամբ էլ որպես գերագույն հողատերեր: Հողի անմիջական տերեր և օգտագործողներ կարող էին հանդես գալ նաև տարբեր անձիք ու համայնքներ: Այսպես, Տարոնի Վահունի քրմական տոհմին պատկանում էր 6 գյուղ, 12298 տուն, 7847 զինվոր և Հաշտեանք գավառը¹⁸: Քրմական դասին պատկանող սեփականությունն իր հերթին առանձնանում էր ընդհանուր սեփականության և քրմական մասնավոր սեփականության: Սեփականության այս երկու ձևերի ծագման աղբյուրները նույն էին և ըստ էության պաշտպանվում էին հավասարապես: Մյուս կողմից քրմական մասնավոր սեփականությունը անմիջականորեն կախված և պայմանավորված էր ընդհանուր քրմական հանրային (տաճարային) սեփականությամբ: Այլ կերպ ասած՝ մասնավոր քրմական սեփականությունը դիտարկվում էր աժանցյալ հանրային քրմական սեփականությունից:

Ավատատիրական ժամանակահատվածին վերաբերող գրականության վերլուծությունը բերում է այն եզրահանգման, որ պատմության այս ժամանակահատվածում առանձնացվել է հոգևոր սեփականության երկու ձև՝ ընդհանուր (տաճարային) և անհատական (քրմական): Ընդ որում, անհատական սեփականությունը աժանցյալ էր տաճարային սեփականությունից, իսկ տաճարային սեփականությունը պատկանում էր կրոնական՝ քրմական իշխանությանն իր առանձին «աշխատակազմով»:

Տաճարային և քրմական սեփականությունը հիմնականում գոյանում էր ինչպես տրամադրված, նվիրաբերված հողերից, այնպես էլ մեհյանների եկամուտներից: Ավելի մանրամասն տեղեկություն հաղոր-

դում է Լեոն՝ Աշելով, որ տաճարը կատարում էր հատուկ ծեսեր, ստանում էր դատվողի ազգականներից տուրքեր և կամավոր նվերներ¹⁹: Այսպիսով, հանրային՝ տաճարային սեփականության իրավունքի ծագման հիմնական հիմքերն էին նվիրատվությունները (այդ թվում՝ թագավորների և իշխանների կողմից), տաճարական ունեցվածքի շրջանառությունից ստացված եկամուտները, պատերազմական ավարներից և գերիներից ստացացած խոշոր բաժինները, արդարադատությունից ստացված ծախսերը (հարկեր, տուրքեր):

Եղել են արդո՞ք դեպքեր, որ քրմական դասը չընդունի այս կամ այն բարձրաստիճան խավի ներկայացուցչի տաճարներին նվիրաբերած ընծաները: Հայտնի չէ: Սակայն այս ինստիտուտը հավանաբար զուգակցվել է նվիրատվության հետ՝ դիտարկվելով որպես քրմությանը, հետևաբար և աստվածներին ոչ հաճելի լինելու ժեստ:

Արտաշես Ա թագավորի գահակալման տարիներին զգալի չափով ընդարձակվում և զարգանում են պետական, մասնավոր, դաստակերտային, ազարակային, այդ թվում և տաճարային տնտեսությունները: Հողային նվիրատվություններ կարող էին անել նրանք, ով սեփականատերն էր այդ հողերի և իրավունք ուներ ազատորեն, ըստ իր հայեցողության, տնօրինել դրանք. իսկ այդպիսի անձնավորություն Հայաստանում, ինչպես նաև Արևելքի մյուս երկրներում, ամենից առաջ հանդիսանում էր ինքը՝ թագավորը: Դրա պատճառով էլ տաճարներին, ինչպես նաև առանձին մարդկանց հողային նվիրատվություններ անում էին գլխավորապես թագավորները²⁰:

Ընդունված է համարել, որ Ք.ա. 9-6-րդ դարերում հարևան երկրների ման Հայաստանը ևս վաղ ստրկատիրական պետություն էր: Այն ժամանակ, երբ ստրկատիրությունը գերազանցապես զարգացած էր պետության կենտրոնական շրջաններում՝ Վանա լճի ավազանում և Արարատյան դաշտում, ծայրամասերում հասարակությունը դեռևս գտնվում էր տոհմատիրության քայքայման և սոցիալական շերտա-

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 136,

¹⁸ Տես. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. Աշխ. աշխ., էջ 122,

¹⁹ Տես. Լեո երկերի ժողովածու, Առաջին հատոր, Եր., 1966, էջ 70,

²⁰ Տես. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. Աշխ., էջ 122,

վորման անցման շրջանում: Այս էր պատճառը, որ երկրի տնտեսությունը զարգանում էր անհամաչափորեն²¹:

Հին Հայաստանում ստրկության գոյության հարցը բավականին լուրջ գիտական վեճերի հիմք է հանդիսանում: Ներկայիս պատմական գիտությունն այս վեճի առթիվ վերջնական վճիռ չի կայացրել: Բոլոր դեպքերում տիրապետող է այն կարծիքը, որ եթե Հայաստանում ստրկություն եղել է, ապա, համենայն դեպս, ոչ դասական ստրկատիրության տեսքով: Ըստ պրոֆ. Խ. Սամվելյանի՝ հայ պատմագետները, կուրորեն հետևելով մեր հին պատմագիրների ավանդին, որոնք այդ ինստիտուտի գոյության մասին պարզորոշ ոչինչ չեն ասում, ամտեսել են ստրկության հարցը: Եվ եթե հին հայ պատմությունը համառ լռությամբ է անցել այդ հարցի վրայով, այդ դեռ չի նշանակում, որ ստրկությունը բնավ չի գոյացել Հայաստանում²²:

Եղած տվյալների համաձայն՝ Շուբրիա երկրում²³ ստրկությունը գոյություն ունեցել է: Ի տարբերություն Ասորեստանի՝ Շուբրիան լինելով փոքր երկիր, զավթողական ճանապարհներով՝ պատերազմների և արշավների միջոցով ստրուկներ ձեռք բերելու հնարավորություն չուներ: Ավելին՝ Ասորեստանից փախած ստրուկները և ասորիները ապաստան էին գտնում հենց Շուբրիայում: Հետևաբար, այս երկրում ստրկությունը կրում էր նահապետական բնույթ: Մինչդեռ Ուրարտուում, ըստ Մելիքիշվիլու, գերի-ստրուկները, նման Ասորեստանի ստրուկների, զրկված էին մաս-

նավոր սեփականությունից²⁴: Նահապետական ստրկության պատմական շրջանից հետո ստրկությունը իր գոյությունը շարունակեց ֆեոդալական Հայաստանում՝ ստանալով առանձնահատուկ բնույթ: Եվ քանի որ հին Հայաստանում արտադրության ձևը կրում էր ֆեոդալական բնույթ, այդ շրջանում (բացառությամբ Տիգրան Մեծի շրջանի) Հայաստանը գավթողական արշավանքներում և պատերազմներում առհասարակ աչքի չէր ընկնում, ավելին՝ պայքարում էր հարևանների դեմ անկախ և կենտրոնացված պետություն ունենալու համար, իսկ արևելքի և արևմուտքի հզոր տերությունների փոխյանների համար այն քաղաքական հուսալի ապաստան էր: Անշուշտ, նման պայմաններում ստրկությունն այն դերն ու նշանակությունը չուներ և չէր էլ կարող ունենալ, ինչ նահապետական (նախաֆեոդալական) շրջանում կամ պատմական Հայաստանի հարևաններ Պարթևստանում ու Հռոմում:

Գոյություն ունեին հատուկ տաճարային, մեհենական ստրուկներ, որոնք աշխատեցվում էին հողեր դասի ձեռքում կենտրոնացած տաճարային և քրմական տնային՝ մասնավոր տնտեսություններում²⁵: Ուրարտական պետության համար, ինչպես և Հին Արևելքի ռազմաստրկատիրական պետությունների համար խոշոր նշանակություն ունեցող պատերազմները մղվում էին ավար և ստրուկներ ձեռք բերելու նպատակով: Արգիշտի Ա-ն իր տասչորս արշավանքների ժամանակ Բիաինա է քշում

²¹ Տե՛ս. Մելիք-Բախշյան Ստ. Տ. Հայոց պատմություն: Հնագույն ժամանակներից մինչև 18-րդ դարի վերջը, Երևան, էջ 19:

²² Տե՛ս. Սամվելյան Խ. Հին Հայ իրավունքի պատմություն, Հ. 1, 1939, էջ 273:

²³ Շուբրիա (շումերական աղբյուրներում Շուբուր, աքքադական՝ Սուբարտու, ասորական՝ վաղ շրջանում հանդիպել է Շուբարի անվամբ, իսկ ուշ շրջանում Շուբրիա) – երկիր հին արևելքում (մ.թ.ա XI-VIII դդ.)՝ տեղակայված Վանա լճից հարավ-արևմուտք, Սասնա լեռնային տարածքում, Ասորեստանի և Ուրարտուի միջև: Առաջին անգամ հիշատակվել է Աշշուբերթալի (1076-1059) արձանագրության մեջ: Մենուա արքայի օրոք Շուբրիա երկիրը միացվեց Ուրարտուին: Շուրջ հարյուր տարի մնալով Ուրարտուի տիրապետության տակ՝ 714թ. Շ. Ուրարտուից անջատեց Սարգոն Բ-ն, որից հետո շուրջ 40 տարի այն մնաց անկախ: Այս երկրի համար մղվող պայքարը ավարտվեց նրանով, որ այն ընդգրկվեց պատմական Հայաստանի կազմում:

²⁴ Տե՛ս. Меликишвили Г. А. Некоторые вопросы социально-экономической истории Наирив-Урарту. ВДИ, 1951, N 4. էջ 32,

²⁵ Տե՛ս. Հայ ժողովրդի պատմություն, Առաջին մաս, խմբ.՝ Բ.Ն. Առաքելյանի և Ա.Ռ. Հովհաննիսյանի, Եր., 1951, էջ 51:

ավելի քան երկու հարյուր հազար գերի, որոնց ձեռքով շենքեր և ամրոցներ էին կառուցվում, հանքեր մշակվում, ճանապարհներ ու ջրանցքներ անցկացվում: Ստրուկներն աշխատում էին նաև երկրագործության ոլորտում, տնային տնտեսություններում ու հատկապես տաճարային տնտեսություններում: Ստրաբոնը տեղեկություններ է հայտնում, որ հայերը Անահիտ աստվածուհուն նվիրում էին բազմաթիվ կին և տղամարդ ստրուկներ, որոնցով լիքն էին մեծաքանակությամբ, և որոնք կոչվում էին տաճարական ստրուկներ: Բացի նրանցից, անահտական մեծաքանակությամբ էին պատկանում շատ դաստակերտներ, գյուղեր, ավաններ, բազմաթիվ հողամասեր, ամտառներ և այլն²⁶: Այսպիսով՝ Հին Հայաստանում ստրուկները նաև հանրային սեփականության իրավունքի օբյեկտներ էին:

Հին աշխարհում տաճարային սեփականության իրավունքի և առհասարակ սեփականության իրավունքի յուրահատուկ օբյեկտ էին նաև կենդանիները, որոնք, ըստ երևույթին, ունեին հատուկ կարգավիճակ, այլ ոչ թե իրի՝ ինչպես գործող օրենսդրությամբ: Եզան, ցուլի, կովի պաշտամունքը անահտական բարդ համալիրի մի տարրն էր կազմում²⁷: Ինչպես հեռավոր, այնպես էլ մոտավոր անցյալում, հայ ժողովրդի հավատալիքների մեջ կարևոր տեղ են գրավել եզան հետ առնչվող կրոնական հա-

յացքները, քանզի երկրագործությամբ զբաղվող բոլոր ժողովուրդների մեջ եզան և ցուլի պաշտամունքը զրավել է առանձնահատուկ տեղ: Հայ ազգի «նույնիսկ տոտենը շուն չէր, այլ եզը հերկող, այլ ջուրը երգող և ամպրոպածին փողը եղեգան...»²⁸: Կյունոնը իր «Պոնտական ուսումնասիրություն» աշխատության մեջ վկայում է, որ Երզնկա քաղաքի շրջակայքում, ինչպես Լուկուլլոսի ժամանակ, ազատ շրջում էին գոմեշների նախնիները, որոնք նվիրված էին Անահիտ դիցուհուն²⁹:

Տաճարային սեփականության տնօրինման առանձնահատկությունների մասին մեզ տեղեկություններ չեն հասել: Տաճարային հանրային սեփականությունը, համարվելով աստվածային սեփականություն, ուներ *res publicum* զույթի իրավական կարգավիճակ, հետևաբար՝ ենթակա չէր մասնավորեցման կամ օտարման: Մասնավոր քրմական սեփականության տնօրինման սահմանափակ ազատության մասին ենթադրությունների է հանգեցնում Կիլիկյան Հայաստանի ժամանակահատվածում հոգևոր դասի անհատական սեփականության իրավական կարգավորման մասին նորմերը: Ըստ Կիլիկյան Հայաստանի գործող օրենսդրության եկեղեցական-վանքապատկան հողերը չէին կարող անցնել աշխարհիկ անձանց և հաստատությունների ձեռքը³⁰:

Այսպիսով, ի մի բերելով վերոգրյալը՝ կարելի է պնդել, որ.

- տաճարային սեփականությունը ուներ հանրային սեփականության բնույթ,
- մասնավոր քրմական սեփականությունը ածանցյալ էր հանրային՝ տաճարային սեփականությունից,
- հանրային՝ տաճարային սեփականությունը տրոհվում էր երկու ձևի՝ ընդհանուր (տաճարային) և անհատական (քրմական):
- հանրային՝ տաճարային սեփականության իրավունքի օբյեկտի շրջանակը չափազանց լայն էր,
- հանրային տաճարային սեփականությունը համարվում էր աստվածային՝ սուրբ և անձեռնմխելի սեփականություն:

²⁶ Տե՛ս. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. նշվ. աշխ., էջ 119:

²⁷ Տե՛ս. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. նշվ. աշխ., էջ 102:

²⁸ Տե՛ս. Սևակ Պ. Անլռելի զանգակատուն // Երկերի ժողովածու, Զ. 4, (Պոնոմեր), Եր., 1973, էջ 182:

²⁹ Տե՛ս. Մելիք-Փաշայան Կ. Վ. նշվ. աշխ., էջ 100:

³⁰ Տե՛ս. Սուքիասյան Ա.Գ. Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմություն (XI-XIV դդ.), Եր., 1978, էջ 272:

Պետական ինքնիշխանության ժամանակակից հայեցակարգի շուրջ

Արթուր ԻԿԻԼԻԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտ

Պետական ինքնիշխանության հասկացության և բովանդակության վերաբերյալ իրավաքաղաքական մտքի պատմության մեջ արտահայտված բազմաթիվ տեսակետների, հայեցակարգերի և մոտեցումների բազմազանությունը ու բազմաթիվությունը հրատապ ու արդիական են դարձնում խնդրո հիմնահարցերի հետազոտությունը¹:

Ինքնիշխանությունը սոցիալական որևէ երևույթի (գոյի) ինքնությունը, անկախությունը և գերակայությունն է: Սոցիալական իրականության մեջ, որպես կանոն, ինքնիշխանության հիմնական սուբյեկտներն են անձը, ժողովուրդը (ազգը) և պետությունը, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր բնորոշ առանձնահատկությունները:

Անձի ինքնիշխանությունը նրա կանքի ազատության և սոցիալական նորմերի սահմաններում ինքնուրույն ու անկախ վարքագծի դրսևորումն է: Անձի ինքնիշխանությունն անսահման ու բացարձակ չէ և չի էլ կարող լինել, որովհետև որպես սոցիալական ու բանական էակ՝ անձն ապրում է որոշակիորեն կանոնակարգված հասարակության մեջ, որտեղ պարտավոր է պահպանել ինչպես գրված, այնպես էլ չգրված սոցիալական նորմերը: Այսինքն անձն այնքանով է ինքնիշխան, որքանով չի խախտում, ուրիշների ինքնիշխանությունը և սոցիալական նորմերը: Դեռևս հին հռոմեացի նշանավոր իրավաբան **Ուլպիանոսն** է ասել.

«Իրավունքի պահանջի էությունը հետևյալն է. ապրել ազնիվ, ոչ մեկին վնաս չհասցնել, յուրաքանչյուրին տալ իրեն հասանելիքը»²:

Ժողովրդի (ազգի) ինքնիշխանությունն ազգի օրգանական քաղաքական հատկությունն է, նրա անբաժան, անօտարելի և բնական հատկանիշը: Ժողովրդի ինքնիշխանությունը պայմանավորված է իր գոյության փաստով: Ժողովրդի ինքնիշխանության դրսևորման քաղաքական - իրավական ձևերը կարող են տարբեր լինել՝ անկախ պետականություն, ինքնավարության տարբեր աստիճաններ և այլն: Ժողովրդի ինքնիշխանության իրացման դասական եղանակը ինքնորոշման իրավունքն է, որը

¹ St̄u. Doch K. Der Souveranetatsbegriff von Bodin biz zu Fredrich dem Grossen. Berlin. 1897; Mourenbrecher F. Die regierenden Fursten und die Souveranitet. Munich, 1839, Laski H. The Foundations of Sovereignty. L., 1931; Jouvenel B. Sovereignty. An Inquar into Political Good. N. Y., 1957; Vyrnyen R. Sovereignty, Globalization, and Transnationel Social Movements. In: International Relations of the Asia-Pacific. 2001. N 4; Дорогин В. А. Суверенитет в советском государственном праве. М., 1948; Шевцов В. С. Суверенитет Советского государства. М., 1972; Манелис Б. Л. Проблема суверенитета и ее значение в современных условиях. Ташкент, 1964; Безуглов А. А. Суверенитет советского народа. М., 1975; Проблемы суверенитета в Российской Федерации. М., 1996, Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права: учебник в 2-х томах. Том 1. Государство 2-е изд., пераб и доп. М., 2007, с. 453-466; Левин И. Д. Суверенитет. Санкт-Петербург. 2003; Пастухова Н. Б. Проблемы государственного суверенитета. М., 2006.
² St̄u. Дигесты Юстиниана. Избранные фрагменты /в переводе и с примечаниями И. С. Петерского/. М., 1984, с. 25.

յուրաքանչյուր ազգի անօտարելի և բնական իրավունքն է³: Ազգերի ինքնորոշման իրավունքը մարդու կոլեկտիվ հիմնարար իրավունքներից է, որի շնորհիվ ինքնորոշվող ազգը որոշում է իր ճակատագիրը: Ըստ այդ իրավունքի՝ «Յուրաքանչյուր ժողովուրդ (ազգ) իրավունք ունի ազատորեն տնօրինել իր ճակատագիրը ինքնուրույնաբար, առանց արտաքին միջամտության լուծել իր ներքին զարգացման և կառուցվածքի բոլոր հարցերը, իր հայեցողությամբ ընտրել այլ ժողովուրդների և պետությունների հետ հարաբերվելու ցանկացած ձևը»⁴: Ժամանակակից սահմանադրականությունը և միջազգային իրավունքը երաշխավորում են ժողովուրդների և ազգությունների իրավահավասարությունն ու ինքնորոշումը, տնտեսական ու սոցիալական ազատ զարգացումը առանց որևէ միջամտության⁵:

Ազգերի ինքնորոշման դասական և արդյունավետ տարբերակը անկախ, ինքնիշխան պետականության հիմնադրումն է, քանզի պետականությունը յուրաքանչյուր ազգի հասարակական կյանքի կազմակերպման, կանոնակարգման, բնականոն զարգացման և անվտանգության ապահովման իրավաքաղաքական հենասյունն է: Պետական ինքնիշխանության հասկացության և նրա բովանդակության վերաբերյալ տեսակետները բազմաթիվ ու բազմազան են⁶: Ընդհանրապես, ինքնիշխանության հիմնահարցը պետության գոյության հա-

մար առանձնահատուկ նշանակություն ունի: Խնդրո հիմնահարցի նշանակությունը նաև նրանում է, որ ինքնիշխանությունը, լի-նելով իրավական կատեգորիա, ներառում է սոցիոլոգիական-քաղաքագիտական և տնտեսական երանգներ⁷: Նշված երանգները ինչպես նկատեցինք պատմական

«...Անձի ինքնիշխանությունը նրա կամքի ազատության և սոցիալական նորմերի սահմաններում ինքնուրույն ու անկախ վարքագծի դրսևորումն է...»

տարբեր դարաշրջաններում պետական ինքնիշխանության իրական բովանդակության վրա ունեցել են հստակ և էական ազդեցություն, ինչը նաև կանխորոշել է ինքնիշխանության տեսական հայեցակարգի ձևավորման ու զարգացման հիմնական ուղեմիջները:

Բազմադարյան զարգացման ընթացքում պետական ինքնիշխանության հայեցակարգը պարունակում է նրա հասկացողության վերաբերյալ բազմաթիվ սահմանումներ: Օրինակ, **ԵՒԻՆԵԿԸ** պետական ինքնիշխանությունը դիտարկում էր որպես պետության «իրավական ինքնորոշման բացառիկ ունակություն»: «Միայն ինքնիշխան պետությունը, - նշում էր նա, - կարող է իր կողմից սահմանված և ճանաչված իրավական սահմաններում

³ Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի սասին մանրամասն տե՛ս. Шевцов В.С. Национальный суверенитет: Проблемы теории и методологии. М., 1948; Безуглов А.А. Суверенитет советского народа. М., 1975.

⁴ Տե՛ս. Курс международное право. Т. 2, М., 1989, с. 169.

⁵ Տե՛ս. «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» 1996թ. միջազգային պայմանագրի 1-ին հոդվածի 1-ին կետը, որտեղ մասնավորապես նշված է. «Բոլոր ժողովուրդներն ունեն ինքնորոշման իրավունք: Այդ իրավունքի ուժով նրանք ազատորեն սահմանում են իրենց քաղաքական կարգավիճակը և ազատորեն ապահովում իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը»:

⁶ Տե՛ս. Левин И.Д. Суверенитет. М., 2003; Проблемы суверенитета в Российской Федерации. М., 1994; Грохальски С. Государства в решении современных глобальных проблем /Международно - правовые аспекты/. Автореф. докт. дисс. М., 1998; Котов А. К. Государственный суверенитет Республики Казахстан: политическо - правовой анализ становления и проблемы национально - государственного развития: Автореф. докт. дисс. Алматы, 1994.

⁷ Տե՛ս. Грохальски С. նշվ. աշխ., էջ 24:

կատարյալ ազատությամբ ձևավորել իր իրավասության նորմատիվ բովանդակությունը»⁸: Ինքնիշխան պետական իշխանությունը, նրա կարծիքով, նշանակում է «անկախ և գերագույն իշխանություն, որը չի ճանաչում իրենից ավելի բարձր իշխանություն»⁹: Անգլիացի նշանավոր միջազգայնագետ **Լ. Օպենհեյմի** կարծիքով, պետական ինքնիշխանությունը «բարձրագույն իշխանություն է, որը կախյալ չէ ոչ մի երկրային իշխանությունից»: «Ինքնիշխանությունը բառիս բուն իմաստով, - պարզաբանում է Օպեն-

հայրենական և ռուսական իրավաբանական գրականության մեջ: Այսպես՝ իրավագիտության դոկտոր **Վ. Նազարյանը** գտնում էր. «սահմանադրությունն իրավաբանական կապ է հաստատում ազգի (ժողովրդի) և նրա պետության սուվերենության միջև, պաշտոնապես ամրագրում է պետական սուվերենության ստորադաս, ծառայական դերն ազգային սուվերենության նկատմամբ, որն սկզբունքային նշանակություն ունի երկրում ժողովրդավարական քաղաքական-իրավական ռեժիմի հաստատման համար: Ազգային և պետական սուվերենության միջև եղած կապը կանխորոշված է ազգ (ժողովուրդ) - պետություն հարաբերակցությամբ, որն ամեն մի պետության սահմանադրության առանցքն է»¹²: Ինչպես պետության բոլոր լիազորությունների միակ աղբյուրը ժողովուրդն է (ազգը), այնպես էլ պետական սուվերենության

«...Ժամանակակից սահմանադրականությունը և միջազգային իրավունքը երաշխավորում են ժողովուրդների և ազգությունների իրավահավասարությունն ու ինքնորոշումը, տնտեսական ու սոցիալական ազատ զարգացումը առանց որևէ միջամտության...»

հեյմը, - ենթադրում է «լիակատար անկախություն ինչպես երկրի սահմաններում, այնպես էլ նրանից դուրս»¹⁰:

Ամերիկյան սոցիոլոգիական բառարանում պետական ինքնիշխանությունը մեկնաբանվում է որպես «պետության մենաշնորհը իր իրավագործության սահմաններում օգտագործելու պետական իշխանությունը»¹¹:

Պետական ինքնիշխանության հասկացության և նրա բովանդակության վերաբերյալ համանման տեսակետներ կան նաև

ծավալը և բովանդակությունը պայմանավորված են ազգային սուվերենությամբ»¹³:

«Ինքնիշխանությունը, - նշում է **Ի. Լևինը**, - պետության լիիշխանությունն է իր տարածքում և անկախությունը այլ պետություններից»¹⁴: Ըստ **Ա. Կոտովի** «Ինքնիշխանությունը պետության հատկություն, հատկանիշ կամ սկզբունք չէ: Ինքնիշխանությունը հենց պետական իշխանությունն է որակապես լիիրավ և գործառնությամբ՝ ինքնուրույն»¹⁵:

⁸ Տե՛ս. Еллинек Г. Общее учение о государстве., 1908. с.363.
⁹ Տե՛ս. Նույն տեղը, էջ 347:
¹⁰ Տե՛ս. Оппенгейм П. Международное право. Том 1, Полутом 1, М., 1948, с.130.
¹¹ Տե՛ս. Dictionary of Sociology and Related Sciences. Totowa /New Jersey/. 1988, էջ 304.
¹² Տե՛ս. Վլադիմիր Նազարյան. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության կոնցեպցիան. Երևան. 1992, էջ 12-13:
¹³ Տե՛ս. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք: Պատ. խմբ. պրոֆ. Ն.Այվազյան, Երևան, 2003:
¹⁴ Տե՛ս. Левин И.Д. Суверенитет. М., 2003, с. 71; Шевцов В.С. Государственный суверенитет. М., 1979, с. 5.
¹⁵ Տե՛ս. Котов А. К. Государственный суверенитет Республики Казахстан: политическо-правовой анализ становления и проблемы национально - государственного развития: Автореф. докт. дисс. Алматы. 1994, с.28.

Բավարարվենք բերված օրինակներով և արձանագրենք, որ դրանցում, պետական ինքնիշխանության մասին եղած ընդհանրություններով հանդերձ, կան մաս տարածայնություններ հետևյալ առումներով. ինքնիշխանությունը պետության, թե՞ պետական իշխանության հատկությունն է, այն բաժանելի է, թե՞ անբաժան, անսահմանափակ է, թե՞ սահմանափակ պետական ինքնիշխանության և ազգային ինքնիշխանության հարաբերությունը, պետական ինքնիշխանությունը խոչընդոտում է պետությունների ինտեգրմանը գլոբալիզացիայի արդի դարաշրջանում թե՞ ոչ և այլն: Մեր կարծիքով, անկախ նրանից, թե ինչպես է հասկացվում պետական ինքնիշխանությունը և նրա բովանդակությունը, մեթոդաբանական տեսանկյունից անհրաժեշտ է քննարկել խնդրո հիմնահարցը երկու առումով **ձևական - իրավաբանական և փաստացի:** Հետևելով տրամաբանության կանոններին առաջին տեսանկյունից պետք է դիտարկել ինքնիշխանությունը՝ որպես պետաիրավական երևույթ կամ կատեգորիա, իսկ երկրորդը ենթադրում է խնդրո հարցի քննարկումը նրա նյութական-առարկայական բովանդակության տեսանկյունից, որպեսզի համակողմանի պատկերացում կազմենք այդ բարդ երևույթի մասին: Ձևական - իրավաբանական առումով ինքնիշխանությունը պետության գլխավոր ու էական հատկություններից է, առանց որի վտանգվում է բուն պետության գոյությունը: **«Բնական իրավունքի տեսությունը,-** նշում է **Գ.Ելի-նեկը,**՝ արձանագրում է պետության բնականոն տիպը, որի իշխանությունը բնութագրվում է ինքնիշխանության էական հատկանիշով»¹⁶: Ա. Կոտովն իրավացիորեն նշելով, որ պետական ինքնիշխանության իմացությունը ելակետային սահմանագիծ է նոր կարգի պետությունների էու-

թյունը հասկանալու համար, այնուհանդերձ, ինքնիշխանությունը վերագրում է ոչ թե պետությանը, այլ պետական իշխանությանը¹⁷: Նման տեսակետը փաստարկված չէ և արդարացիորեն քննադատվում է գրականության մեջ, քանի որ պետական իշխանությունը, որպես պետության անբաժան հատկանիշ, կարող է դրսևորվել ինչպես լիիրավ իշխանության, այնպես էլ սահմանափակ իշխանության ձևով: Սակայն իր էությամբ պետական իշխանությունն ինքնին օժտված չէ ինքնիշխանությամբ, այլ հանձինս համապատասխան պետական մարմինների, որոնք, օժտված լինելով որոշակի լիազորություններով, իրականացնում են պետական իշխանությունը: Պետական իշխանությունն իրականացնող երեք հիմնական ճյուղերը

«...Պետական ինքնիշխանությունը բացառապես ամբողջ պետության անբաժան հատկանիշն է, այլ ոչ թե նրա առանձին մասերի, ներառյալ նաև պետական իշխանությունը...»

օրենսդիրը, գործադիրը և դատականը, ինքնին երբևիցե օժտված չեն պետական ինքնիշխանությամբ: Հետևաբար, պետական ինքնիշխանությունը բացառապես ամբողջ պետության անբաժան հատկանիշն է, այլ ոչ թե նրա առանձին մասերի, ներառյալ նաև պետական իշխանությունը: Ժամանակակից սահմանադրական դոկտրինայում և պրակտիկայում, ինքնիշխանությունը որպես ամբողջ պետության անբաժան և էական հատկանիշ, շատ հաճախ նշվում է երկրի հիմնական օրենքում: Օրինակ, Իռլանդիայի Սահմանադրությունում ամրագրված է. «Իռլանդիան ինքնիշխան, անկախ և ժողովրդավարական պետություն է»¹⁸: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 1 -ին հոդվածի

¹⁶ Տե՛ս. Конституции государств Европейского Союза. М., 1999, с. 326; նաև Պորտուգալիայի Սահմանադրությունը և այլն /նույն տեղը, էջ 521/
¹⁷ Տե՛ս. Еллинек Г. Общее учение о государстве, с.355.
¹⁸ Տե՛ս. Котов А. К. Государственный суверенитет Республики Казахстан... с.16, 28, 31.

համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է», այսինքն պետական ինքնիշխանության միակ կրողը Հայաստանի Հանրապետությունն է, այլ ոչ թե նրա առանձին մարմինները կամ պաշտոնատար անձինք, որոնք օժտված են միայն իշխանական լիազորությամբ:

Պետությունն իր ինքնիշխանությամբ կոչված է առավել բարենպաստ պայմաններ ապահովել ժողովրդի (ազգի) տնտեսական, քաղաքական և սոցիալ - մշակութային արժանապատիվ կյանքի համար, այսինքն ժողովրդի ինքնիշխանության իրականացման համար: Ուստի, պետական ինքնիշխանության ծավալը միշտ էլ ենթակա է որոշակի փոփոխման, այն կարող է սահմանափակվել կամ ընդլայնվել կապված ժողովրդի ինքնիշխանության իրականացման համար և ազգի առջև ծառայած խնդիրներին առավել ճիշտ ու արդյունավետ լուծումներ տալու համար¹⁹:

Այսպիսով, պետական ինքնիշխանությունը բացարձակ և անսահման չէ. նրա սահմանափակ բնույթը պայմանավորված է ոչ միայն ժողովրդի ինքնիշխանությամբ, այլև պետությունների միջազգային հանրության գոյությամբ, որի անդամ պետությունները, անվերապահորեն ընդունելով միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի գերապատվությունն իրենց ազգային օրենսդրության նկատմամբ, դրանով իսկ կամովին սահմանափակում են իրենց ինքնիշխանությունը որոշակի ոլորտներում:

Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ «անսահմանափակ և բացարձակ պետական ինքնիշխանության» տեսական հայեցակարգը երբևիցե իրականություն չդարձավ և չէր էլ կարող դառնալ, քանի որ պետությունների «անսահմանափակ և բացարձակ» ինքնիշխանության պայմաններում անհնար է ապահովել ինչպես ներպետական կայուն ժողովրդավարական հաստատությունների և ինստիտուտների բնականոն գործառնությունները, այնպես էլ անհնար է ապա-

հովել միջազգային անվտանգության համակարգը, միջազգային իրավակարգը և միջազգային օրինականությունը, առանց որոնց հնարավոր չէ քաղաքակիրթ աշխարհի գոյությունն ու զարգացումը:

Պետությունների ինքնիշխանությունը սահմանափակված է ոչ միայն միջազգային իրավական ակտերի գերապատվությամբ և ստանձնած պարտավորություններով, այլև տարածաշրջանային կազմակերպություններին անդամակցելով, համադաշնային կամ դաշնային պետական միություններում ընդգրկվելով:

Սահմանադրական զարգացման պրակտիկայում, ինչպես նշում է պրոֆեսոր **Չիրկինը**, դաշնային պետությունների և նրա սուբյեկտների ինքնիշխանության վերաբերյալ գոյություն ունի երկու տեսակետ, եթե դաշնությունը հիմնված է պետությունների միության վրա, ինքնիշխանությամբ կարող են օժտված լինել (իհարկե, տարբեր ծավալով ու բովանդակությամբ) և՛ միութենական պետությունը, և՛ նրա սուբյեկտները, իսկ եթե դաշնությունը կազմված է «ինքնավարության» հիմունքների վրա, ապա պետական ինքնիշխանությամբ օժտված է միայն դաշնությունը²⁰:

Այսպիսով, պետական ինքնիշխանությունը ձևական-իրավաբանական առումով ամբողջ պետության անբաժան և էական հատկանիշն է, որի տարածքային գերակայությունը ներպետական հարաբերություններում սահմանափակվում է Սահմանադրությամբ, օրենքներով և միջազգային պայմանագրերով, իսկ արտաքին հարաբերություններում միջազգային իրավական նորմերով ու սկզբունքներով:

Պետական ինքնիշխանությունը փաստացի առումով ենթադրում է պետական ինքնիշխանության նյութական-առարկայական բովանդակությունն ու ծավալը, որը պայմանավորված է տվյալ պետության քաղաքական - իրավական կարգավիճակով, ինչպես նաև տնտեսական, սոցիալական և օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող այլ գործոններով:

¹⁹ Տե՛ս. Վլադիմիր Նազարյան. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության կոնցեպցիան, էջ 12-13:

²⁰ Տե՛ս. Чиркин В.Е. Современное федеративное государство. М., 1997, с. 43-44.

Իրավունքի աղբյուրները գլոբալացման պայմաններում

Տիգրան ԹՈՐՈՍՅԱՆ
Չայցորդ

Հասարակական-քաղաքական վերափոխումները կապված անցյալ դարավերջում Հայաստանի համաշխարհային սոցիալ-տնտեսական և մշակութային տարածության մեջ ինտեգրման գործընթացի հետ, ազդեցին նաև պետության ողջ համակարգի վրա: Առավել խոր բարեփոխումների ենթարկվեցին իրավունքի և օրենսդրության համակարգերը: Իրավական կարգավորման բովանդակության խոր փոփոխությունները չէին կարող չանդրադառնալ նաև նրա ձևի վրա: Օժտված լինելով հարաբերական ինքնուրույնությամբ, ձևը որպես բովանդակության արտաքին գոյության և դրսևորման եղանակ, ձևափոխվում, նորացվում է ըստ բովանդակության ու նրա գոյության կոնկրետ պայմանների փոփոխման: Փիլիսոփայական այս դրույթը բովանդակության ու ձևի՝ որպես ամենայն իրականության փոխկապակցված կողմերի մասին, ձիշտ է նաև իրավական կատեգորիաների՝ իրավունքի և նրա ձևերի (աղբյուրների) վերաբերյալ:

Չայաստանի՝ այս ուղղությամբ հասարակական զարգացումը պայմանավորող առավել ընդհանուր գործոնը գլոբալացման պայմաններն են, որոնք մաս ուղղակի ազդեցություն են ունեցել ազգային իրավունքի աղբյուրների (ձևերի) համակարգի վրա: Այս գործընթացները հանգեցրին ինչպես ազգային իրավունքի համար նոր աղբյուրների առաջացմանը, այնպես էլ նախկինում գոյություն ունեցող աղբյուրների ձևափոխմանը և նրանց դերերի վերաբաշխմանը:

Միջազգային հանրության հետ ազգային հասարակությունների խորացող փոխգործակցության պայմաններում իրավական զարգացման որոշիչ միտումն է դառնում ներպետական և միջազգային իրավունքի ավելի սերտ փոխգործակցությունը: **Ներպետական իրավունքի հանդեպ միջազգային իրավունքի գերակայության ճանաչումը, ինչպես նաև միասնական, մեկ համալիրի մեջ քաղաքացիների իրավունքների դատական պաշտ-**

պանության միավորումը առաջ բերեցին Չայաստանի համար իրավունքի նոր աղբյուրների (ձևերի) օգտագործման: Այդպիսիք են, օրինակ, միջազգային (վերազգային) նախադեպերը և միջազգային պայմանագրերը (համաձայնագրերը): Գլոբալացման գործընթացները, պայմանավորված նրանով, որ մարդկությունն արտադրության ինդուստրիալ ձևերից անցավ բարձր տեխնոլոգիական ձևերի, հանգեցրին նաև հասարակության կառավարման համակարգերի լուրջ փոփոխման: Այսպես, ինչպես նշում է **Ֆ. Ֆուկույաման**, «20-րդ դարի վերջում մենք տեսնում ենք, որ բյուրոկրատական հիերարխիան անկում է ապրում, իսկ նրա տեղը զրավում են փոխգործակցության պակաս պաշտոնական, ինքնակազմակերպվող ձևերը»¹: **Կենտրոնացված տոտալիտար պետություններին փոխարինելու են գալիս հասարակության կառավարման ժողովրդավարական սկզբունքներ կիրառող պետություններ:** Կարելի է վիճել, թե որքան արդ-

¹ Տե՛ս. Фукуяма Ф. Великий разрыв. М., 2003, с. 266.

յունավետ են աշխատում այդ սկզբունքները, սակայն, այնուամենայնիվ, իշխանությունն այդ պետություններում ստիպված է թույլ տալ բնակչության այս կամ այն աստիճանի քաղաքական մասնակցության: Բացի այդ, իշխանությունը այդ «նոր ժողովրդավարություններում» ենթարկվում է ուժեղ ճնշման, որն ուղղված է իրավասությունների ապակենտրոնացմանը:

Համանման գործընթացներ են բնորոշ նաև կորպորատիվ կառավարման համակարգի համար: Խոշոր, հիերարխիկ կենտրոնացված ընկերությունները զիջում են իրենց դիրքերը ավելի փոքր, սակայն ավելի արագ և դինամիկ մրցակիցներին:

Կառավարման և ինֆորմացիոն տեխնոլոգիաների ոլորտի մասնագետները պնդում են, որ 21-րդ դարում հիերարխիկ մեծ կորպորացիաներն իրենց տեղը զիջելու են կազմակերպման մեկ այլ ձևի՝ ցանցերի, ապակենտրոնացված կազմակերպությունների գործողությունների համակարգման նոր ձևերի: Այդ խորը փոփոխությունների պատճառը կայանում է նրանում, որ հիերարխիկ, կենտրոնացված կազմակերպությունները, այդ թվում նաև պետությունները, անզոր են բավարարել սրընթացորեն բարդացող ժամանակակից աշխարհի ինֆորմացիոն պահանջմունքները²: **Սոցիալական մեծ կառույցների կառավարման և որոշումներ կայացնելու համար անհրաժեշտ գիտելիքները արդեն անհնար է կենտրոնացնել մեկ տեղում և պետք է փոխանցվեն ներքև:**

Նշված օրինաչափությունները չէին կարող չշոշափել իրավական ոլորտը, որում նույնպես նկատելի են կարգավորման ապակենտրոնացում և ավելի ու ավելի մեծ տարածում է ստանում կարգավորման դիսպոզիտիվ ձևը, հիմնված մարդկանց և կազմակերպությունների միջև պայմանագրային հարաբերությունների, կողմերի հավասարության պայմանով իրավահարաբերությունների մեջ մտնելու նրանց համաձայ-

նության վրա³: Այդ իսկ պատճառով, իրավունքի ձևերի (աղբյուրների) զարգացման ժամանակակից միտում է դարձել մարդկանց, կազմակերպությունների ու պետությունների միջև հարաբերությունների կարգավորման պայմանագրային ձևը: Նորմատիվ պայմանագիրը ավելի ու ավելի մեծ տարածում է գտնում պրակտիկայում, հայտնվում են նորմատիվային պայմանագրերի նոր, ազգային իրավական համակարգին ոչ բնորոշ տեսակներ, զարգացում են ապրում նաև նախկին ձևերը: «Հասարակության և պետության զարգացմանը համընթաց իրավական պայմանագրերի կիրառման ոլորտի ընդլայնումը, ինչպես նաև պայմանագրային օրինաստեղծության գործընթացի արագացումը ընդհանուր առմամբ իրենից ներկայացնում է անշուշտ առաջադեմ երևույթ,- նշում է Ն. Մ. Մարչենկոն: - Տեսական և գործնական առումով դա նշանակում է պետության մեծանշանորի որոշակի սահմանափակում ազգային իրավաստեղծության ոլորտում և այդ գործընթացի մեջ այլ, ոչ պետական սուբյեկտների ներառումը»⁴:

Փոփոխման են ենթարկվում նաև իրավունքի այլ աղբյուրները: Սոցիալական իրականության բարդացումը և միաժամանակ դրա դինամիզմն ու հարափոփոխականությունը, ինչպես նաև ապակենտրոնացումը կանխոչեցին նորմատիվ ակտի⁵ որպես իրավունքի աղբյուրի (ձևի) էական փոփոխում: Այսպես, Ս. Վ. Բոշնոն համարում է, որ 20-րդ դարի վերջին տասնամյակին և 21-րդ դարասկզբին բնորոշ է նորմատիվ ակտի այնպիսի հատկանիշների թուլացումը, ինչպիսիք են՝ նորմատիվությունը, գոյության տևողությունը, համընդհանրությունը⁵: Այդ փոփոխությունները կրում են օբյեկտիվ բնույթ:

Արդի դարաշրջանը բնորոշվում է գիտության աներևակայելի արագ զարգացմամբ: Իր ծագման պահից կատարելով

² Նույն տեղում, էջ 266:

³ St'u. Глобализация и развитие законодательства (очерки) / Отв. ред. Ю. А. Тихомиров, А. С. Пиголкин. М., 2004, С. 34.

⁴ St'u. Марченко М. Н. Источники права. М., 2004, с. 289.

⁵ St'u. Бошно С. В. Формы права: теоретико-правовое исследование: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. Наук. М., 2004, с. 5.

հիմնականում աշխարհայացքային գործառույթ, **գիտությունն այժմ դարձել է տնտեսական զարգացման գործոն**: Այսօր գիտությունն սկսում է հանդես գալ որպես սոցիալական որոշակի ուժ, անմիջականորեն առնչվելով հասարակական զարգացման և հասարակության կառավարման գործընթացների հետ: Գիտական նվաճումների արդյունքները կիրառվում են սոցիալական ու տնտեսական զարգացման ծրագրերի մշակման, մշակութային գործընթացների կառավարման համար: Աս պայմաններում իրավական կյանքում չի կարող չաճել նաև իրավաբանական գիտության (դոկտրինի) դերը:

Որպես գիտական իրավական գաղափարների, հայեցակարգերի համակարգ, որը հիմնված է իրավունքի սկզբունքների վրա և համապատասխանում է հասարակության ու պետության պատմական զարգացման կոնկրետ պայմաններին, իրավաբանական դոկտրինը ներառում է այնպիսի երևույթներ, ինչպիսիք են ուսմունքը, փիլիսոփայական-իրավական տեսությունը, իրավագետ գիտնականների կարծիքները, առավել հեղինակավոր հետազոտողների գիտական աշխատությունները: Գիտնականների կողմից դոկտրինը դիտարկվում է որպես իրավունքի օժանդակ աղբյուր (ձև)⁶: Այն մարմնավորվում է այլ ձևերի կադապարի մեջ և հանդես է գալիս որպես իրավունքի բոլոր աղբյուրների հավաքական նախապատկեր: Դոկտրինալ հիմքեր պետք է ունենան և՛ օրենսդրությունը, և՛ դատական պրակտիկան: Դոկտրինը հանդես է գալիս որպես նորմատիվ-իրավական ակտերի գործողության արդյունավետության պարտադիր պայման, որպես իրավակիրառական գործունեության վրա ներազդող գործոն: Իրավաբանական դոկտրինի բացակայությունը բերում է օրինաստեղծության և իրավական պրակտիկայի պահանջումների միջև անհամաձայնեցվածություն: Իսկ իրավունքի մեջ բացերի պարագայում դոկտրինը խաղում է իրավունքի

անմիջական աղբյուրի դեր:

Դոկտրինի իրավակազմիչ դերը առավել վառ կերպով դրսևորվել է ՀՀ-ի սահմանադրական դատարանի գործունեության մեջ: Դրա պրակտիկայի հետ է կապված իրավական նոր երևույթի՝ Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշման առաջացումը: Հետագայում այս կատեգորիան ձեռք է բերել ավելի լայն նշանակություն: Սահմանադրապես, այսօր երբ խոսք է գնում մարդու իրավունքների հարցերով Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումների մասին և այդ կատեգորիային աշխատում են տալ ընդհանուր գիծ, իրավական բնույթ⁷:

Ինչ է ներկայացնում իրենից իրավական այդ ֆենոմենը, գիտնականների շրջանում դեռ չկա դրա միասնական ու միանշանակ ընկալում, ընդ որում դա վերաբերվում է նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի գործունեությանը: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը, կարծում ենք, որ տվյալ կատեգորիան ունի իր սեփական բովանդակությունը և չի նույնացվում այլ, համանման իրավական երևույթների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, իրավագիտությունը կամ իրավական դոկտրինը (իսկ այդպիսի փորձեր գրականության մեջ եղել են): Մեզ մոտ են **Վ. Դ. Ջորկինի** դիրքորոշումը, որն օժտում է ՌԴ-ի Սահմանադրական դատարանի որոշումները հատուկ նախադեպային և նախաիրավաբանական (պրեյուդիցիալ) հատկություններով: Այս առումով ՌԴ-ի և ՀՀ-ի Սահմանադրական դատարանի որոշումները, դրանցում պարունակվող իրավական դիրքորոշումներով հանդերձ, հանդիսանում են հատուկ տեսակի նորմատիվ ակտեր, որոնք ունեն որոշակի նախադեպային և պրեյուդիցիալ հատկություններ և հատուկ տեղ են գրավում իրավունքի աղբյուրների ընդհանուր համակարգում: «Որոշումների մեջ պարունակվող Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, փաստորեն արտացոլում են նրա հատուկ տեսակի իրավաստեղծու-

⁶ Տե՛ս. Бошно С. В. Формы российского права. М., 2004, с. 88., Васильев А.А. Правовая доктрина как источник права: вопросы теории и истории. М., 2009.

⁷ Տե՛ս. Степанков В. Г. Правовая позиция: общетеоретические и прикладные аспекты: автореф. дисс. ... канд. Юрид. Наук. Н. Новгород, 2003, с.16.

թյունը», - գրում է Վ. Դ. Ջորկինը⁸: Սահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, ինչպես և մարդու իրավունքների հարցերով Եվրոպական դատարանի իրավական դիրքորոշումները, օժտված լինելով ինչպես գիտական, այնպես էլ նորմատիվ-իրավական բնույթով, իրենցից ներկայացնում են նորմատիվ-իրավական հատուկ երևույթներ, իսկ դրանք պարունակող որոշումները հանդիսանում են իրավունքի աղբյուրներ:

Անգլոսաքսոնյան և եվրոպական իրավական համակարգերի մերձեցումը՝ պայմանավորած ինտեգրացիոն գործընթացներով, իրենց հերթին բերում են իրավունքի աղբյուրների ունիվերսալացման: Բազում տասնամյակների բանավեճերի առարկա հանդիսացող հարցը՝ ազգային իրավական համակարգի մեջ իրավական նախադեպի փոխառման և ներմուծման մասին, այսօր, միջազգային դատական հանրության մեջ Հայաստանի դատական համակարգի ինտեգրման կապակցությամբ ձեռք է բերում փաստական հիմքեր:

Գրականության մեջ նշվում է, որ ողջ դատական պրակտիկայի դերի աճ է նկատվում հետխորհրդային դատական համակարգում: Կարծում ենք, որ կոնկրետ դատական գործերի լուծման գործընթացում դատական պրակտիկայի աճող նշանակությունը կապված է հասարակական հարաբերությունների, մեր ողջ կյանքի սրընթաց բարդացման հետ: Նորմատիվ-իրավական ակտն օժտված է բացառիկ հատկություններով, սակայն նա կրում է ընդհանուր, վերացական բնույթ և չի կարող նախատեսել կենսական կոնկրետ իրավիճակի բոլոր նրբերանգները, իսկ գործերի քանակը և բարդությունը դատարանում աճում է օրըստօրե: Այդ իսկ պատճառով կոնկրետ գործի քննման ընթացքում անհրաժեշտ է օրենքի կոնկրետացում յուրաքանչյուր առանձին գործի առանձնահատկությու-

ների վերաբերյալ, և միաժամանակ, օրենքի միասնական կիրառում բոլոր դատարաններում: Նման դրություն կարող է ապահովել միայն դատական պրակտիկան: Բացի այդ, դինամիկորեն զարգացող աշխարհում իրավունքը կարող է ուղղակի չհասնել հասարակական հարաբերությունների զարգացման ընթացքին, ինչը կարող է հանգեցնել բացերի առաջացմանը: Այդ պայմաններում և դեպքերում ևս անհրաժեշտություն է ծագում օգտագործել նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր: Դա է պատճառը, որ ռոմանոգերմանական իրավական համակարգի երկրներում աճում է դատական պրակտիկայի դերը: Այդ մասին դեռ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին գրել է **Ռենե Դավիդը**: Նա առաջարկում է ուշադրություն դարձնել այնպիսի գործոնի վրա, ինչպիսին է դատական պրակտիկայի հավաքածուների և տեղեկատվությունների քանակի շարունակական աճը, դրանց կատարելությունը և պաշտոնական բնույթը: «Այդ իրավունքները և տեղեկատվությունները գրվում են ոչ իրավունքի պատմագետների և ոչ էլ դրանց ընթերցողների հաճույքի համար: Դրանք ստեղծվում են գործող իրավաբանների համար, իսկ դրանց դերը բացատրվում է միայն նրանով, որ դատական պրակտիկան բառի բուն իմաստով հանդիսանում է իրավունքի աղբյուր»⁹:

Դրա հետ մեկտեղ դատական պրակտիկան որպես իրավունքի աղբյուր (ծև) դիտարկվող հայեցակարգն ունի ոչ քիչ թվով լուրջ հակառակորդներ, որոնք առաջ են քաշում բազմաթիվ և տարաբնույթ փաստարկներ՝ տվյալ հայեցակարգի դեմ: Սակայն, այդուհանդերձ, գտնում ենք, որ դատական նախադեպը՝ շատ դժվարությամբ, աստիճանաբար ամրապնդվում է ազգային իրավունքի աղբյուրների համակարգում և ձեռք է բերում որակական նոր հատկություններ ու նշանակություն:

⁸ St' u. Зорькин В. Д. Прецедентный характер решений Конституционного суда Российской Федерации // Российская юстиция. 2004, N 12, с. 5.

⁹ St' u. Давид Р. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В. А. Туманова. М., 1988, с. 131, 137.

ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հանցավորության դեմ՝ համատեղ ուժերով.....2

ՀՀ գլխավոր դատախազն ընդունել է Եվրոպայի խորհրդի փորձագետին.....3

Բարեփոխումների նոր հայեցակարգ.....3

ՀՀ գլխավոր դատախազն ու Մեծ Բրիտանիայի դեսպանը քննարկել են համագործակցության հարցեր.....4

Կարգացվեն փոխգործակցության մեխանիզմները.....4

ԱՊՀ անդամ-պետությունների գլխավոր դատախազների համակարգող խորհուրդն անհամաձայնություն է հայտնել5

ՀՀ նախագահի հրամանագրով.....6

Դոկտորական ատենախոսությունների պաշտպանություն.....7

Նշանակումներ ՀՀ դատախազության համակարգում.....7

ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Արմեն ԽԱՉԱՏՈՒՅԱՆ Հանցավորության դեմ պայքարի միասնական տեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները.....8

ԻՐԱՎՈՒՆՔ ԵՎ ՕՐԵՆՔ

Վարդան ՍՈՒՐՂՅԱՆ Իրավաբանական ազատականության ըմբռնումը իրավաբանական տիպաբանության տեսանկյունից.....14

ԴԵՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Արթուր ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ Քրեական արդարադության սկզբունքների համակարգը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծով.....19

ՏԵՍԱԿԵՏ

Շուշան ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ Քրեադատավարական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ.....26

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Նազելի ՍՈՒՔԻԱՍՅԱՆ ՀՀ ֆինանսական գործունեության տնտեսական և իրավական մեթոդները և դրանց կատարելագործման հիմնախնդիրները.....30

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Գոռ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Հիմնական իրավունքների երրորդային գործողությունը կամ ինչ է ասում մեզ ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի երրորդ մասը36

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ԱՄԲԻՈՆ

Հրաչիկ ԶԻԼԱԿՅԱՆ Քաղաքացու առողջության եվ դրան պատճառված վնասի հասկացությունը.....42

ՀԱՅ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Միքայել ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, Ցողիկ ԱԶԻԶՅԱՆ Հանրային՝ տաճարային սեփականությունն ու տնտեսությունը Հին Հայաստանում.....48

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Արթուր ԻԿԼԻԿՅԱՆ Պետական ինքնիշխանության ժամանակակից հայեցակարգի շուրջ.....55

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ

Տիգրան ԹՈՐՈՍՅԱՆ Իրավունքի աղբյուրները գլոբալացման պայմաններում.....60